गमनादेव सुश्रोणि मुखस्य मम दर्शनात् । सप्तजन्मान्तरे भद्रे जायते विपुले कुले ॥
धनधान्यसमृद्धेषु रूपवान् गुणवाञ्च शुचिः । मद्भक्तश्चैव जायेत मम कर्मपरायणः ॥
एवं स मानुषो भूत्वा अपराधविवर्जितः । गमनं तस्य क्षेत्रस्य मरणं तत्र कारणम् ॥
ये मृतास्तस्य क्षेत्रस्य सौकरस्य प्रभावतः । शङ्खचक्रगदापद्मधनुर्हस्ताश्चतुर्भुजाः ।

त्यक्त्वा कलेवरं तूर्णं श्वेतद्वीपाय यान्ति ते ॥ १७ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
तीर्थेषु तेषु स्नातश्च यां प्राप्नोति परां गतिम्[1] ॥ १८ ॥
चक्रतीर्थं महाभागे यत्र चक्रं प्रतिष्ठते[2] ।
शृणु पुण्यं तत्र भद्रे प्राप्नोति परमं नरः ॥ १९ ॥
चक्रतीर्थे नरो गत्वा नियतो नियताशनः ।
वैशाखद्वादशीं प्राप्य स्नायाद् यो विधिपूर्वकम् ॥ २० ॥

दशवर्षसहस्राणि दश वर्षशतानि च । धनधान्यसमृद्धो हि जायते विपुले कुले ॥२१॥

मद्भक्तश्चापि जायेत मम कर्मपरायणः ।
अपराधं वर्जयति दीक्षितश्चैव जायते ॥ २२ ॥

भूत्वा वै मानुषस्तत्र तीर्थे संसारसागरम् । तीर्त्वा चक्रगदापद्मशङ्खपाणिश्चतुर्भुजः ॥

मम रूपधरः श्रीमान् मम लोके महीयते ।
चक्रतीर्थे विशालाक्षि मरणे कृतकृत्यतः ॥ २४ ॥

एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य श्रोतुकामा वसुन्धरा । शिरस्यञ्जलिमाधाय श्लक्ष्णमेतदुवाच ह॥

तत्र सौकरवे तीर्थे चन्द्रमास्त्वामतोषयत् ।
एतदाचक्ष्व तत्त्वेन परं कौतूहलं हि मे ॥ २६ ॥
वसुधाया वचः श्रुत्वा विष्णुर्मायाकरण्डकः ।
उवाच वाक्यं मेदिन्या मेघदुन्दुभिनिःस्वनः ॥ २७ ॥
शृणु भूमे प्रयत्नेन कथ्यमानं ममानघे ।
तस्य वै कारणं येन तेन चाराधितोऽस्म्यहम् ॥ २८ ॥
तस्य प्रीतोऽस्म्यहं देवि विशुद्धेनान्तरात्मना ।
दर्शितश्च मया ह्यात्मा यो हि देवेषु दुर्लभः ॥ २९ ॥
रूपं सोमेन तद् दृष्ट्वा विसंज्ञस्तदनन्तरम् ।
मह्यं द्रष्टुं न शक्नोति मम तेजःप्रमोहितः ॥ ३० ॥
ततो निमीलिताक्षेण कृत्वा शिरसि चाञ्जलिम् ।
न शक्नोति तथा वक्तुं भीरुः संत्रस्तलोचनः ॥ ३१ ॥
एवमेतद् विचेष्टन्तं ब्राह्मणानामपीश्वरम् ।
वाणीं सूक्ष्मां समादाय स सोमो नोदितो मया ॥ ३२ ॥

---

१. तीर्थेषु स्नातश्च यां प्राप्नोति परमां गतिम् । २. प्रतिष्ठितम् ।

किं वा फलं समुद्दिश्य तप्यसे सुमहत्तपः।
ब्रूहि तत्त्वेन मे सोम यत्ते मनसि वर्तते।
सर्वं सम्पादयिष्यामि त्वत्प्रसादान्न संशयः॥ ३३॥

मम वाक्यं ततः श्रुत्वा ग्रहाणां प्रवरेश्वरः।
उवाच मधुरं वाक्यं सोमतीर्थमवस्थितः॥ ३४॥
भगवन् यदि तुष्टोऽसि मम चात्र ततः प्रभो।
योगनाथो जगच्छ्रेष्ठः सर्वयोगीश्वरेश्वरः॥ ३५॥
यावल्लोका धरिष्यन्ति तावत् त्वयि जनार्दन।
अतुला त्वयि मे भक्तिर्भवेन्नित्यं सुनिश्चला॥ ३६॥
यच्चापि मम तद्रूपं त्वया संस्थापितं प्रभो।
सप्तद्वीपेषु दृश्येत तत्र तत्रैव संस्थितम्॥ ३७॥
सोम इत्येव यज्ञेषु पिबन्तु मम ब्राह्मणाः।
गतिः परमिका तेषां दिव्या विष्णो भवेद् यथा॥ ३८॥
क्षीणस्तत्र त्वमावस्यां तत्र पिण्डपितृक्रिया।
प्रवर्तन्ते यथान्यायं भवेयं सौम्यदर्शनः॥ ३९॥
अधर्मे च न मे बुद्धिर्भवेद् विष्णो कदाचन।
पतितत्वञ्चाथ गच्छेयमोषधीनां तथा कुरु॥ ४०॥
यदि तुष्टो महादेव आदिमध्यान्तवर्जितः।
मम चैव प्रियार्थाय एतन्मे दीयतां वरः॥ ४१॥
ततः सोमवचः श्रुत्वा तत्रैवान्तर्हितोऽभवम्॥ ४२॥
एवं तप्तं महाभागे तपः सोमेन निश्चयात्।
प्राप्ता च परमा सिद्धिः सोमतीर्थेऽन्यदुर्लभा॥ ४३॥
स्नायाद् यः सोमतीर्थे तु मम कर्मपरायणः।
अष्टमेन तु भक्तेन मम कर्मविधौ स्थितः।
फलं तस्य प्रवक्ष्यामि सोमतीर्थे नरस्य यत्॥ ४४॥
यत्र तप्तं तपस्तेन सोमेन सुमहात्मना।
पञ्चवर्षसहस्राणि एकपादेन तिष्ठता॥
पञ्च वर्षसहस्राणि तथैवोर्ध्वमुखः स्थितः॥ ४५॥
एवमुग्रं तपः कृत्वा कान्तिमानभवच्च सः।
ममापराधान्मुक्तश्च ब्राह्मणानां पतिस्तथा॥ ४६॥
एवमेव महाभागे सोमतीर्थे कृतोदकः। त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च।

---

१. धुवे।

जायते ब्राह्मणः सुभ्रु[1] वेदवेदाङ्गपारगः ॥ ४७ ॥
द्रव्यवान् गुणवांश्चैव संविभागी यशस्विनि ।
मद्भक्तश्चैव जायेत अपराधविवर्जितः ॥ ४८ ॥
स एव ब्राह्मणो भूत्वा संसाराद् विप्रमुच्यते ।
तस्य चिह्नं प्रवक्ष्यामि सोमतीर्थस्य सुन्दरि ।
तत्तीर्थं येन विज्ञेयं मम मार्गानुसारिणा ॥ ४९ ॥
वैशाखस्य तु मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशी ।
प्रवृत्ते चान्धकारे तु यत्र कश्चिन्न दृश्यते ॥ ५० ॥
सोमेन च विना भूमिर्दृश्यते चन्द्रसप्रभा ।
आलोकश्चैव दृश्येत सोमस्तत्र न दृश्यते ॥ ५१ ॥
एवं त्वां वच्मि हे भद्रे एष वै विस्मयः परः ।
एतच्चिह्नं महाभागे पुण्ये सौकरवे मम ।
सोमतीर्थे विशालाक्षि येन मुच्यन्ति जन्तवः ॥ ५२ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
प्रभावमस्य क्षेत्रस्य विस्मयं परमं महत् ॥ ५३ ॥
अकामा तु मृता तीर्थे आत्मनः कर्मनिश्चयात् ।
मम क्षेत्रप्रभावेण शृगाली मानुषी भवेत् ॥ ५४ ॥
राजपुत्री विशालाक्षी श्यामा सर्वाङ्गसुन्दरी ।
गुणवद् - रूपसम्पन्ना चतुष्षष्टिकलान्विता ॥ ५५ ॥
तस्य पूर्वेण पार्श्वेन तीर्थं गृध्रवटं[2] स्मृतम् ।
यत्राकामो मृतो गृध्रो मानुषत्वमुपागतः ॥ ५६ ॥
वाक्यं नारायणाच्छ्रुत्वा धरणी शुभलक्षणा ।
उवाच मधुरं वाक्यं विष्णुभक्तसुखावहम् ॥ ५७ ॥
अहो तीर्थप्रभावो वै त्वया प्रोक्तो महान् मम ।
यस्य देव प्रभावेण तिर्यग्योनित्वमागतौ ।
गृध्रश्चैव शृगाली च प्राप्तौ वै मानुषीं तनुम् ॥ ५८ ॥
स्नानेन तत्र तीर्थे च मरणाद् वा जनार्दन ।
कां गतिं वै प्रपद्यन्ते तन्ममाचक्ष्व केशव ॥ ५९ ॥
चिह्नञ्च कीदृशं तेषां ज्ञायते येन ते तथा ।
अकामावपि तौ क्षेत्रे प्राप्तौ तु परमां गतिम् ॥ ६० ॥
ततो महीवचः श्रुत्वा विष्णुर्धर्मविदां वरः ।
उवाच मधुरं वाक्यं धर्मकामो वसुन्धराम् ॥ ६१ ॥

---

१. शुभे । २. गृध्रघटम् ।

शृणु तत्त्वेन मे भूमे यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
उभौ तौ[1] कारणाद् यस्मात् प्राप्तौ वै मानुषीं गतिम् ॥ ६२ ॥
तस्मिन्काले ह्यतिक्रान्ते मम कर्म विनिश्चयात् ।
त्रेतायुगे ह्युपक्रान्ते ज्ञाते च युगसंस्थितौ ॥ ६३ ॥
तत्र राजा महाभागः स्वधर्मकृतनिश्चयः ।
ब्रह्मदत्तेति[2] विख्यातः पुरं काम्पिल्लमास्थितः ॥ ६४ ॥
तस्य पुत्रो महाभागः सर्वधर्मेषु निष्ठितः ।
सोमदत्तेति विख्यातः कुमारः शुभलक्षणः ।
पित्रर्थे मृगयां यातो मृगलिप्सुर्वने तदा ॥ ६५ ॥
अरण्ये स तदा गत्वा व्याघ्रसिंहनिषेविते ।
न तत्र लभते किंचित् पितृकार्ये नराधिपः ॥ ६६ ॥
एवं च भ्रमतस्तस्य[3] शृगाली दक्षिणे तथा ।
अङ्गमध्ये तु विद्धा सा स्फुरन्ती सर्वमङ्गला ॥ ६७ ॥
तथा सा बाणसन्तप्ता व्यथया च परिप्लुता ।
पीत्वा सा सलिलं तत्र वृक्षं शाकोटकं गता ॥ ६८ ॥
आतपेन परिक्लान्ता बाणविद्धातुरा भृशम् ।
अकामा मुञ्चती प्राणांस्तीर्थे सोमात्मकं प्रति ॥ ६९ ॥
एतस्मिन्नन्तरे भद्रे राजपुत्रः क्षुधार्दितः ।
प्राप्तो गृध्रवटं तीर्थं विश्रामं तत्र चाकरोत् ॥ ७० ॥
अथ पश्यति गृध्रं स वटशाखां समाश्रितम् ।
एकेन स तु बाणेन तथा गृध्रो निपातितः ॥ ७१ ॥
स तत्र पतितो गृध्रो वटमूले यशस्विनि ।
गतासुर्नष्टसंज्ञो वै बाणभिन्नस्तथा हृदि ॥ ७२ ॥
तं दृष्ट्वा पतितं गृध्रं राजपुत्रस्तुतोष ह ।
तस्य छित्त्वा ततः पक्षौ गृहीत्वा राजनन्दनः[4] ।
बाणपक्षात् विधातुञ्च सोमदत्तो गृहान् ययौ ॥ ७३ ॥
सोऽपि दीर्घेण कालेन अकामोऽपि मृतः खगः ।
जातः कलिङ्गराजस्य सुतो गुणविभूषितः ॥ ७४ ॥
रूपवान् पण्डितश्चैव प्रजानन्दकरः सदा ।
तस्मिन् राजनि नायासं कोऽपि कुत्रापि विन्दति ॥ ७५ ॥
या सा शृगाली सञ्जज्ञे काञ्चीराज्ञो[5] गृहे सुता ।

---

१. उभौ तु । २. सोमदत्त इति पाठान्तरम् । ३. एवं संभ्रमतस्तस्य ।
४. राजसत्तमः । ५. कान्तीराज्ञः ।

रूपयुक्ता गुणवती दक्षा सर्वांगसुन्दरी ।
चतुःषष्टिकलायुक्ता कोकिलेव सुखस्वरा ॥ ७६ ॥
एवं प्रवर्त्तिते तत्र कांचीराज्ये कलिङ्गके ।
हार्दिक्यात्सौहृदात्प्रीतिरन्योऽन्यकुलनिश्चयात् ।
भूमे मम प्रसादेन सम्बन्धोऽजायत स्वतः ॥ ७७ ॥
अथ दीर्घेण कालेन कांचीराजसुता तथा ।
कलिङ्गराजपुत्रेण विधिना तु विवाहिता ।
कांचीराजस्तयोः प्रीत्या नाना रत्नानि चाददत् ॥ ७८ ॥
भूषणानि च दिव्यानि गजाश्वमहिषीः स्त्रियः ।
ततः कलिङ्गराजोऽपि सवधूकं निजं सुतम् ।
आदाय स्वगृहं यातस्तेन राज्ञातिमानितः ॥ ७९ ॥
एवं गच्छति काले वै दम्पत्योस्तुष्यमाणयोः ।
अव्युच्छिन्नाऽभवत्प्रीती रोहिणीचन्द्रयोरिव ।
रेमतुस्तौ विहारेषु देवतायतनेषु च ॥ ८० ॥
वने चोपवने चैत्र ये केचिन्नन्दनोपमाः ।
भर्त्तारं सा न पश्येच्चेत्कदाचिदपि पार्श्वतः ।
नष्टं मन्येत चात्मानं राजपुत्री यशःस्विनी ॥ ८१ ॥
न चेत्पश्यति भार्यां स्वां सोऽपि राजन्यनन्दनः ।
आत्मानं मन्यते प्रीत्या नष्टप्रायं वसुन्धरे ।
दिने दिने तयोरेवं वर्द्धते प्रीतिरुत्तमा ॥ ८२ ॥
नान्तरं पश्यते कश्चित् पुरुषः पुण्यकर्मणोः ।
सोऽपि बुद्ध्या सुशीलेन कृते च हे बसुन्धरे ॥ ८३ ॥
कलिंगस्तोषयामास पौरान् जानपदांस्तथा ।
अन्तःपुरे तु या नार्यः कलिंगेषु धरे तयोः ॥ ८४ ॥
ताभ्यां सन्तोषिताः सर्वाः शीलेन स्वगुणैस्तथा ।
एवं प्रबर्द्धिता ताभ्यां प्रीतिः पूर्वं यशस्विनी ॥ ८५ ॥
रमते तत्र चान्योन्यं शचीवासवयोरिव ।
अथ प्रणयपूर्वं सा कांतं सर्वांगसुन्दरी ॥ ८६ ॥
व्यजिज्ञपद्राजसुतं सौहृदेन यशस्विनी ।
किंचिदिच्छामि ते वक्तुं राजपुत्र यशोधन ॥ ८७ ॥
मम स्नेहात्प्रियं चैव तद्भवान्वक्तुमर्हति ।
ततो भार्यावचः श्रुत्वा कलिंगस्य सुतः प्रभुः ॥ ८८ ॥
उवाच मधुरं वाक्यं पद्मपत्रनिभेक्षणः ।

यद्वदिष्यसि भद्रे त्वं यच्च तेऽस्ति मनीषितम् ॥ ८९ ॥
सर्वं ते कथयिष्यामि शपे सत्येन सुन्दरि ।
सत्यं मूलं ब्राह्मणानां विष्णुः सत्ये प्रतिष्ठितः ॥ ९० ॥
तस्य मूलं तपो राज्ञि राज्यं सत्ये प्रतिष्ठितम् ।
नाहं मिथ्या प्रवक्ष्यामि कदाचिदपि सुन्दरि ॥ ९१ ॥
न मिथ्या पूर्वमुक्तं मे ब्रूहि किं करवाणि ते ।
हस्त्यश्वरथरत्नानि यानानि च धनानि च ॥ ९२ ॥
अथवा परमग्र्यं तु पट्टबन्धं करोमि ते ।
सा भर्तृवचनं श्रुत्वा कांचीराजस्य चात्मजा ॥ ९३ ॥
संगृह्य चोभौ चरणौ भर्त्तारमिदमब्रवीत् ।
न चैव रत्नानीच्छामि हस्त्यश्वरथमेव च ॥ ९४ ॥
पट्टबन्धेन कार्यं च यावद्ध्रियति मे गुरुः ।
एका स्वपितुमिच्छामि मध्याह्ने तु तथाविवे ॥ ९५ ॥
न चिरं बाल्यकालं तु यथा कश्चिन्न पश्यति ।
श्वशुरो यदि वा श्वश्रूर्यथैवान्यो नराधिप ॥ ९६ ॥
सुप्ता नैव च द्रष्टव्या व्रतमेतन्मुहूर्त्तकम् ।
आत्मनो वै गृहजना ये केचित्स्वजने जनाः ॥ ९७ ॥
ते मां प्रसुप्तां पश्येयुः कदाचिदपि संस्थिताम् ।
ततो भार्यावचः श्रुत्वा कलिङ्गैश्वर्यवर्द्धनः ॥ ९८ ॥
बाढमित्येव तां वाक्यं प्रत्युवाच वसुन्धरे ।
विस्रब्धा भव सुश्रोणि कल्याणेन यशस्विनि ॥ ९९ ॥
न त्वां वै द्रक्ष्यते कश्चिच्छयनीये महाव्रताम् ।
एवं गच्छति काले तु तयोस्तु तदनन्तरे ॥ १०० ॥
कलिङ्गो जरया युक्तो पुत्रं राज्येऽभ्यषेचयत् ।
राज्यं दत्त्वा वरारोहे यथान्यायं कुलोद्भवम् ॥ १०१ ॥
कृत्वा निष्कण्टकं राज्यं दत्त्वा पंचत्वमागतः ।
एवं प्रभुस्ततो राज्यं पितुर्दत्तं यथोचितम् ॥ १०२ ॥
एकाकी स्वपते तत्र यत्र कश्चिन्न पश्यति ।
स तु दीर्घेण कालेन कलिङ्गकुलवर्द्धनः ॥ १०३ ॥
सुतानजनयत्पंच आदित्यसमतेजसः ।
एवं तु मानुषं लोकं मम माया प्रमोहितम् ॥ १०४ ॥
आत्मकर्मसु संयुक्तं चक्रवत्परिवर्तते ।
जातो जन्तुर्भवेद्बालो बालस्तु तरुणो भवेत् ॥ १०५ ॥

तरुणो मध्यमं याति पश्चाद्याति जरां ततः ।
बालो वै यानि कर्माणि करोत्यज्ञानतः स्वयम् ॥ १०६ ॥
न स लिप्यति पापेन एवमेतन्न संशयः ।
ततः करिष्यतो राज्यं निष्कण्टकमनामयम् ॥ १०७ ॥
सप्तसप्तति वर्षाणि ह्यतीतानि यशस्विनि ।
अष्टसप्ततिके वर्षे एकान्ते तु नराधिपः ॥ १०८ ॥
तमेव चिन्तयन्नर्थं मध्यसंस्थे दिवाकरे ।
माधवस्य तु मासस्य शुक्लपक्षे तु द्वादशी ॥ १०९ ॥
बुद्धिः सम्पद्यते तस्य प्रियादर्शनलालसा ।
कोऽच्चर्यस्तत्किं व्रतं चास्या एषा स्वपिति निर्जने ॥ ११० ॥
न सुप्ताया व्रतं किंचिद् दृश्यते धर्मसंचयः ।
न च विष्णुकृतं कर्म न चैवेश्वरचोदितम् ॥ १११ ॥
मनुना वै कृतो धर्म एष नैव न दृश्यते ।
न काप्यपकृतो धर्मो महानपि न योगिनाम् ॥ ११२ ॥
न तत्र एष विद्येते यश्चरेद् व्रतमीदृशम् ।
बार्हस्पत्येषु धर्मेषु याम्येषु च न विद्यते ॥ ११३ ॥
न एष विद्यते तत्र सुप्ता चरति यद्व्रतम् ।
भुक्त्वा तु कामभोगानि भुक्त्वा तु पिशितौदनम् ॥११४॥
ताम्बूलं रक्तवस्त्रं तु सुसूक्ष्मे पट्टवाससी ।
सुगन्धैर्भूषिता गात्रे सर्वरत्नसमायुता ॥ ११५ ॥
मम कान्ता विशालाक्षी किमत्र चरते व्रतम् ।
कुप्येतापि तु सन्दृष्टा प्रिया मे कमलेक्षणा ॥ ११६ ॥
अवश्यमेव द्रष्टव्या कीदृशं चरति व्रतम् ।
किन्नरैः सुप्रलक्ष्येत वशीकरणमुत्तमम् ॥ ११७ ॥
अथ योगीश्वरी भूत्वा यत्र गच्छति रोचते ।
अथवा चान्यसंसृष्टा काकरोगेण चावृता ॥ ११८ ॥
एवं चिन्तयतस्तस्य अस्तं प्राप्तो दिवाकरः ।
संवृत्ता रजनी भूयः सर्वसार्थसुखावहा ॥ ११९ ॥
ततो रात्र्यां व्यतीतायां प्रभातसमये शुभे ।
पठन्ति मागधा वन्दिसूता वैतालिकास्तथा ॥ १२० ॥
शङ्खदुन्दुभिनादैश्च बोधितो वसुधाधिपः ।
सर्वलोकहितार्थाय उदिते च दिवाकरे ॥ १२१ ॥
यत्तदा चिन्तितं पूर्वं द्रष्टुकामेन तां प्रियाम् ।

सर्वचिन्तां परित्यज्य सा चिन्ता हृदि वर्त्तते ॥ १२२ ॥
स्नातस्तु विधिना सोऽथ क्षौमाभ्यामुपसंवृतः ।
भूत्वा चोत्सारयामास आज्ञां दत्त्वा यथोचितम् ॥ १२३ ॥
व्रतस्थं यः स्पृशेन्मां तु नारी पुरुष एव च ।
धर्मयुक्तेन दण्डेन मम बध्यो भवेत्तु सः ॥ १२४ ॥
एवमाज्ञापयित्वा तु कालिङ्गो नृपतिः किल ।
गतश्च त्वरया धीमान् प्रविष्टस्तत्र सुव्रते ॥ १२५ ॥
पर्यङ्कस्य तले तत्र राजा दर्शनलालसः ।
विलोक्य तां वरारोहां ततश्चिन्तापरायणाम् ॥ १२६ ॥
ततः कमलपत्राक्षी वेदनायासपीडिता ।
रुजार्ता रुरुदे तत्र शिरोवेदनताडिता ॥ १२७ ॥
किं मया तु कृतं कर्म पूर्वमेव सुदुष्करम् ।
येनाहमीदृशीं प्राप्ता दशां पुण्यपरिक्षयात् ॥ १२८ ॥
भर्त्ता च मां न जानाति क्लिश्यमानामनाथवत् ।
अथ मां किं कथं भर्त्ता मन्यते स्वजनोऽपि वा ॥ १२९ ॥
कथये किं शयाना तु सखीनां शयने स्थिता ।
एवमत्र न युज्येत यन्मया परिचिन्तितम् ॥ १३० ॥
किंच वात्मनि दुःखस्य सर्वमेतच्च युज्यते ।
किंच मां वक्ष्यते भर्त्ता किं च मामितरे जनाः ॥ १३१ ॥
अन्यायेन व्रतं चीर्णं सर्वतो विकृतं भवेत् ।
कदाचिदपि काले तु गच्छेत्सौकरवं प्रति ॥ १३२ ॥
ततो ब्रूयामिदं वाक्यं यन्मे हृद्यवतिष्ठते ।
ततः प्रियावचः श्रुत्वा समुत्थाय ततो नृपः ॥ १३३ ॥
दोर्भ्यामालिङ्ग्य वै भार्यां वाक्यमेतदुवाच ह ।
किमिदं भाषसे भद्रे आत्मानं न प्रशंससि ॥ १३४ ॥
अशोच्या शोचिता या तु यच्च निन्दसि चात्मनि ।
भिषजः किं न विद्यन्ते अष्टकर्मसमाहिताः ॥ १३५ ॥
ये तु संस्थापयेयुस्ते शिरसो वेदनां पराम् ।
त्वया पूर्वं व्रतमिषाद् वेदनां यदि गोपिता ॥ १३६ ॥
येन वै क्लिश्यसे भद्रे शिरस्य सुखपीडिता ।
वायुना कफपित्तेन शोणितेन कफेन वा ॥ १३७ ॥
सन्निपातस्य दोषेण येनेदं पीड्यते शिरः ।
काले विकाले कृत्वा वै पित्तोद्रेकं यशस्विनि ॥ १३८ ॥

अश्नासि पिशितं चान्नं तेनेदं दूष्यते शिरः ।
क्रियतेऽत्र शिरावेधो रुधिरस्राव एव च ॥ १३९ ॥
दीयते चेच्छिरोऽभ्यङ्गः कथं तिष्ठति वेदना ।
किमेतद्गोपितं भद्रे मयि तन्न निवेदितम् ॥ १४० ॥
त्वया व्रतमिषेणायमात्मा संक्लिश्यते वृथा ।
या त्वं वै भाषसे वाक्यं सौकरे गमनं प्रति ॥ १४१ ॥
तत्र गोप्यं किमस्तीति येन ते परिवेदना ।
ततः कमलपत्राक्षी सव्रीडा दुःखपीडिता ॥ १४२ ॥
भर्त्तुर्गृहीत्वा चरणौ सा पतिं प्रत्यभाषत ।
प्रसीद में महाराज नेदं प्रष्टुं त्वमर्हसि ॥ १४३ ॥
मम पूर्वकथां वीर दुष्टकर्मानुसारिणीम् ।
ततो भार्यावचः श्रुत्वा कलिङ्गानां जनाधिपः ॥ १४४ ॥
उवाच मधुरं वाक्यं सुहितेनान्तरात्मना ।
किमिदं गोप्यते देवि ममाग्रे वरवर्णिनि ॥ १४५ ॥
तथ्यमेव महाभागे पृच्छ्यमाना यशस्विनि ।
ततो भर्तृवचः श्रुत्वा विस्मयोत्फुल्ललोचना ॥ १४६ ॥
उवाच मधुरं वाक्यं कलिङ्गानां महाधिपम् ।
भर्त्ता धर्मो यशो भर्त्ता भर्त्तैव प्रियमात्मनः ॥ १४७ ॥
अवश्यमेव तद्वाच्यं यन्मां त्वां परिपृच्छसि ।
तथापि नोत्सहे वक्तुं हृदि यत्परिवर्त्तते ॥ १४८ ॥
तव पीडाकरमिति तन्मां न प्रष्टुमर्हसि ।
एतद्दुःखं महाभाग हृदि मे परिवर्त्तते ॥ १४९ ॥
सुखे हि वर्त्तसे नित्यं महाराजोऽसि सुन्दरः ।
बह्वयो मत्सदृशा भार्यास्तिष्ठन्त्यन्तःपुरे तव ॥ १५० ॥
प्राश्नासि पिशितान्नं च प्रावारान्भूषणानि च ।
आच्छादयसि यानैश्च हस्त्यश्वरथपृष्ठगः ॥ १५१ ॥
गच्छत्यनारतं राजन् किं स्थितं च मया विना ।
आज्ञा च तेऽप्रतिहता गन्धान्भोगांश्च सर्वशः ॥ १५२ ॥
बिभर्षि स्वेच्छया राजन्न मां संप्रष्टुमर्हसि ।
त्वं मे देवो गुरुः साक्षाद्भर्ता यज्ञः सनातनः ॥ १५३ ॥
धर्मश्चार्थश्च कामश्चः यशः स्वर्गश्च मानद ।
पृष्टया मे सदा वाच्यं सर्वं सत्यं प्रियं तव ॥ १५४ ॥
पतिव्रतानां सर्वासामेष धर्मः सनातनः ।

न संशये नियोक्तव्यः सुखस्थो हि पतिः स्त्रिया ॥ १५५ ॥
एतन्निश्चित्य मे पीडां न प्रदुं त्वमिहार्हसि ।
ततो भार्यावचः श्रुत्वा कलिङ्गानां जनाधिपः ॥ १५६ ॥
उवाच मधुरं वाक्यं भार्यापीडाभिपीडितः ।
श्रुणु तत्त्वेन मे भद्रे शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ १५७ ॥
अवश्यमेव वक्तव्यं पृष्टया पतिना ध्रुवम् ।
यानि गुह्यान्यगुह्यानि स्त्रियो धर्मपथे स्थिताः ॥ १५८ ॥
भर्त्तारं च समासाद्य रहस्तां गोपयन्ति न ।
कृत्वा सुदुष्करं कर्म रागलोभप्रमोहिता ॥ १५९ ॥
या सुगोपायते गुह्यं सती सा नोच्यते बुधैः ।
एवं चिन्त्य महाभागे ब्रूहि सत्यं यशस्विनि ॥ १६० ॥
अधर्मस्ते न भविता गुह्यार्थकथने मम ।
ततो भर्तृवचः श्रुत्वा सा देवी परमप्रिया ॥ १६१ ॥
प्रत्युवाच प्रियं वाक्यं राजानं धर्मवादिनम् ।
देवो राजा गुरू राजा सोमो राजेति पठ्यते ॥ १६२ ॥
अवश्यमेव वक्तव्यमेष धर्मः सनातनः ।
यदि गुह्यं न मे कार्यं श्रूयतां राजसत्तम ॥ १६३ ॥
अभिषिंचस्व राज्ये स्वे ज्येष्ठं पुत्रं कुलोचितम् ।
एहि नाथ मया सार्द्धं क्षेत्रं सौकरवं प्रति ॥ १६४ ॥
ततो भार्याबचः श्रुत्वा कलिंगानां जनाधिपः ।
बाढमित्येव वाक्येन छन्दयामास तां प्रियाम् ॥ १६५ ॥
दास्यामि राज्यं पुत्राय वचनात्तव सुन्दरि ।
यथा पूर्वं मया लब्धं स्वपितुर्यद्यथाक्रमम् ॥ १६६ ॥
इत्युक्त्वा तौ महाभागौ युक्तं चैव परस्परम् ।
राजा च राजपुत्री च निष्क्रान्तौ तद्गृहात्ततः ॥ १६७ ॥
ततः कंचुकिनं दृट्वा प्रोवाचोच्चस्वरेण च ।
अपसारय सर्वं वै जनमावृत्य तिष्ठति ॥ १६८ ॥
ज्ञानकौतूहलो योऽत्र शीघ्रं गच्छत्वितो वहिः ।
ततो हलहलाशब्दः प्रवृत्तोऽन्तःपुरे महान् ॥ १६९ ॥
किमिदं करणं वृत्तं येन चोत्सारिता वयम् ।
नाज्ञास्ति चिन्तालोलानामागतानां स्वकार्यतः ॥ १७० ॥
अश्रोतव्यं भवेन्नूनं येन चोत्सारिता वयम् ।
ततो भोज्यान्नपानादि भुक्त्वा रुच्या नृपः प्रियान्॥ १७१ ॥

सम्भं महिष्या चाचम्य क्षणं विश्रम्य पार्थिवः।
अमात्यानानयामास ह्यभिषेक्तुं निजं सुतम् ॥ १७२ ॥
सम्प्राप्तान्सचिवांस्तत्र राजा वचनमब्रवीत्।
राजधानीं संस्क्रियतां मङ्गलाचारपूर्वकम् ॥ १७३ ॥
वृद्धामात्यमुपास्याय कलिङ्गो धर्मसंहितम्।
नीतिशास्त्रार्थतत्त्वज्ञमुवाचाविक्लवं वचः ॥ १७४ ॥
काल्यमिच्छाम्यहं तात पुत्रं राज्येऽभिषेचितुम्।
शीघ्रं सज्जं प्रकुर्वन्तु अभिषेचनिकं विधिम् ॥ १७५ ॥
भूतमित्येव तं प्राहुः सचिवास्तं नाराधिपम्।
अस्माकमपि तच्चैव रोचते यत्प्रभाषसे ॥ १७६ ॥
पुत्रस्ते राजशार्दूल सर्वलोकहिते रतः।
प्रजानुरागवाञ्छूरो नीतिज्ञस्तु विचारकः ॥ १७७ ॥
मनीषितं तव विभो सम्यङ् नो मनसः प्रियम्।
एवमुक्त्वा गतामात्याः सूर्यश्चास्तमुपागतः ॥ १७८ ॥
सुखेन सा गता रात्रिर्गीतगान्धर्ववादितैः।
बोधितः स च राजा तु सूतमागधवन्दिभिः ॥ १७९ ॥
वैतालिकैश्च सुश्रोणि सर्वमंगलपाठकैः।
प्रभातायां तु शर्वर्यामुदिते च दिवाकरे ॥ १८० ॥
मुहूर्त्ते शुभमासाद्य ह्यभिषिक्तः सुतः शुचिः।
एवं दत्त्वा तदा राज्यं मूर्ध्नि चाघ्राय धर्मवित् ॥ १८१ ॥
उवाच मधुरं वाक्यं पुत्रं पुत्रवतां वरः।
राज्यस्थेनापि ते पुत्र कर्त्तव्यं शृणु तन्मम ॥ १८२ ॥
यदीच्छेः परमं धर्मं पितृणां तारणं तथा।
दातव्यं न च हंतव्यं हंतव्याः पारदारिकाः ॥ १८३ ॥
बालघाताश्च हंतव्याः हंतव्याः स्त्रीविघातकाः।
न लोभः परभार्यासु ब्राह्मणीषु विशेषतः ॥ १८४ ॥
सुरूपां परनारीं तु दृष्ट्वा चक्षुर्निमीलयेः।
परद्रव्येषु मा लोभः अन्यायोपार्ज्जितेषु च ॥ १८५ ॥
न चिरं तिष्ठसि क्वापि कथंचन न पश्यसि।
रक्षणीयश्च ते देशः कुशलन्यायसज्जितः ॥ १८६ ॥
नित्योद्युक्तेन स्थातव्यममात्यवचनं कुरु।
अमात्यो यद्वचो ब्रूयात्तस्य कार्यं विमर्शयन् ॥ १८७ ॥
अवश्यमेव कर्त्तव्यं शरीरपरिरक्षणम्।

प्रजा येन प्रमोदंति येन तुष्यंति ब्राह्मणाः ॥ १८८ ॥
एवं ते पुत्र कर्त्तव्यं मम प्रियहितैषणा।
सप्त व्यसनवर्गोत्र दोषो राज्ञां महान्भवेत् ॥ १८९ ॥
अर्थदूषणकं चैव न कर्त्तव्यं कदाचन।
अमात्यं नाप्रियं ब्रूया यमिच्छे राजकर्मणि ॥ १९० ॥
नाहं निवारणीयस्ते गमनाय पथे स्थितः।
एतन्मे क्रियतां शीघ्रं यदीच्छसि मम प्रियम् ॥ १९१ ॥
ततः पितुर्वचः श्रुत्वा राजपुत्रो यशस्विनि।
पितुः पादौ तु संगृह्य करुणं प्रत्युवाच तम् ॥ १९२ ॥
मम किं तात राज्येन कोशेन च बलेन च।
यस्त्वया रहितस्तात न शक्नोमि विचेष्टितुम् ॥ १९३ ॥
अभिषेकं राजशब्दं मम संज्ञापितं त्वया।
एतन्न बहुमन्येऽहं विना तात त्वया ह्यहम् ॥ १९४ ॥
क्रीडामेवाऽत्र जानामि येन क्रीडन्ति बालकाः।
राज्यचिन्तां न जानामि राजानो यान्तु कुर्वते[१] ॥ १९५ ॥
ततः पुत्रवचः[२] श्रुत्वा कलिङ्गानां महीपतिः।
उवाच मधुरं वाक्यं सामपूर्वं यशस्विनि ॥ १९६ ॥
यच्चेदं भाषसे पुत्र नाहं जानामि तद्वचः।
पुत्र शिक्षापयिष्यन्ति पौरजानपदास्तव ॥ १९७ ॥
एवं सन्दिश्य त तत्र स राजा धर्मशास्त्रतः।
गमनाय मतिं चक्रे क्षेत्रं सौकरवं प्रति ॥ १९८ ॥
तं प्रयान्तं ततो दृष्ट्वा पौरजानपदास्तदा।
सकलत्रसुताः सर्वेऽप्यनुयान्ति नराधिपम् ॥ १९९ ॥
हस्त्यश्वरथयानानि स्त्रियश्चान्तःपुरस्थिताः।
संहृष्टमनसः सर्वे अनुयान्ति नराधिपम्[३] ॥ २०० ॥
अथ दीर्घेण कालेन प्राप्ता सौकरवं प्रति।
धनधान्यसमृध्यादि प्रददौ तत्र माधवि ॥ २०१ ॥
एवं गच्छति काले तु तयोस्तत्र वसुन्धरे।
प्रवर्तमानयोर्नित्यं धर्म्ये कर्मणि शुद्धयोः ॥ २०२ ॥
ततः स पद्मपत्राक्षः कलिङ्गानां जनाधिपः।
उवाच मधुरं वाक्यं काञ्चीराजसुतां तदा ॥ २०३ ॥
पूर्णं वर्षसहस्रं वै जीवितं मम सुन्दरि।

१. येन कुर्वते। २. तत्तु पुत्रवचः। ३. (ग) एष श्लोकः परश्लोकस्य च पूर्वार्धं न स्त।

ब्रूहि तत्परमं गुह्यं यन्मया पूर्वपृच्छितम् ॥ २०४ ॥
ततो भर्तुर्वचः श्रुत्वा प्रहस्य रुचिरेक्षणा ।
उभौ तौ चरणौ गृह्य राजानं वाक्यमब्रवीत् ॥ २०५ ॥
एवमेतन्महाभाग यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
उपोष्य तु त्रिरात्रं त्वं पश्चाच्छ्रोष्यसि मानद ॥ २०६ ॥
बाढमित्येव तां राजा प्रत्युवाच यशस्विनीम् ।
पद्मपत्रविशालाक्षि पूर्णचन्द्रनिभानने ।
यथा वदसि सुश्रोणि तथैव मम रोचते ॥ २०७ ॥
दन्तकाष्ठं समादाय द्वादशाङ्गुलमायतम् ।
स्नात्वा सङ्कल्पयामास त्रिरात्रं नियमान्वितः ॥ २०८ ॥
उपोष्य तौ[1] त्रिरात्रं तु विधिना नियमान्वितौ ।
ततः स्नातौ शुची क्षौमे परिधाय तु वाससी ।
प्रणम्य भूषितौ विष्णुं दम्पती तदनन्तरम् ॥ २०९ ॥
ततः सा सुन्दरी भूषां समुत्तार्य शुभेक्षणा ।
मह्यं निवेदयामास प्रोवाच च जनेश्वरम्[2] ।
एह्येहि नाथ गच्छावः पश्य गोप्यं मनीषितम्[3] ॥ २१० ॥
ततो हस्ते पतिं गृह्य उद्वाहे इव सुन्दरी ।
उवाच मधुरं वाक्यं कलिङ्गाधिपतिं तथा ॥ २११ ॥
शृगाली पूर्वमेवाहं तिर्यग्योनिव्यवस्थिता ।
विद्धास्मि सोमदत्तेन बाणेन मृगलिप्सुना ॥ २१२ ॥
एतं शिरसि मे राजन् पश्य बाणं सुसंस्कृतम् ।
यस्य दोषेण मेऽप्येष रुजा शिरसि संस्थिता ॥ २१३ ॥
काञ्चीराजकुले जन्म पित्रा दत्ता तव प्रिया ।
क्षेत्रप्रभावान्मे सैषा[4] जाता सिद्धिर्नमोऽस्तु ते ॥ २१४ ॥
स ततः पद्मपत्राक्षः कलिङ्गानां जनाधिपः ।
श्रुत्वा राजा प्रियां वाक्यं प्रत्युवाच स्मृतिङ्गतः ॥ २१५ ॥
अहं गृध्रो महाभागे तेनैव वनचारिणा ।
सोमदत्तेन बाणेन एकेनैव निपातितः ॥ २१६ ॥
ततो जातोऽस्म्यहं भद्रे कलिङ्गानां जनाधिपः ।
जातोऽस्मि परमा व्युष्टिः प्राप्तं राज्यं मया महत् ॥ २१७ ॥
सिद्धिर्लब्धा[5] वरारोहे मया सर्वाङ्गसुन्दरि ।
अकामपतितेनापि पश्य क्षेत्रस्य वै फलम् ॥ २१८ ॥

---

१. अपोष्य तु । २. जनेश्वरि । ३. मनीषिभिः । ४. क्षेत्रप्रभावान्मयैषा । ५. सिद्धिर्वर्धेति ।

ये च भागवतश्रेष्ठा ये च नारायणप्रियाः ।
पौरजानपदाः सर्वे श्रुत्वा तु तदनन्तरम् ।
लाभालाभौ परित्यज्य सर्वकर्माण्यकारयन् ॥ २१९ ॥
तत्रैव मरणं प्राप्तुः[1] सर्वसङ्गविवर्जिताः ।
श्वेतद्वीपं ततः प्राप्ताः सर्व एव चतुर्भुजाः ।
सर्वे शङ्खधराश्चैव सर्वे चायुधसंयुताः ॥ २२० ॥
ताः स्त्रियश्च वरारोहे स्तुतिमान्या महौजसः ।
श्वेतद्वीपे प्रमोदन्ते सर्वभोगसमन्विताः ॥ २२१ ॥
एवं ते कथितं भूमे व्युष्टिः सौकरवे महत् ।
अकामपतिताश्चैव श्वेतद्वीपमुपागताः ॥ २२२ ॥
य एतेन विधानेन वासं तीर्थे तु कारयेत् ।
मरणञ्च विशालाक्षि श्वेतद्वीपं स गच्छति ॥ २२३ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
स्नानादाखोटके तीर्थे यत्फलं समुपाश्नुते ॥ २२४ ॥
दशवर्षसहस्राणि दशवर्षशतानि च ।
नन्दनं समवाश्रित्य मोदन्ते चैव सर्वदा ॥ २२५ ॥
ततः स्वर्गात् परिभ्रष्टो जायते विपुले कुले ।
मद्भक्तश्चैव जायेत एवमेतन्न संशयः ॥ २२६ ॥
पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि स्नातो गृध्रवटे नरः ।
यत्फलं समवाप्नोति स्नानमात्रकृतोदकः ॥ २२७ ॥
नववर्षसहस्राणि नववर्षशतानि च ।
इन्द्रलोकं समासाद्य मोदते दैवतैः सह ॥ २२८ ॥
इन्द्रलोकात् परिभ्रष्टो मम तीर्थप्रभावतः ।
सर्वसङ्गं परित्यज्य मद्भक्तश्चैव जायते ॥ २२९ ॥
एतत् ते कथितं भद्रे स्नानमात्रस्य यत्फलम् ।
यत्त्वया पृच्छितं पूर्वं सर्वसंसारमोक्षणम् ॥ २३० ॥
ततो नारायणाच्छ्रुत्वा पृथिवी शंसितव्रता ।
उवाच मधुरं वाक्यं लोकनाथं जनार्दनम् ॥ २३१ ॥
केन कर्मविपाकेन तीर्थं पुनरवाप्यते ।
स्नानं वा मरणं देव यथावद् वक्तुमर्हसि ॥ २३२ ॥

वराह उवाच

शृणु देवि महाभागे पूर्वधर्मकृताः नराः ।

---

१. एष श्लोकः (ग) नास्ति ।

केनचित् कर्मदोषेण तिर्यग्योनिमवाप्य हि ॥ २३३ ॥
जन्मान्तरार्जितैः पुण्यैस्तीर्थस्नानजपादिभिः ।
महादानैश्च लभ्येत[1] तीर्थे पञ्चत्वमर्चकैः ॥ २३४ ॥
जन्मान्तरकृतं कर्म यत्स्वल्पमपि वा बहु ।
तत्कदाचित्फलत्येव न तस्य परिसङ्क्षयः ॥ २३५ ॥
कदाचिद् वा सहायो वै पुण्यतीर्थादिदर्शनात् ।
दुर्बलं प्रबलं भूत्वा प्रबलं दुर्बलं भवेत् ॥ २३६ ॥
पापान्तरं समासाद्य गहना कर्मणो गतिः ।
यदल्पमिव दृश्येत तन्महत्वाय कल्पते ॥ २३७ ॥
अत एव मनुष्यत्वं प्राप्तो राजत्वमेव च ।
शृगाली चैव गृध्रश्च तीर्थस्यैव प्रभावतः ॥ २३८ ॥
मरणादेव संप्राप्य क्षीणपापौ स्मृतिं पुनः ।
श्वेतद्वीपं ततः प्राप्तौ जानीहि त्वं वसुन्धरे ॥ २३९ ॥
पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
तीर्थं वैवस्वतं नाम यत्रार्कस्तप्तवांस्तपः ॥ २४० ॥
कदाचित् पुत्रकामेन मार्तण्डेन महत्तपः ।
कृतं चान्द्रायणं तत्र दशवर्षसहस्रकम् ॥ २४१ ॥
ततः सप्तसहस्राणि वायुभक्षस्तु संस्थितः ।
ततस्तुष्टोऽस्म्यहं भद्रे सूर्यस्य सुमहौजसः ॥ २४२ ॥
वरेण छन्दयामास आदित्यं तदनन्तरम् ।
विवस्वतं महाभागं मम कर्मपरायणम् ।
वरं वरय भद्रन्ते यस्ते मनसि वर्तते ॥ २४३ ॥
ततो मम वचनं श्रुत्वा कश्यपस्य सुतो बली ।
मधुरं स्वरमादाय प्रत्युवाच महद्वचः ॥ २४४ ॥
यदि देव प्रसन्नोऽसि अयं मे दीयतां वरः ।
पुत्रमिच्छाम्यहं देव प्रसादात् ते सुरेश्वर ॥ २४५ ॥
विवस्वद्वचनं श्रुत्वा तुष्टोऽहं तस्य सुन्दरि ।
तस्य शुद्धेन मनसा प्रोक्तवानस्मि सुन्दरि ।
यमश्च यमुना चैव मिथुनं जनयिष्यसि ॥ २४६ ॥
एवं तस्य वरं दत्त्वा आदित्यस्य वसुन्धरे ।
आत्मयोगप्रभावेण तत्रैवान्तर्हितोऽभवम् ॥ २४७ ॥
आदित्योऽपि गतो भद्रे वेश्म स्वञ्च महाधनम् ।

---

१. तत्रैव मरणं प्राप्य ।

पुण्यं सौकरवे कृत्वा सुदुष्करतरं महत् ॥ २४८ ॥
अष्टमेन तु भक्तेन यस्तु स्नाति वसुन्धरे ।
दशवर्षसहस्राणि सूर्यलोके महीयते ॥ २४९ ॥
अथवा तत्र सुश्रोणि म्रियते पुण्यवान्नरः ।
यमलोकं न गच्छेत तीर्थस्य प्रभावतः ॥ २५० ॥
एतत्ते कथितं भद्रे स्नानस्य मरणस्य च ।
फलञ्चैव यथावृत्तं तीर्थे सौकरवे मम ॥ २५१ ॥
आख्यानानां महाख्यानं क्रियाणाञ्च महाक्रिया ।
एष जप्यः प्रमाणश्च सन्ध्योपासनमेव च ॥ २५२ ॥
एष तेजश्च[1] मन्त्रश्च सर्वभागवतप्रियम् ।
पिशुनाय न दातव्यं मूर्खे भागवते न तु ।
न च वैश्याय शूद्राय ये न जानन्ति मां परम् ॥ २५३ ॥
पंडितानां सभामध्ये ये च भागवता भुवि ।
मठे ब्राह्मणमध्ये तु ये च वेदविदां वराः ।
दीक्षिताय च दातव्यं यश्च शास्त्राणि जानते ॥ २५४ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे पुण्यं सौकरवे महत् ।
य एतत् पठते सुभ्रु कल्य उत्थाय मानवः ।
तेन द्वादशवर्षाणि चिन्तितोऽहं न संशयः ॥ २५५ ॥
न स जायेत गर्भेषु मुक्तिमाप्नोति शाश्वतीम् ।
यः पठेदेकमध्यायं तारयेत् स कुलान् दश ॥ २५६ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे तीर्थमाहात्म्ये सौकरवे गृध्रजम्बूकाख्यानादित्यवरप्रदानादिर्नाम सप्तत्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. एष वेदाश्च मन्त्रश्च ।

अष्टात्रिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

एतत्पुण्यतमं श्रुत्वा[1] रम्ये सौकरवे तदा।
गुणस्तवञ्च माहात्म्यं जात्यानां परिवर्त्तनम् ॥ १ ॥
ततः कमलपत्राक्षी सर्वधर्मविदां वरा।
विस्मयं परमं गत्वा निर्वृतेनान्तरात्मना।
पुनः पप्रच्छ तं देवं विस्मयाविष्टमानसा ॥ २ ॥
अहो तीर्थस्य माहात्म्यं क्षेत्रे सौकरवे तव[2]।
अकामान् म्रियमाणस्य मानुषत्वमजायत।
किं वाऽन्यद् वृतमाख्याहि क्षेत्रे सौकरवे प्रति ॥ ३ ॥
श्रृण्वन्त्या मे महाजातं चित्ते कौतूहलं परम्।
गायमानस्य किं पुण्यं वाद्यमानस्य किं फलम्।
नृत्यतः किं भवेत् पुण्यं जाग्रतो वा फलं नु किम् ॥ ४ ॥
गोदातुरन्नदातुर्वा जलदातुस्तु किं फलम्।
संमार्जने लेपने वा गन्धपुष्पादिदानतः ॥ ५ ॥
धूपदीपादिनैवेद्यैः किं फलं समुदीरितम्।
अन्येन कर्मणा चैव जपयज्ञादिनाऽथवा ॥ ६ ॥
कां गतिं प्रतिपद्यन्ते ये शुद्धमनसो जनाः।
तव भक्तसुखार्थाय तत् भवान् वक्तुमर्हसि ॥ ७ ॥
ततो मह्यो वचः श्रुत्वा सर्वदेवमयो हरिः।
उवाच मधुरं वाक्यं धर्मकामां वसुन्धराम् ॥ ८ ॥

वराह उवाच

श्रृणु सुन्दरि तत्त्वेन यन्मां त्वं परिपृच्छसि।
सर्वं ते कथयिष्यामि पुण्यकर्म सुखावहम् ॥ ९ ॥
तस्मिन् सौकरवे पक्षी खञ्जरीटस्तु कोटकान्।
वहून् भुक्त्वा हि वसुधे अजीर्णं भृशं पीडितः।
मरणं समनुप्राप्तः पतितः स्वेन कर्मणा ॥ १० ॥
सम्प्राप्तास्तत्र वै बालाः क्रीडन्तस्तं मृतं खगम्।
ग्रहीष्याम इति प्रोच्य धावन्तस्तत्र तत्र ह ॥ ११ ॥
ममायं वै ममायं वै जिघृक्षन्तः परस्परम्।
[3]सङ्घर्षात् कलहञ्चक्रुर्भृशं क्रीडनकोत्सुकाः ॥ १२ ॥

---

१. एतत् पुण्यतमो भूत्वा। २. क्षेत्रं सौकरवं प्रति। ३. सद्यः किल हनाम्।

तत एको गृहीत्वैनं गङ्गाम्भसि समाक्षिपत् ।
युष्माकमेव भवतु नानेनाऽस्मत्प्रयोजनम् ॥ १३ ॥
एवं स खञ्जरीटो हि गङ्गातोयाप्लुतस्तदा ।
आदित्यती संक्लिन्नशरीरः स वसुन्धरे ॥ १४ ॥
वैश्यस्य तु गृहे जातो ह्यनेकक्रतुयाजिनः[1] ।
धनरत्नसमृद्धे तु रूपवान् गुणवान् शुचिः ।
विबुद्धश्च पवित्रश्च मद्भक्तश्च वसुन्धरे ॥ १५ ॥
जातस्य तस्य वर्षाणि जग्मुर्द्वादश सुव्रते ॥ १६ ॥
कदाचिदुपविष्टौ तौ दृष्ट्वा बालो गुणान्वितः ।
मातरं पितरं चोभौ हर्षेण महतान्वितौ ।
प्रणम्य शिरसा भूमौ बद्धाञ्जलिरयाचत ॥ १७ ॥
मत्प्रियं यदि कर्तव्यमेको मे दीयतां वरः ।
न चाहं वारणीयो वै पित्रा मात्रा कथञ्चन ।
सत्यं शपामि गुरुणा यथा ननु कृतं भवेत् ॥ १८ ॥
पुत्रस्य वचनं श्रुत्वा दम्पती तौ मुदान्वितौ ।
ऊचतुस्तं प्रियं वाक्यं बालं कमललोचनम् ॥ १९ ॥
यद्यत्त्वं वक्ष्यसे वत्स यद्यत्ते हृदि वर्तते ।
सर्वं तत्तत् करिष्यावो विश्रब्धं वद साम्प्रतम् ॥ २० ॥
त्रिंशत् सहस्रं गावो हि सर्वाश्च शुभदोहनाः ।
यद्यत्र रोचते पुत्र देहि त्वमविचारितम् ॥ २१ ॥
पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि आवयोः पुत्रकारणात् ।
वाणिज्यं नः स्मृतं कर्म तत्ते पुत्र यदीप्सितम् ॥ २२ ॥
तत्कुरुष्व यथान्यायं मित्रेभ्यो दीयतां धनम् ।
धनधान्यानि रत्नानि देहि पुत्र ह्यवारितः ॥ २३ ॥
कन्या वै रमणीयाश्च सजातीयाः कुलोद्भवाः ।
आनयिष्याव भद्रन्ते उद्वहेन क्रमेण ते ॥ २४ ॥
यदीच्छसि पुनश्चान्यद् यज्ञैर्यष्टुं सुपुत्रक ।
विधिना पूर्वदृष्टेन वैश्या येन यजन्ति च ॥ २५ ॥
अष्टौ सम्पूर्णधुर्य्याणां हलानां तावतां शतम् ।
वैश्यकर्म समादाय किं पुनः प्राप्तुमिच्छसि ॥२६ ॥

---

१. अनेकक्रूरयाजिनः ।

यावद् भोजनतृष्तान् वा[1] द्विजानिच्छसि तर्पितुम् ।
सर्वं निजेच्छया पुत्र कर्तुमर्हसि साम्प्रतम् ॥ २७ ॥
पितृमातृवचः श्रुत्वा स बालो धर्मसंयुतः ।
चरणावुपसंगृह्य पितरौ पुनरब्रवीत् ॥ २८ ॥
गोप्रदाने न मे कार्यं मित्रं वापि न चिन्तितम् ।
कन्यालाभे न चेच्छास्ति न च यज्ञफले तथा ॥ २९ ॥
नाहं वाणिज्यमिच्छामि कृषिगोरक्ष्यमेव च ।
न च सर्वातिथित्वं वा मम चित्ते प्रसज्जति ॥ ३० ॥
एकं मे परमं चिन्त्यं यन्ममेच्छा तपोधृतौ ।
चिन्ता नारायणक्षेत्रं गाढं सौकरवं प्रति ॥ ३१ ॥
ततः पुत्रवचः श्रुत्वा धर्मकर्मपरायणौ ।
करुणं परिदेवन्तौ सदन्तौ तावुभौ तथा ॥ ३२ ॥
अद्य द्वादश वर्षाणि तव जातस्य पुत्रक ।
किमिदं चिन्तितं वत्स त्वया नारायणाश्रयम् ।
चिन्तयिष्यसि भद्रं ते यदा तत्प्राप्नुया वयः ॥ ३३ ॥
अद्यापि भोजनं गृह्य धावमानास्मि पृष्ठतः ।
किमिदं चिन्तितं वत्स गमने सौकरं प्रति[2] ॥ ३४ ॥
अद्यापि मत्स्तनौ धन्यौ प्रस्नुतौ हि दिवानिशम् ।
पुत्र त्वत्स्पर्शनाशायाः किमेतच्चिन्तितं त्वया ॥ ३५ ॥
रात्रौ सुप्तोऽसि वत्स त्वं शय्यासु परिवर्ततः ।
अम्बेति भाषसेऽद्यापि कथमेतद् विचिन्तितम् ॥ ३६ ॥
स्पृशन्ति तव नार्योऽपि क्रीडमानस्य पुत्रक ।
अपराधो न विद्येत पुत्र क्षेत्रगृहेष्वपि ॥ ३७ ॥
न वा स्वजनभृत्याद्यैः परुषन्ते प्रभाषितम् ।
रुष्टेन वापि भीषायै गृह्यते चैव यष्टिका ॥
पुत्र हेतुं न पश्येऽहं तव निर्वेदकारणम्[3] ॥ ३८ ॥
इति मातुर्वचः श्रुत्वा स वैश्यकुलनन्दनः ।
उवाच मधुरं वाक्यं जननीं संशितव्रतः ॥ ३९ ॥
उषितोऽस्मि त्वदङ्गेषु गर्भस्थः कुक्षिसम्भवः ।
क्रीडितोऽस्मि यथान्यायं तत्रोत्सङ्गे यशस्विनि ॥ ४० ॥
स्तनौ ह्येतौ मया पीतौ ललितेन विजृम्भितौ ।
अङ्गं तव समारुह्य पांशुभिर्गुण्ठिता तनुः ॥ ४१ ॥

१. तृप्तान् हि । २. गमने सौकरवं प्रति । ३. तवेदं कारणं प्रति ।

अम्ब त्वं मयि कारुण्यं कुरुष्व खलु चोचितम् ।
मुञ्च पुत्रकृतं शोकं त्यज मातरनिन्दिते ॥ ४२ ॥
आयान्ति च पुनर्यान्ति गता गच्छन्ति चापरे ।
दृश्यते च पुनर्नष्टो न दृश्यते पुनः क्वचित्[२] ॥ ४३ ॥
कुतो जातः क्व संबन्धः कस्य माता पिताऽथवा ।
इमां योनिमनुप्राप्तो घोरे संसारसागरे ॥ ४४ ॥
मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
जन्मजन्मनि वर्तन्ते कस्य ते कस्य वा वयम् ।
एवं चिन्तां समासाद्य मा शुचो जननि क्वचित् ॥ ४५ ॥
एवं तौ पितरौ श्रुत्वा विस्मयात् पुनरूचतुः ।
अहो वत् महद्गुह्यं किमेतत् तात कथ्यताम् ॥ ४६ ॥
एतद् वचनमाकर्ण्य स वैश्यकुलबालकः ।
उवाच मधुरं वाक्यं जननीं पितरं तथा ॥ ४७ ॥
यदि श्रुतेन वः कार्यं गुह्यस्य परिनिश्चयात् ।
तत् पृच्छ्यतां[३] भवद्भ्यां हि गुह्यं सौकरवं प्रति ॥ ४८ ॥
तत्राहं कथयिष्यामि स्वस्य गुह्यं महौजसम् ।
सूर्यतीर्थं समासाद्य यत्तात परिपृच्छसि ॥ ४९ ॥
वाढमित्येव पुत्रं तौ दम्पती प्रोचतुश्च तम्[४] ।
गमने कृतसङ्कल्पा ततः सौकरवं प्रति ॥ ५० ॥
सर्वद्रव्यसमायुक्तो गमने सौकरवं प्रति ।
ततः स पद्मपत्राक्ष अभीराणां जनेश्वरः ।
गावो विंशसहस्राणि प्रेषयत्यग्रतो द्रुतम् ॥ ५१ ॥
अग्रे प्रययुस्ताः सर्वा द्रव्येण च समायुताः ।
यच्च किञ्चिद् गृहे वास्ति[५] कृतं नारायणं प्रति ॥ ५२ ॥
ततः पूर्वार्धयामेन माघमासे त्रयोदशी ।
सर्वं स्वजनमामन्त्र्य संबन्धञ्च यथाविधि ॥ ५३ ॥
मुहूर्तेन च तेनैव गमनं कुरुते ततः ।
स्नात्वा च कृतशौचास्ते नारायणमुदावहाः ॥ ५४ ॥
अथ[६] दीर्घेण कालेन नारायणमुदावहाः ।
वैशाखास्य तु द्वादश्यां मम क्षेत्रमुपागताः ॥ ५५ ॥

---

१. सागरे । २. दृश्यन्ते त्र पुनर्नष्टा दृश्यन्ते च पुनः क्वचित् । ३. पृच्छतम् । ४. वाढमित्येव तं दम्पती प्रत्युवाच तम् । ५. चास्ति । ६. तेऽथ ।

स्नाताः संतर्प्य च पितॄन् मम वस्त्रविभूषिताः ।
गावो विंशतिसाहस्रा याः पूर्वमुपकल्पिताः ॥ ५६ ॥
तत्र भङ्गुरसो[1] नाम मम कर्मपरायणः ।
तेनैव ता गृहीता वै विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ५७ ॥
ततः स प्रददौ तस्य विंशा गावो महाधनाः ।
मङ्गल्याश्च पवित्राश्च सर्वाश्च वरदोहनाः ॥ ५८ ॥
प्रददौ धनरत्नानि नित्यमेव दिने दिने ।
मोदते सह पुत्रेण भार्यया स्वजनेन च ॥ ५९ ॥
एवं तु वसतस्तस्य वर्षाकाल उपागतः ।
प्रावृडुपस्थिता तत्र ःसर्वशस्यप्रवर्धिनी ॥ ६० ॥
पुष्पितानि कदम्बानि कुटजार्जुनकानि च ।
एवं दुःखमनुप्राप्ताः स्त्रियो या रहिताः प्रियैः ॥ ६१ ॥
गर्जितां गुञ्जताञ्चैव धारापातनिपातिताः ।
मेघाः सविद्युतश्चैव बलाकाङ्कदभूषिताः ॥ ६२ ॥
नदीनाञ्चैव निर्घोषो मयूराणाञ्च निस्वनः ।
कुटजार्जुनगन्धाश्च कदम्बार्जुनपादपाः ॥ ६३ ॥
वाताः प्रवान्ति ते तत्र शिखिनाञ्च सुखावहाः ।
शोकेन कामिनीनाञ्च भर्त्रा च रहिताश्च या ॥ ६४ ॥
एवं स गच्छते कालो मेघदुन्दुभिनादितः ।
ततः शरदनुप्राप्ता अगस्तिरुदितो महान् ॥ ६५ ॥
तडागानि प्रसन्नानि कुमुदोत्पलवन्ति च ।
पद्मषण्डैः सुरम्याणि पुष्पितानि समंततः ॥ ६६ ॥
प्रवान्ति तु सुखा वाताः सुगन्धाश्च सुशीतलाः ।
सप्तपर्णसुगन्धाश्च शीतलाः कामिवल्लभाः ॥ ६७ ॥
एवं शरदि निर्वृत्ते कौमुदे समुपागते ।
सा तस्मिन् मासे सुश्रोणि शुक्लपक्षान्तरे तदा ॥ ६८ ॥
एकादश्यां ततः सुभ्रु स्नातौ क्षौमविभूषितौ ।
उभौ तौ दम्पती तत्र पुत्रमूचतुरात्मनः ॥ ६९ ॥
उषितास्त्वत्र षण्मासान् सुखांश्च द्वादशी भवेत् ।
किन्नो न वक्ष्यसे गुह्यं येन वै वारिता वयम् ॥ ७० ॥
पित्रोस्तु वचनं श्रुत्वा स पुत्रो धर्मनिष्ठितः ।
उवाच मधुरं वाक्यं तयोस्तु कृतनिश्चयः ॥ ७१ ॥

१. भागुरसो नाम ।

एवमेतन्महाभाग यत्त्वया परिभाषितम् ।
कल्यं ते[1] कथयिष्यामि इदं गुह्यं महौजसम् ॥ ७२ ॥
एषा वै द्वादशी तात प्रभुनारायणप्रिया ।
मङ्गला च विचित्रा च विष्णुभक्तसुखावहा ॥ ७३ ॥
ददतेऽस्यां प्रहृष्टा च द्वादश्यां कौमुदे सिते ।
दीक्षितास्ते योगिकुले विष्णुभक्तिपरायणाः ॥ ७४ ॥
तेन दानप्रभावेण विष्णुतोषकरेण च ।
तरन्ति दुस्तरं तात घोरं संसारसागरम् ॥ ७५ ॥
एवं कथयतां तेषां प्रभाता रजनी शुभा ।
ततः सन्ध्यामुपास्याथ उदिते सूर्यमण्डले ।
शुचिर्भूत्वा यथान्यायं क्षौमवस्त्रविभूषितः ॥ ७६ ॥
प्रणम्य शिरसा देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
उभौ तच्चरणौ गृह्य पितरौ समभाषत ॥ ७७ ॥
शृणु तात महाभाग यदर्थं समुपागतः ।
यद् भवान् पृच्छते तात गुह्यं सौकरवं प्रति ॥ ७८ ॥
खञ्जरीटो ह्यहं तात पक्षियोनिसमुद्भवः ।
भक्षिताश्च पतङ्गा मे अजीर्णेनातिपीडितः ॥ ७९ ॥
अहं तेनैव दोषेण न शक्नोमि विचेष्टितुम् ।
दृष्ट्वा मां विह्वलं बाला गृहीत्वा क्रीडितुं गताः॥ ८० ॥
हस्ताद्धस्तेन क्रीडन्तश्चान्योऽन्यपरिहासया ।
त्वया दृष्टो मया दृष्टो ह्ययं चेति कलिः कृतः ॥ ८१ ॥
ततः एकेन बालेन भ्रामयित्वाक्षयेऽम्भसि ।
न ममेति तवेत्युक्त्वा ह्यादित्यं तीर्थमुत्तमम् ।
क्रोधेनादाय तीव्रेण क्षिप्तो गङ्गाम्भसि त्वरा ॥ ८२ ॥
तत्र मुक्त्वा मया प्राणाः सूर्यतीर्थे महौजसि ।
अकामेन विशालाक्षि तत्प्रभावादहं ततः[2] ।
जातस्तव सुतो मातस्तदेतद्दिनमुत्तमम् ॥ ८३ ॥
अकामान्म्रियमाणस्य वर्षाण्यद्य त्रयोदश ।
व्यतीतानि च गुह्यन्ते कथनं मम चैव यत् ॥ ८४ ॥
एतत्ते कथितं तात गुह्यमामनं प्रति ।
अहं कर्म करिष्यामि गच्छ तात नमोस्तु ते ॥ ८५ ॥
ततो माता पिता चैव पुत्रं पुनरुवाच ह ।
विष्णुप्रोक्तानि कर्माणि यं यं कारयिता भवान् ॥८६ ॥

१. कल्पे ते । २. तव

तान् वयञ्च करिष्यामो विधिदृष्टेन कर्मणा ।
घटमाना[1] यथान्यायं कर्म संसारमोक्षणम् ॥ ८७ ॥
तेऽपि दीर्घेण कालेन मम कर्मपरायणाः ।
कृत्वा तु विपुलं कर्म ततः पञ्चत्वमागताः ॥ ८८ ॥
मम क्षेत्रप्रभावेण चात्मनः कर्मनिश्चयात् ।
विमुक्ताः सर्वसंसाराच्छ्वेतद्वीपमुपागताः[2] ॥ ८९ ॥
योऽसौ परिजनः कश्चिद्गृहेभ्यश्च समागतः।[3]
सर्वः श्रिया युतस्तत्र[4] रोगव्याधिविवर्जितः ॥ ९० ॥
सर्वे च योगिनस्तत्र सर्वे चोत्पलगन्धयः ।
मोदन्ते तु यथान्यायं प्रसादात् क्षेत्रजान्मम् ॥ ९१ ॥
एतत्ते कथितं देवि महाख्यानं महौजसम् ।
पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि यद्वृत्तं सौकरे[5] मम ॥ ९२ ॥
एषा व्युष्टिर्महाभागे क्षेत्रे यत्क्रियते महत् ।
तिर्यग्योनिविनिर्मुक्ताः श्वेतद्वीपमुपागताः ॥ ९३ ॥
य एतत् पठते नित्यं कल्यमुत्थाय मानवः ।
स कुलांस्तारयेत् तूर्णं दश पूर्वाम् दशावरान्[6] ॥९४ ॥
न पठेन्मूर्खमध्ये तु पापिष्ठे शास्त्रदूषके ।
न पठेत् पिशुनानाञ्च एकाकी तु पठेद् गृहे ॥ ९५ ॥
पठेद् ब्राह्मणमध्ये च ये च वेदविदां वराः ।
वैष्णवानाञ्च पुरतो[7] ये च शास्त्रगुणान्विताः ।
विशुद्धानां विनीतानां सर्वसंसारमोक्षणम् ॥ ९६ ॥

इति वाराहपुराणे खञ्जरीटोपाख्यानं नाम
अष्टाविंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. पठमाना । २. प्रमुक्ता सर्वसंसारान्मम कर्मपरायणाः ।
देवि क्षेत्र-प्रभावेण श्वेतद्वीपमुपागताः ॥
३. एतदर्धं (ग) पुस्तकेनास्ति ४. श्रियावृतः । ५. सौकरवे मम । ६. दशापरान् ।
७. वैष्णवानाञ्च पूता ये ।

ऊनचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

श्रृणु तत्त्वेन मे देवि लिप्यमानस्य यत्फलम् ।
सर्वं ते कथयिष्यामि यथा प्राप्नोति यानवः ॥ १ ॥
गृहीत्वा गोमयं भूमे मम वेश्मोपलेपयेत् ।
न्यस्तानि तत्र यावन्ति पदानि च विलिम्पतः ।
तावद् वर्षसहस्राणि दिव्यानि दिवि मोदते ॥ २ ॥
यदि द्वादश वर्षाणि लिप्यते मम कर्मसु ।
जायते विपुले शुद्धे धनधान्यसमाकुले ॥ ३ ॥
दिव्यैर्नमस्कृतो देवि कुशद्वीपञ्च गच्छति ।
कुशद्वीपमनुप्राप्य सहस्राणि च जीवति ।
दश चैव तु वर्षाणां मम भक्तो महान् शुचिः ॥ ४ ॥
कुशद्वीपात् परिभ्रष्टो मम कर्मपरायणः ।
राजा वै जायते सुभ्रु सर्वधर्मेषु निष्ठितः ॥ ५ ॥
लेपनस्य प्रभावेण मम कर्मपरायणः ।
भक्तौ व्यवस्थितश्चापि सर्वशास्त्राणि पृच्छति ॥ ६ ॥
देवि कारयते सर्वं मम चायतनानि च ।
कारयित्वा यथान्यायं मम लोकाय गच्छति ॥ ७ ॥
गोमस्य तु वक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
गोमयं तु समासाद्य यावल्लोकोऽनुगच्छति ।
समीपे यदि वा दूरे गत्वा नयति गेमयम् ॥ ८ ॥
यावन्ति तत्पदान्यस्य तावद्वर्षसस्रकम् ।
गोमयानयिता चैव स्वर्गलोके महीयते ॥ ९ ॥
ततः स शाल्मले द्वीपे रमते च मुदा युतः ।
एकादश सहास्राणि एकादश शतानि च ॥ १० ॥
शाल्मलात्तु परिभ्रष्टो राजा भर्वात धार्मिकः ।
मद्भक्तश्चैव जायेत सर्वधर्मविदां वरः ॥ ११ ॥
अथ द्वादश वर्षाणि मच्छ्रितः सुदृढव्रतः ।
वहते गोमयं सुभ्रु मम लोकाय गच्छति ॥ १२ ॥
स्नानोपलेपने भूमे सलिलं यो ददाति च ।
तस्य पुण्यं महाभागे श्रृणु तत्त्वेन निष्कलम् ॥ १३ ॥
यावन्तो विन्दवस्तत्र पानीयस्य वसुन्धरे ।
तावद्वर्षसहस्रापि स्वर्गलोके महीयते ॥ १४ ॥

स्वर्गलोकात् परिभ्रष्टः क्रौञ्चद्वीपञ्च गच्छति ।
क्रौञ्चद्वीपात् परिभ्रष्टो राजा भवति धार्मिकः ।
तेनैव गुणयोगेन श्वेतद्वीपञ्च गच्छति ॥ १५ ॥
सम्मार्जनं प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
यां गतिं पुरुषा यान्ति स्त्रियो वा कर्मसु स्थिताः ।१६।
शुचिर्भागवतः शुद्धः अपराधविवर्जितः ।
यावन्तः पांशवो भूमेरुद्धीयन्ते तु चालिताः ।
तावद्वर्षशतान्याशु स्वर्गलोके महीयते ॥ १७ ॥
स्वर्गलोकात् परिभ्रष्टः शाकद्वीपाय गच्छति ।
तत्र स्थित्वा चिरं कालं राजा भवति धार्मिकः ॥ १८ ॥
ततो भुक्त्वा सर्वभोगान् स्थित्वा संसारसागरे ।
श्वेतद्वीपं ततो गच्छेत् मम कर्मनिरतः शुचिः ॥ १९ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि श्रृणुष्व गदतो मम ।
गायनं ये प्रकुर्वन्ति मम कर्मपरायणाः ।
तेषां यद्यत् फलं भूमौ श्रृणुष्व गदतो मम[1] ॥ २० ॥
गायमानस्य गीतस्य यावदक्षरपङ्क्तयः ।
तावद्वर्षसस्राणि इन्द्रलोके महीयते ॥ २१ ॥
रूपवान् गुणवान् सिद्धः सर्ववेदविदां वरः ।
नित्यं पश्यति तत्रस्थो देवराजं न संशयः ॥ २२ ॥
मद्भक्तश्चैव जायेत इन्द्रलोकपथे स्थितः ।
सर्वकर्मगुणश्रेष्ठस्तत्रापि मम पूजकः ॥ २३ ॥
इन्द्रलोकात् परिभ्रष्टो मम गीतपरायणः ।
नन्दनोपवने रम्ये रमन् देवगणैः सह ॥ २४ ॥
ततः स भूमौ जायेत वैष्णवैः सह संस्थितः ।
गायन् मम यशो नित्यं भक्त्या परमया युतः ।
मत्प्रसादत् स शुद्धात्मा मम लोकाय गच्छति ॥२५ ॥

सूत उवाच

तस्य तद्वचनं श्रुत्वा माधवस्य यशस्विनी ।
कृताञ्जलिपुटा भूयः प्रत्युवाच वसुन्धरा ॥ २६ ॥

धरण्युवाच

अहो गीतप्रभावो वै यस्त्वया कीर्तितो महान् ।
के च गीतप्रभावेण सिद्धिं प्राप्ता महौजसः ॥ २७ ॥

---

१. (ग) एतदर्धं परश्लोकश्च न स्तः ।

वराह उवाच

तत्रैव चाश्रमे भद्रे चाण्डालः कृतनिश्चयः[1] ।
दूराज्जागरणे याति मम भक्तौ व्यवस्थितः ॥ २८ ॥
गायमानश्च गीतानि संवत्सरगणान् बहून् ।
श्वपाकः स गुणज्ञश्च मद्भक्तश्चैव सुन्दरि ॥ २९ ॥
कौमुदस्य तु मासस्य शुक्लपक्षे तु द्वादशीं ।
सुप्ते गते जने गीते वीणामादाय चङ्क्रमत् ।
जाग्रंस्तत्र स चाण्डालो गृहीतो ब्रह्मराक्षसा ॥ ३० ॥
अल्पप्राणः श्वपाको वै बलवान् ब्रह्मराक्षसः ।
दुःखशोकेन सन्तप्तो न शक्नोति विचेष्टितुम् ॥ ३१ ॥
तेन प्रोक्तः श्वपाकेन बलवान् ब्रह्मराक्षसः ।
किं त्वया चेष्टितं मह्यं यस्त्वेवं परिधावसि ॥ ३२ ॥
श्वपाकवचनं श्रुत्वा तेन वै ब्रह्मराक्षसा ।
ततः प्रोवाच तं श्वादं मानुषाहारलोलुपः ॥ ३३ ॥
अथेह दशरात्रं मे निराहारस्य तिष्ठतः ।
विधात्रा विहितस्त्वञ्च आहारः पारणाविधौ ॥ ३४ ॥
अद्य त्वां भक्षयिष्यामि शवमांसशोणितम् ।
तृप्तिं यास्यामि परमां विधात्रा विहितां मम ॥ ३५ ॥
ब्रह्मरक्षो वचः श्रुत्वा श्वपाको गीतलालसः ।
राक्षसं छन्दयामास मम भक्त्या व्यवस्थितः ॥ ३६ ॥
एवमेतन्महाभाग भक्ष्योऽहं समुपागतः ।
अवश्यमेतत् कर्तव्यं धात्रा दत्तं यथा तव ॥ ३७ ॥
किं त्वहं देवदेवस्य भक्त्या गातुञ्च जागरे ।
उद्यतस्तत्र गत्वाहमुपास्य विधिना हरिम् ।
पश्चात् खादस्व मां रक्षो जागराद्विनिवर्तितम् ॥३८॥
विष्णोः सन्तोषणार्थाय यतो मे व्रतमास्थितम् ।
जागरे विनिवृत्ते मां भक्षय त्वंयदीच्छसि[2] ॥ ३९ ॥
श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा ब्रह्मरक्षः क्षुधार्दितः ।
उवाच परुषं वाक्यं श्वपाकं तदनन्तरम् ॥ ४० ॥
मिथ्या किं भाषसे मूढ पुनरेष्यामि तेऽन्तिकम् ।
मृत्योर्मुखमनुप्राप्य पुनर्भवति मानवः ।
रक्षसो मुखविभ्रष्टः पुनरागन्तुमिच्छसि ॥ ४१ ॥

---

१. कृत्यनिश्चयः । २. भक्षयस्व यदीच्छसि ।

राक्षसस्य वचः श्रुत्वा चाण्डालस्तथाब्रवीत् ।
यद्यप्यहं हि चाण्डालः पूर्वकर्मविदूषितः ।
सम्प्राप्तो मानुषम्भावं विहितेनान्तरात्मना ॥ ४२ ॥
शृणु मत्समयं रक्षो येनाहं पुनरागमम् ।
दूराज्जागरणं कृत्वा लोकस्य द्विजराक्षसम् ।
सत्येन पुनरेष्यामि मन्यसे यदि मुञ्च माम् ॥ ४३ ॥
सत्यमूलं जगत्सर्वं लोकाः सत्ये प्रतिष्ठिताः ।
सत्येन सिद्धिं प्राप्ता हि ऋषयो ब्रह्मवादिनः ॥ ४४ ॥
सत्येन दीयते कन्या सत्यं जल्पन्ति ब्राह्मणाः ।
सत्यं जयन्ति राजनस्त्रीण्येतान्यत्र वन्नृतम् ॥ ४५ ॥
सत्येन गम्यते स्वर्गो मोक्षः सत्येन चाप्यते ।
सत्येन तपते सूर्यः सोमः सत्येन रज्यते ॥ ४६ ॥
षष्ठ्यष्टमीममावास्यामुभे पक्षे चतुर्दशी ।
अस्नाता मां गतिं गच्छे यद्यहं नागमे पुनः ॥ ४७ ॥
गुरुपत्नीं राजपत्नीं योऽभिगच्छति मोहितः ।
तां गतिं संप्रपद्येऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥ ४८ ॥
याजकानाञ्च ये लोका ये च मिथ्याभिभाषिणाम् ।
तां गतिं संप्रपद्येऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥ ४९ ॥
ब्रह्मघ्ने च सुरापे वा स्तेने भग्नव्रते तथा ।
तेषां गतिं प्रपद्येऽहं यद्यहं नागमे पुनः ॥ ५० ॥
श्वपाकवचनं श्रुत्वा तुष्टो ब्राह्मणराक्षसः ।
उवाच मधुरं वाक्यं गच्छ शीघ्रं नमोस्तु ते ॥ ५१ ॥
ब्रह्मराक्षसमुक्त्वा तु श्वपाकः कृतनिश्चयः ।
पुनर्गयति मह्यं वै मम भक्तौ व्यवस्थितः ॥ ५२ ॥
अथ प्रभाते विमले गीते नृत्ये च जागरे ।
नमो नारायणायेति श्वपाकः परिवर्तते ॥ ५३ ॥
ततस्त्वरितमागत्य पुमांस्तस्याग्रतः स्थितः ।
उवाच मधुरं वाक्यं चाण्डालं कृतनिश्चयम् ॥ ५४ ॥
क यासि त्वरितः साधो न च त्वं गन्तुमर्हसि ।
जानन् कौणपपतिं तञ्च न त्वं मर्तुमिहार्हसि ॥ ५५ ॥
पुरुषस्य वचः श्रुत्वा चाण्डालः पुनरब्रवीत् ।
समयो मे कृतः पूर्वं राक्षसेन हि भक्षता ।
तेन तत्र गमिष्यामि सत्यं च परिपालयन् ॥ ५६ ॥

ततः स पद्मपत्राक्षः श्वपाकं प्रत्युवाच ह ।
मधुरां गिरमादाय विहितेनान्तरात्मना ॥ ५७ ॥
मा गच्छ तत्र चाण्डाल यत्रासौ पापराक्षसः ।
जीवितार्थाय सत्यस्य न दोषः परिहापनात् ॥ ५८ ॥
ततस्तस्य वचः श्रुत्वा श्वपाकः शंसितव्रतः ।
उवाच मधुरं वाक्यं मरणे कृतनिश्चयः ॥ ५९ ॥
नाहमेवं करिष्यामि यन्मां त्व परिभाषसे ।
न चाहं नाशये सत्यमेतन्मे निश्चितं व्रतम् ॥ ६० ॥
सत्यमूलं जगत्सर्वं कुलं सत्ये प्रतिष्ठितम् ।
सत्यमेव परो धर्मः आत्मा सत्ये प्रतिष्ठितः ॥ ६१ ॥
न चैवाहं तदुत्सृज्य असत्यः स्यां कदाचन ।
नाहं मिथ्यां चरिष्यामि गच्छ तात नमोऽस्तु ते ।६२।
एवमुक्त्वा श्वपाकोऽपि नित्यं सत्यव्रते स्थितः ।
राक्षसं समनुप्राप्तस्तमुवाचाथ पूजयन् ॥ ६३ ॥
आगतोऽस्मि महाभाग मा विलम्बय भक्षय ।
त्वत्प्रसादाहं गन्ता वैष्णवं स्थानमुत्तमम् ॥ ६४ ॥
एतानि मम गात्राणि भक्षयस्व यथेष्टतः[1] ।
पिबोष्णं रुधिरं मह्यं पीडितोऽस्मि क्षुधा भृशम् ।
तर्पयस्व स्वमात्मानं कुरुष्व मम वै हितम् ॥ ६५ ॥
श्वपाकस्य वचः श्रुत्वा ततः स ब्रह्मराक्षसः ।
उवाच मधुरं वाक्यं श्वपाकं तदनन्तरम् ॥ ६६ ॥
साधु तुष्टोऽस्म्यहं वत्स सत्यं धर्मञ्च पालितम् ।
चण्डालस्याविधिज्ञस्य यस्य ते मतिरीदृशी ॥ ६७ ॥
ब्रह्मरक्षोवचः श्रुत्वा श्वपाकः सत्यसङ्गरः ।
उवाच मधुरं वाक्यं ब्रह्मराक्षसमेव तु ॥ ६८ ॥
यद्यप्यहं वै चाण्डालः सर्वकर्मविवर्जितः[2] ।
तथापि सत्यं वक्तव्यं ब्रह्मराक्षसनित्यश- ॥ ६९ ॥
श्वपाकवचनं श्रुत्वा ब्रह्मरक्षो भयानकम् ।
उवाच मधुरं वाक्यं श्वपाकं संशितव्रतम् ॥ ७० ॥
यत्त्वया गीयते रात्रौ विष्णोर्जागरणं प्रति ।
फलं गीतस्य मे देहि यदीच्छेर्जीवितं स्वकम् ।
ततो मोक्ष्यामि कल्याण भक्षयामि न भीषणः[3] ॥७१॥

---

१. यथेच्छम् । २. पाककर्मबहिष्कृतः । ३. स्त्रशीर्णं ।

ब्रह्मरक्षोवचः श्रुत्वा श्वपाकः प्रत्युवाच ह ।
मनोऽज्ञातमिदं वाक्यं ब्रह्मरक्षो निभाषसे ।
भक्षयामीति चोक्त्वा मां गीतपुण्यं किमिच्छसि ।७२।
श्वपाकवचनं श्रुत्वा ब्रह्मरक्षोऽब्रवीत् पुनः ।
एकयामीयं मे देहि पुण्यं गीतस्य वै परम् ।
ततो मोक्ष्यसि भक्ष्येण सङ्गतः पुत्रदारकैः ॥ ७३ ॥

श्रुत्वा राक्षसवाक्यानि चाण्डालो गीतलोभितः ।
उवाच मधुरं वाक्यं राक्षसं कृतनिश्चयः ॥ ७४ ॥
न गायन् फलं दद्मि ब्रह्मराक्षसतवेप्सितम् ।
भक्षयस्व यथान्यायं रुधिरं पिब चेप्सितत् ॥ ७५ ॥
श्वपाकवचनं श्रुत्वा राक्षसः पुनरब्रवीत् ।
एकगीतस्य मे देहि यत्त्वया विष्णुसंसदि ॥
एतेन तारितोऽस्मीति तव गीतफलेन वै ॥ ७६ ॥

श्रुत्वा वाक्यानि चाण्डालो राक्षसस्य निवारयन् ।
उवाच मधुरं वाक्यं चाण्डालो विस्मयान्वितः ॥७७॥
किं त्वया विकृतं कर्म तद् ब्रूहि मम राक्षस ।
कर्मणो यस्य दोषेण राक्षसत्वं समागतः ॥ ७८ ॥

श्वपाकवचनं श्रुत्वा ब्रह्मरक्षो महायशाः ।
उवाच मधुरं वाक्यं दुःखसन्तप्तमानसः ॥ ७९ ॥
नाम्ना वै सोमशर्माहं चरको ब्रह्मयोनिजः ।
सूत्रमन्त्रपरिभ्रष्टो यज्ञकर्मसु निश्चितः ॥ ८० ॥
ततोऽहं यजयाम्यज्ञान् लोभमोहप्रपीडितः ।
प्रवर्त्तमाने यज्ञे तु कदाचिद् वै वयोगतः ।
उदरे जातशूलोऽहं तेन पञ्चत्वमागतः ॥ ८१ ॥

अथ पञ्चमहारात्रे ह्यसमाप्ते क्रतौ तथा ।
अस्य यज्ञस्य दोषेण मातंग[1] शृणु मे वचः ।
राक्षसत्वमनुप्राप्तस्तेन दुष्टेन कर्मणा ॥ ८२ ॥
मन्त्रहीनं मया तत्र स्वरहीनञ्च तत्कृतम् ।
सूत्रहीनं तथा तत्र प्राग्वंशादि कृतं मया ॥ ८३ ॥
परिणामश्च रूपश्च मया तत्रोपलक्षितम् ।
कृतस्य तस्य दोषेण योनिं प्राप्तोऽस्मि राक्षसीम् ८४ ॥

---

१. मतङ्ग ।

स्वगीतफलदानेन निस्तारयितुमर्हसि ।
मोचयस्वाधमं पापाद् विष्णुगीतेन सत्वरम् ॥ ८५ ॥
ब्रह्मरक्षोवचः श्रुत्वा श्वपाकः संशितव्रतः ।
बाढमित्येव तं वाक्यं राक्षसं प्राब्रवीत्तदा ॥ ८६ ॥
एतस्य मम गीतस्य सुस्वरस्य फलन्तु यत् ।
ददामि राक्षस त्वञ्चोन्मुच्यते शुद्धमानसः ॥ ८७ ॥
यस्तु गायति संयुक्तं गीतकं विष्णुसन्निधौ ।
स तारयति दुर्गाणीत्युक्त्वा तद्दत्तवान् फलम् ॥ ८८ ॥
एवं तस्मात् फलं प्राप्य श्वपाकाद्राक्षसस्तदा ।
जातः सुविमलो भद्रे शरदीव यथा शशी ॥ ८९ ॥
श्वपाकश्चापि सुश्रोणि मम चैवोपगायकः ।
कृत्वा सुविपुलं कर्म स ब्रह्मत्वमुपागतः ॥ ९० ॥
एतद् गीतफलं देवि प्राप्नोति मनुजो भुवि ।
मह्यं जागरतो भद्रे गीयमानं मनस्विनि ॥ ९१ ॥
यस्तु गायति सुश्रोणि कौमुदीं द्वादशीं प्रति ।
सर्वसङ्गं परित्यज्य मम लोकाय गच्छति ॥ ९२ ॥
यस्तु गायति गीतानि मम जागरणे सदा ।
सर्वसङ्गात् प्रमुक्तो वै मम लोकाय गच्छति ॥ ९३ ॥
एतत्ते कथितं देवि गायनस्य फलं महत् ।
यस्य गीतस्य शब्देन तरेत् संसारसागरम् ॥ ९४ ॥
वादित्रस्य प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
प्राप्तवान् मानुषो येन देवेभ्यः सबलां[1] स्वयम् ॥९५॥
शम्पातालप्रयोगेण सन्निपातेन वा पुनः ।
नववर्षसहस्राणि नववर्षशतानि च ।
कुवेरभवनं गत्वा मोदते वै यदृच्छया ॥ ९६ ॥
कुवेरभवनाद् भ्रष्टः स्वच्छन्दगमनालयः ।
शम्पादितालसम्पातैर्मम लोकाय गच्छति ॥ ९७ ॥
नृत्यमानस्य वक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
मानवो येन गच्छेत छित्वा संसारबन्धनम् ॥ ९८ ॥
त्रिंशद्वर्षसहस्राणि त्रिंशद्वर्षशतानि च ।
पुष्करद्वीपमासाद्य स्वच्छन्दगमनालयः ।
फलम्प्राप्नोति सुश्रोणि मम कर्मपरायणः ॥ ९९ ॥

---

१. समताम् ।

रूपवान् गुणवान् शूरःशीलवान् सत्पथे स्थितः ।
मद्भक्तश्चैव जायेत संसारपरिमोचितः ।। १०० ।।
यस्तु जागरते नित्यं गीतवाद्येन नर्तकः ।
जम्बुद्वीपं समासाद्य राजराजस्तु जायते ।। १०१ ।।
सर्वकर्मसमायुक्तो रक्षिता वै महीपतिः ।
मद्भक्तश्चैव जायेत मम कर्मपरायणः ।। १०२ ।।
उपहार्याणि पुष्पाणि मम कर्मपरायणः ।
यो मामुपानयेद् भूमौ मम कर्मपथे स्थितः ।। १०३ ।।
पुष्पाणि तत्र यावन्ति मम मूर्द्धनि धारयेत् ।
स कृत्वा पुष्कलं कर्म मम लोकाय गच्छति ।। १०४।।
एतत्ते कथितं देवि भक्तानान्तु महौजसाम् ।
मम भक्तसुखार्थाय सर्वसंसारमोक्षणम् ।। १०५ ।।
य एतत् पठते[1] भूमौ कल्यमुत्थाय मानवः ।
स तु तारयते[2] जन्तुर्दश पूर्वान् दशापरान् ।। १०६।।
न पठेन् मूर्खमध्ये तु पिशुनानां पुरो न च ।
पठेद् भागवतानाञ्च मध्ये मुक्तिरतात्मनाम् ।।१०७।।
अश्रद्दधाने क्रूरे वा न पठेद् देवले तथा ।
यदीच्छेत् सिद्धिकल्याणं मङ्गलं च मम प्रियम्।।१०८।।
धर्माणां परमं धर्मं क्रियाणां परमा क्रिया ।
मा पठेच्छास्त्र दूषाय अध्यायं वाकदाचन ।
यदीच्छेत् परमां सिद्धिं मम लोके महीयते ।। १०९।।

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे सौकरे चाण्डालब्रह्म-
राक्षससंवादे सौकरमाहात्म्यं नाम उनचत्वा-
रिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. पठतीति साधु । २. तारयतीति साधु ।

चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

धरण्युवाच

श्रुतानि देवस्थानानि त्वया प्रोक्तानि यान्युत ।
कस्मिंस्तिष्ठसि नित्यं त्वं तत् भवान् वक्तुमर्हसि॥१॥
किञ्च ते परमं स्थानं यत्र मूर्त्या कृतिर्भवान् ।
कस्मिन् स्थाने कृतं कर्म येन यात्युत्तमां गतिम् ॥ २ ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि भक्तानां भक्तवत्सले ।
येषु स्थानेषु तिष्ठामि कथ्यमानानिमान् शृणु ॥ ३ ॥
तव कोकामुखं नाम यन्मया पूर्वभाषितम् ।
बदरीति च विख्यातं गिरिराज शिलातलम् ॥ ४ ॥
स्थानं लोहार्गलं नाम म्लेच्छराजसमाश्रितम् ।
क्षणञ्चापि न मुञ्चामि एवमेतन्न संशयः ॥ ५ ॥
सचैत्यं पश्य मे स्थानं जगदेतच्चराचरम् ।
सर्वत्राहं वरारोहे न मन्न्यूनं हि जानते ॥ ६ ॥
ये तु जानन्ति मां देवि गुह्यां कामगतिं मम ।
शीघ्रं कोकामुखं यान्तु मम कर्मपरायणाः ॥ ७ ॥
ततो देववचः श्रुत्वा पृथिवी वाक्यमब्रवीत् ।
शिरस्यञ्जलिमाधाय [1]निर्वृतेनान्तरात्मना ॥ ८ ॥

धरण्युवाच

सर्वतो लोकनाथेश परङ्कौतूहलं हि मे ।
कथङ्कोकामुखं श्रेष्ठं तद्भवान् वक्तुमर्हसि ॥ ९ ॥

वराह उवाच

नास्ति कोकामुखात् क्षेत्रं श्रेष्ठं कोकामुखाच्छुचि[2] ।
नास्ति कोकामुखात्स्थानं नास्ति कोकामुखात्प्रियं ।१०।
यस्तु कोकामुखं गत्वा न भूयो विनिवर्तते ।
कर्माणि तत्र कुर्वीत यष्टम्भवति चात्मनि ॥ ११ ॥
यानि यानि च क्षेत्राणि त्वया पृष्टं वसुन्धरे[3] ।
कोकामुखसमं स्थानं न भूतं न भविष्यति ॥ १२ ॥

---

१. निभृतेनान्तरात्मना । २. क्वचित् । ३. त्वया पृष्टानि सुन्दरि ।

मम सा परमा मूर्तिर्या न जानन्ति गोपिताम् ।
स्थितं कोकामुखं नाम एतत्ते कथितं मया ॥ १३ ॥

धरण्युवाच

देव देव महादेव भक्तानामभयप्रद ।
यानि गुह्यानि सन्त्यत्र कोकायां वक्तुमर्हसि ॥ १४ ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
तस्मिन् कोकामुखं रम्यं कथ्यमानं मयानघे ॥ १५ ॥
जलबिन्दुरिति ख्यातात्[१] पर्वतात् पतनाद् भुवि ।
तत्तु गुह्यमति देवि कृत्वा कर्म महौजसम् ।
सर्वसङ्गान् परित्यज्य मम लोकाय गच्छति ॥ १६ ॥
विष्णुधारेति विख्याता कोकायां मम मण्डले ।
पर्वतात् पतिता भूमौ धारा मुसलसन्निभा ॥ १७ ॥
अहोरात्रोषितो भूत्वा स्नायात् तत्र प्रयन्ततः ।
अग्निष्टोमसहस्राणां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १८ ॥
न मुह्यति स कर्तव्ये फलं प्राप्नोति चोत्तमम् ।
जायते विपुले शुद्धे मम मार्गानुसारिणि ॥ १९ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् विष्णुधारां समाश्रितः ।
पश्यते परमां मूर्तिमेतां मम न संशयः ॥ २० ॥
तत्र विष्णुपदं नाम स्थानं कोकामुखाश्रितम् ।
एतत् कश्चिन्न जानाति धरे वाराहसंश्रितम् ॥ २१ ॥
तस्मिन् कृतोदको देवि रात्रावुपोषितो नरः ।
कौञ्चद्वीपे प्रजायेत मम भक्तिपरायणः ॥ २२ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् गुह्यस्थाने परे मम ।
सर्वसङ्गान् परित्यज्य मम लोकाय गच्छति ॥ २३ ॥
अस्ति विष्णुसरो नाम यत्त्वया सह क्रीडितम्[२]।
यत्र दंष्ट्राप्रहारेण चाहृतासि वसुन्धरे ॥ २४ ॥
तत्र स्नानन्तु कुर्वीत प्रातः काले वसुन्ध रे ।
सर्वपापविशुद्धात्मा मम लोकाय गच्छति ॥ २५ ॥
सोमतीर्थमिति ख्यातं कोकायां मम मण्डले ।
यत्र पञ्चशिलाभूमिर्विष्णुनाम्ना तथाङ्किता ॥ २६ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानं पञ्चरात्रोषितो नरः ।
गोमेदे जायते द्वीपे मम मार्गानुसारकः ॥ २७ ॥

---

१. जबिन्दुरिति विख्यातात् । २. यत्र त्वया सह क्रीडितम् (क) (ख) ।

तत्राथ मुञ्चते प्राणान् गुह्यक्षेत्रे परे मम ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः शुद्धात्मा मां स पश्यति ॥ २८ ॥
तुङ्गकूटेतिविख्यातं कोकायां मम मण्डले ।
धाराः पतन्ति चत्वारः पर्वतादुच्चसंश्रिताः ॥ २९ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानं पञ्चरात्रोषितो नरः ।
कुशद्वीपं समासाद्य मम लोकेषु तिष्ठति ॥ ३० ॥
अनित्यमाश्रमं नाम क्षेत्रकर्मसुखावहम् ।
देवापि यं न जानन्ति किं पुनर्मनुजादयः ॥ ३१ ॥
तत्र स्नात्वा वरारोहे अहोरात्रोषितो नरः ।
जायते पुष्करद्वीपे मम कर्मपरायणः ॥ ३२ ॥
अथ तत्र मृतो भूमौ पुण्यक्षेत्रे महाशुचिः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो मम लोकाय गच्छति ॥ ३३ ॥
अस्त्यत्राग्निसरो नाम परं गुह्यं मम स्थितम् ।
पञ्च धाराः पतन्त्यत्र गिरिकुञ्जसमाश्रिताः ॥ ३४ ॥
तत्र चापि कृतस्नानः पञ्चरात्रोषितो नरः ।
कुशद्वीपे च जायेत मम कर्मपरायणः ॥ ३५ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् कृत्वा कर्म महौजसम् ।
कुशद्वीपात् परिभ्रष्टो ब्रह्मलोकञ्च गच्छति ॥ ३६ ॥
अस्ति ब्रह्मसरो नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम ।
यत्र धारा पतत्येका पुण्या भूमिशिलातले ॥ ३७ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत पञ्चरात्रोषितो नरः ।
वसते सूर्यलोकेषु मम मार्गानुसारकः ॥ ३८ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् सूर्यधारां समाश्रितः ।
सूर्यलोकमतिक्रम्य मम लोकान्तु गच्छति ॥ ३९ ॥
अस्ति धेनुवटं नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम ।
एका धारा पतत्यत्र देवि पूर्णा शिलोच्चयात्[1] ॥४०॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत एकमेकं दिनं तथा ।
सप्तरात्रोषितो भूत्वा मम कर्मसमाश्रितः ॥ ४१ ॥
स्नात्वा सप्तसमुद्रेषु लब्धसंज्ञः समाहितः ।
विहरेत् सप्तद्वीपेषु मम कर्मपरायणः ॥ ४२ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् मम भक्तिसमन्वितः ।
सप्तद्वीपमतिक्रम्य मम लोकं तु गच्छति ॥ ४३ ॥

---

१. पूर्णशिलोच्चयात् ।

अस्ति धर्मोद्भवं नाम तस्मिन् क्षेत्रे परे मम।
गिरिकुञ्जात्पतत्येका धारा भूमितले शुभा ॥ ४४ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत एकरात्रोषितो नरः।
स वैश्यो जायते शूद्रो मम कर्मपरायणः ॥ ४५ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् गुह्ये देवि शिलोच्चये।
सांगयज्ञं सदक्षिण्यं भुक्त्वा मां[1] प्रतिपद्यते ॥ ४६ ॥
अस्ति कोटिवटं नाम क्षेत्रं गुह्यं परं मम।
एका धारा पतत्यत्र वटमूलमुपाश्रिता ॥ ४७ ॥
तत्र स्नानन्तु कुरुते रात्रावुपोषितो नरः।
यावन्ति वटपत्राणि तस्मिन् श्रृंगे परे मम ॥ ४८ ॥
तावद् वर्षसहस्राणि रूपसम्पत्समन्वितः।
तिष्ठते[2] तु वरारोहे मम मार्गानुसारिणि ॥ ४९ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् कृत्वा कर्म सुदुष्करम्।
अग्निवर्णस्ततो भूत्वा मम लोकाय गच्छति ॥ ५० ॥
पापप्रमोचनं नाम गुह्यमस्मिन् परं मम।
पतितैकतमा धारा स्थूला कुम्भसमा ततः ॥ ५१ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानमहोरात्रोषितः नरः।
जायते च चतुर्वेदी मम कर्मपरायणः ॥ ५२ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् कौशिकीमाश्रितो नदीम्।
यस्तत्र कुरुते स्नानं पञ्चरात्रोषितो नरः।
मोदते वासवे लोके मम मार्गानुसारिणि ॥ ५३ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् मम कर्मपरायणः।
वासवं लोकमुत्सृज्य मम लोकञ्च[3] गच्छति ॥ ५४ ॥
यमव्यसनकं नाम गुह्यमस्ति परं मम।
स्रोतो वहति तत्रैकं कौशिकीमाश्रितं नदीम् ॥ ५५ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानमेकरात्रोषितो नरः।
न स गच्छति दुर्गाणि यमस्य व्यसनं महत् ॥ ५६ ॥
अथ तत्र त्यजेत् प्रणान् मम कर्मपरायणः।
विशुद्धो मुक्तपापोऽसौ मम लोकाय गच्छति ॥५७॥
मातंगं नाम विख्यातं तस्मिन् क्षेत्रे परं मम।
स्रोतो वहति तत्रैव आश्रितं कौशिकीं नदीम् ॥ ५८
स्नानं कुर्वन्ति ये तत्र एकरात्रोषितो नरः।

---

१. भक्तो माम्। २. तिष्ठति। ३. मम लोकं तु।

भेदं किंपुरुषं प्राप्य जायते नात्र संशयः ।
विद्वान् शुचिश्च जायेत मम कर्मानुसारकः[1] ॥ ५९ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् गुह्ये देवि परे मम ।
मुक्त्वा किम्पुरुषं भेदं मम लोकञ्च गच्छति ॥ ६० ॥
अस्ति वज्रभवं नाम गुह्ये तस्मिन् परं मम ।
स्रोतो वहति तत्रैकमाश्रितं कौशिकीं नदीम् ॥ ६१ ॥
स्नानं करोति यस्तत्र एकरात्रोषितो नरः ।
जायते शक्रलोके तु मम कर्मानुसारकः ॥ ६२ ॥
शरीरचक्रसंघाते वजहस्तः स्वरूपकः ।
तत्र स्नानप्रभावेण जायते नात्र संशयः ॥ ६३ ॥
अथात्र मुच्यते प्राणान् मम चिन्तनतत्परः ।
शक्रलोकमतिक्रम्य मम लोकं प्रपद्यते ॥ ६४ ॥
तत्र त्रिकोशमात्रेण गुह्यं क्षेत्रं परं मम ।
शुक्ररुद्रेति विख्यातं तस्मिन् कोकाशिलातले ॥ ६५ ॥
स्नानं करोति यस्तत्र त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
जम्बूद्वीपे प्रजायेत जम्बूर्यत्र प्रतिष्ठिता ।
जम्बूद्वीपं परित्यज्य जायते मम पार्श्वगः ॥ ६६ ॥
अस्ति चान्यन्महद्भद्रे क्षेत्रे गुह्ये विशेषितम् ।
मनुजा येन गच्छन्ति मुक्त्वा संसारसागरम् ॥६७॥
द्रंष्ट्रांकुरेति विख्यातं यत्र कोका विनिःसृता ।
एतद् गुह्यं न जानन्ति यतो मुञ्चन्ति जन्तवः ॥६८॥
कृतोदकस्तत्र भद्रे अहोरात्रोषितो नरः ।
जायते शाल्मलिद्वीपे मम कर्मानुसारकः ॥ ६९ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् मम कर्मसु निष्ठितः ।
शाल्मलिद्वीपमुत्सृज्य मम पार्श्वे स तिष्ठति ॥ ७० ॥
तस्मिन् क्षेत्रे महागुह्ये परमस्ति फलोदयम् ।
विष्णुतीर्थमिति ख्यातं मम भक्तसुखावहम् ॥ ७१ ॥
ततः पर्वतमध्यात्तु कोकायां पतते जलम् ।
त्रिस्रोतसं महाभागे सर्वसंसारमोक्षणम् ॥ ७२ ॥
तस्मिन् कृतोदको भूमे छित्वा संसारबन्धनम् ।
वायोः स भवनं प्राप्य वायुभूतस्तु तिष्ठति ॥ ७३ ॥
तथाथ मुञ्चते प्राणान् मम कर्मसु निष्ठितः ।
वायुलोकमतिक्रम्य मम लोकं स गच्छति ॥ ७४ ॥

---

१. सारतः ।

अस्ति तत्र वरं स्थानं संगमङ्कौशिकोकयोः ।
सर्वकामिकेति विख्याता[1] शिला तिष्ठति चोत्तरे ।।७५।
तत्र यः कुरुते स्नानमहोरात्रोषितो नरः ।
विस्तीर्णे जायते वंशे जातिं स्मरति चात्मनः ।। ७६ ।।
स्वर्गे वा यदि वा भूमौ यं यं कामयते नरः ।
तं तं प्राप्नोति वै कामं स्नातमात्रः शिलातले ।। ७७ ।।
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् मम कर्मण्यवस्थितः ।
सर्वसंगं परित्यज्य मम लोकं स गच्छति ।। ७८ ।।
अस्ति मत्स्यशिला नाम गुह्यं कोकामुखे वरम् ।
धाराः पतन्ति तिस्रो वै कौशिकीमाश्रिता नदीम् ।।७९।।
तत्र च स्नायमानस्तु यदि मत्स्यं प्रपश्यति ।
ततो जानाम्यहं देवि प्राप्तो नारायणः स्वयम् ।। ८० ।।
तत्र मत्स्यं पुनर्दृष्ट्वा यजमानस्तु[2] सुन्दरि ।
दद्यादर्घ्यं ततो भद्रे मधुलाजसमन्वितम् ।। ८१ ।।
यस्तत्र कुरुते स्नानं देवि गुह्ये ततः परे ।
तिष्ठते पद्मपत्रे तु सोत्तरे मेरुसंश्रिते ।। ८२ ।।
अथ संप्राप्य मुच्येत मत्स्यं गुह्यं परं मम ।
मेरुशृङ्गं समुल्लङ्घ्य मम लोकाय गच्छति ।। ८३ ।।
पञ्चयोजनविस्तारं क्षेत्रं कोकामुखं मम ।
यस्त्वेतत् तु विजानाति न स पापेन लिप्यते ।। ८४ ।।
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
तस्मिन् कोकामुखे रम्ये तिष्ठामि दक्षिणामुखः ।। ८५।।
शिलाचन्दनसंकाशं देवानामपि दुर्लभम् ।
वराहरूपमादाय तिष्ठामि पुरुषाकृतिः ।। ८६ ।।
वामोन्नतमुखं कृत्वा वामदंष्ट्रासमुन्नतम् ।
पश्यामि च जगत्सर्वं ये च भक्ता मम प्रियाः ।। ८७ ।।
ये च मां स्मरते भूमे पुरुषा मुक्तकिल्विषाः ।
तत्र कुर्वन्ति कर्माणि शुद्धाः संसारमोक्षणे ।। ८८ ।।
यदि कोकामुखं गच्छेत् कदाचित् कालपर्यये ।
मा ततो विनिवर्तेत यदीच्छेन्मम साम्यताम् ।। ८९ ।।
गुह्यानां परमं गुह्यमेतत् स्थानं परं महत् ।
सिद्धानां परमा सिद्धिर्गुह्यं कोकामुखं परम् ।। ९० ।।

---

१. सर्वे कामिकेति । २. स्नायमानस्तु ।

न च सांख्येन योगेन सिद्धिं यान्ति महत्पराम् ।
याति कोकामुखं गत्वा रहस्यं कथितं यया ॥ ९१ ॥
एवं श्रेष्ठं महाभागे यत्त्वया परिपृच्छितम् ।
कथनं कथितं सर्वं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ९२ ॥
य एतत्कथितं भूमे कोकामुखमनुत्तमम् ।
तारिताः पितरस्तेन दश पूर्वास्तथा पराः ॥ ९३ ॥
मृतो वा तत्र जायेत शुद्धे भागवते कुले ।
अनन्यमानसो भूत्वा मम मार्गप्रदर्शकः ॥ ९४ ॥
तश्चेदं श्रृणुयान्नित्यं कल्यं उत्थाय मानवः ।
सप्तपञ्चशतं जन्म मम भक्तश्च जायते ॥ ९५ ॥
य एतत्पठते नित्यं कोकाख्यानं तथोषसि ।
गच्छते परमं स्थानमेवमेतन्न संशयः ॥ ९६ ॥

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे कोकामुखमाहात्म्यवर्णनं
नाम चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

[1]एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

तस्मिन् हिमवतः पृष्ठे परं गुह्यमतः[1] शृणु ।
बदरीति च विख्याता देवानामपि दुर्लभा ॥ १ ॥
न तत्प्राप्नोति मनुजः कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
प्राप्नुवन्ति च भक्ता ये बदरीं विश्वतारिणीम् ॥ २ ॥
दुर्लभं तन्मम क्षेत्रं हिमकूटशिलातले ।
यस्तत्प्राप्नोति हि क्षेत्रं कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ ३ ॥
ब्रह्मकुण्डमिति ख्यातमास्ते[2] तत्र शिलोच्चये ।
हिमसंस्थं तथात्मानं कृत्वा तिष्ठामि माधवि ॥ ४ ॥
स्नानं करोति यस्तत्र त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ५ ॥
मुञ्चेत् प्राणांस्तत्र यदि व्रतनिष्ठो जितेन्द्रियः ।
सत्यलोकमतिक्रम्य मम लोकञ्च गच्छति ॥ ६ ॥
अग्निसत्यपदं नाम तस्मिन् क्षेत्रे परं मम ।
शृङ्गत्रयात् पतन्त्यत्र धारा मुसलसन्निभाः ॥ ७ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानं त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
सत्यवादी भवेद् दक्षो मम कर्मपरायणः ॥ ८ ॥
यस्तत्र मुञ्चते प्राणान् यदि कृत्वा जलाशयम् ।
सत्यलोकमतिक्रम्य मम लोके स मोदते ॥ ९ ॥
इन्द्रलोकमिति ख्यातं बदर्याञ्च ममाश्रमम् ।
तत्राहं देवि शक्रेण निष्कलं परितोषितः ॥ १० ॥
तत्र चैव तु शृङ्गेभ्यः स्थूलधारा पतेत् पुनः ।
स्थूले शिलातले तत्र मम धर्मो व्यवस्थितः ॥ ११ ॥
स्नानं करोति यस्तत्र एकरात्रोषितो नरः ।
सत्यवादी शुचिर्भूत्वा सत्यलोके महीयते ॥ १२ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् कृत्वा चानाशकं व्रतम् ।
सत्यलोकमतिक्रम्य मम लोकेषु तिष्ठति ॥ १३ ॥
अस्ति पञ्च शिखं[3] नाम बदर्यामाश्रमं प्रति ।
यत्र धाराः पतन्त्यत्र पञ्चशृङ्गसमाश्रिताः ॥ १४ ॥

---

१. गुह्यतमं शृणु । २. शास्तं तत्र । ३. पञ्चशिखा नाम

यस्तत्र कुरुते स्नानं पञ्चस्रोतसि मानवः ।
अश्वमेधफलं प्राप्य दैवतैः सह मोदते ॥ १५ ॥
यद्यत्र मुच्यते प्राणान् कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
स्वर्गलोकमतिक्रम्य मम लोके महीयते ॥ १६ ॥
चतुःस्रोतमिति ख्यातं तस्मिन् क्षेत्रे परे मम ।
धाराः पतन्ति चत्वारि चतुरो दिशमाश्रिताः ॥ १७ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानमेकरात्रोषितो नरः ।
मोदते नाकपृष्ठे तु मम भक्तश्च[1] जायते ॥ १८ ॥
अथ प्राणान् परित्यज्य कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
नाकपृष्ठमतिक्रम्य मम लोकं प्रपद्यते ॥ १९ ॥
वेदधारमिति[2] ख्यातं तस्मिन् क्षेत्रे परे मम ।
यत्र ब्रह्ममुखाद् भ्रष्टा वेदाश्चत्वार एव च ॥ २० ॥
तत्रैव हिमवत्पृष्ठे चतुःशृङ्गाद् बृहत्तराः ।
धाराः पतन्ति चत्वारि विषमाश्च शिलोच्चये ॥ २१ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानं चतूरात्रोषितो नरः ।
चतुर्णामपि देवानां ग्रहणे कारणं भवेत् ॥ २२ ॥
अथात्र मुञ्चते प्रणान् मम कर्मपथे स्थितः ।
देवलोकमतिक्रम्य मम लोके प्रतिष्ठिते ॥ २३ ॥
द्वादशादित्यकुण्डेति[3] तस्मिन् क्षेत्रे परे मम ।
यत्र ते द्वादशादित्या देवि संस्थापिता मया ॥ २४ ॥
तत्र पर्वतशृङ्गे तु स्थूलमूले शिलातले ।
द्वादशा पतते धारा मम कर्म सुखावहाः ॥ २५ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानं यां काञ्चिद् द्वादशीं प्रति ।
यत्र ते द्वादशादित्यास्तत्र गच्छेन्न संशयः ॥ २६ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मणि संस्थितः ।
समतिक्रम्य चादित्यान् मम लोके महीयते ॥ २७ ॥
लोकपालमिति ख्यातं तस्मिन् क्षेत्रे परे मम ।
तत्र ते लोकपालास्तु मया संस्थापिताः पुरा ॥ २८ ॥
तत्र पर्वतमध्ये तु स्थलकुण्डं बृहन्मम ।
भित्वा पर्वतमुद्गीर्णं[4] यत्र सोमसमुद्भवः ॥ २९ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत ज्यैष्ठमासस्य द्वादशीम् ।
मोदते लोकपालेषु मम भक्तश्च जायते ॥ ३० ॥

---

१. भक्तिश्च २. वेदधारा इति । ३. कुण्डमिति साधु । ४. भित्त्वा पर्वतमुद्गार इति ।

अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मसु तत्परः ।
लोकपालानतिक्रम्य मम लोकं प्रपद्यते ॥ ३१ ॥
अस्ति मेरोर्वरं नाम तस्मिन् गुह्यं परं मम ।
तत्र स्थितेन भूमे तु मेरुः संस्थापितः स्वयम् ॥ ३२ ॥
धारास्तिस्रः पतन्त्यत्र सुवर्णसदृशप्रभाः ।
पतेत्तु तज्जलं भूमौ व्यक्ति नैवोपलभ्यते[1] ॥ ३३ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानं त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
मोदते मेरुशृङ्गेषु मम भक्तश्च[2] जायते ॥ ३४ ॥
अथ तत्र मृतो देवि तस्मिन् गुह्ये परे मम ।
मेरुपृष्ठमतिक्रम्य मम लोकाय गच्छति ॥ ३५ ॥
मानसोद्भेदमिति च तत्रान्यत्तीर्थमुत्तमम् ।
पृथ्वीमुद्भिद्य मध्ये तु जलं गच्छति सत्वरम् ॥ ३६ ॥
देवाप्येवं न जानन्ति तं देशं तत्र संस्थितम् ।
मानुषा हि विजानन्ति भूम्यां पतति तज्जलम्॥ ३७ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानमहोरात्रोषितो नरः ।
मोदते मानसे दिव्ये मम भक्तश्च जायते ॥ ३८ ॥
अस्ति पञ्चशिरं नाम तस्मिन् गुह्यं परं मम ।
ब्रह्मणा छिद्यते यत्र शिरश्चैव महाद्युति ॥ ३९ ॥
तत्र वै पञ्च कुण्डानि स्थूलशीर्षशिलोच्चये ।
पञ्चात्र शिरसः[3] स्थाने बहुधारासमन्विताः ॥ ४० ॥
यत्र तन्मध्यमं कुण्डं छिन्नमेव स्वयम्भुवा ।
तत्र रक्तजला भूमिर्दृश्यते धारसङ्कुला ॥ ४१ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानं पञ्चरात्रोषितो नरः ।
मोदते ब्रह्मलोकस्थो मम भक्तश्च जायते ॥ ४२ ॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् गुह्ये पञ्चशिरे मम ।
जलचान्द्रायणं कृत्वा[4] मम कर्मसु निष्ठितः ॥ ४३ ॥
बुद्धिमान् मतिमांश्चैव रागमोहविवर्जितः ।
ब्रह्मलोकमतिक्रम्य मम लोकाय गच्छति ॥ ४४ ॥
अस्ति सोमाभिषेकेति तीर्थमन्यत्परं मम ।
राजत्वे ब्राह्मणानां तु मया सोमोऽभिषेचितः ॥ ४५ ॥
तत्राहं तोषितस्तेन अत्रिपुत्रेण माधवि ।
नवपञ्चककोटथस्तु कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
प्राप्तश्च परमां सिद्धिं मत्प्रसादाद् वसुन्धरे ॥ ४६ ॥

---

१. व्यक्तिर्नैवोपलभ्यते इति बहुषु पाठः । २. मम भक्तिश्चेति । ३. शिरसाम् ।
४. जलं चान्द्रायणम् ।

तदायत्तं जगत्सर्वं व्रीहयः परमौषधीः ।
जायन्तेऽस्मिन् प्रलीयन्ते स्कन्देन्द्राः समरुद्गणाः ।
भूमे सोममयं सर्वं मम संस्थं भविष्यति ॥ ४७ ॥
तत्र सोमगिरिर्नाम यत्र धारा पतेद्भुवि ।
कुण्डेऽरण्ये विशाले तु एतत्ते कथितं मया ॥ ४८ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानं त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
मोदते सोमलोकेषु एवमेतन्न संशयः ॥ ४९ ॥
अथात्र म्रियते देवि कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
सोमलोकमतिक्रम्य मम लोकं प्रपद्यते ॥ ५० ॥
अस्ति चोर्वशिकुण्डेति गुह्यं क्षेत्रे परं मम ।
यत्र चैवोर्वशी भित्त्वा दक्षिणोरुमजायत ॥ ५१ ॥
तत्र तप्याम्यहं देवि देवानामपि कारणात् ॥ ५२ ॥
न मां कश्चिद् विजानाति स्वात्मनो हिं विजायते ।
ततो मे तप्यमानस्य बहुवर्षव्यतिक्रमात् ।
देवा अपि न जानन्ति वह्निब्रह्ममहेश्वराः ॥ ५३ ॥
एकैकेन फलेनात्र वदर्यान्तु सुनिश्चितम् ।
बहुवर्षसहस्रं तु तपश्चीर्णं मया भुवि ॥ ५४ ॥
तत्राहं दशकोट्यस्तु दशवर्षं दशार्बुदम् ।
दश भूमे तथान्यानि पद्मानि तपसि स्थितः ॥ ५५ ॥
ततस्ते मां न पश्यन्ति देवा गुह्यपथे स्थितम् ।
विस्मयं परमं जग्मुर्देवा दुःखपरायणाः ॥ ५६ ॥
अहं पश्यामि सर्वं वै तपःसंस्थो वसुन्धरे ।
न मां सर्वे प्रपश्यन्ति योगमायासमावृताः ॥ ५७ ॥
ततस्ता देवताः सर्वाः प्रत्यूचुश्च पितामहम् ।
बिष्णुना च विना लोके शान्तिन्नैव लभामहे ॥ ५८ ॥
देवानान्तु वचः श्रुत्वा ब्रह्मा लोकपितामहः ।
योगमायापटच्छन्नं कथयामास मां तदा ॥ ५९ ॥
ततो देवाः सगन्धर्वाः सिद्धाश्च परमर्षयः ।
तत्र जग्मुर्महाभागे तुष्यन्तः परमं मुदा ।
विभावयन्ति मां तत्र देवा इन्द्रपुरोगमाः ॥ ६० ॥
त्वया नाथ परित्यक्त्वा दुःखिताः शर्मवर्जिताः ।
त्रायस्व नो हृषीकेश परमानुग्रहेण वै ॥ ६१ ॥
एतत्कृत्वा विशालाक्षि देवान् प्रणतिपूर्वकम् ।
मया विलोकिताः सर्वे परां निर्वृतिमागताः ॥ ६२ ॥

एतस्मिन्नुर्वशीकुण्डे एकरात्रोषितो नरः ।
यः स्नाति सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ।
उर्वशीलोकमासाद्य क्रीडते कालमक्षयम् ।। ६३ ।।
यस्तत्रोत्सृजते प्राणान् मम कर्मपरायणः ।
पुण्यपापविनिर्मुक्तो याति मल्लयतां प्रिये ।। ६४ ।।
बदरीमाश्रमे पुण्यां यत्र यत्र स्थितः स्मरेत् ।
स याति वैष्णवं स्थानं पुनरावृत्तिवर्जितः ।। ६५ ।।
य इदं श्रृणुयान्नित्यं मद्भक्तः सततं पठेत् ।
ब्रह्मचारी जितक्रोधः सत्यवादी जितेन्द्रियः ।
ध्यानयोगरतो नित्यं स मुक्तिफलभाग्भवेत् ।। ६६ ।।
यस्यैतद्विदितं सर्वं ध्यानयोगं वसुन्धरे ।
योऽवगच्छति चात्मानं स गच्छेत् परमां गतिम् ।।६७।।

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे बदरिकाश्रममाहात्म्यवर्णनो
नाम एकचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अथ द्वाचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

ततो देववचः श्रुत्वा धर्मकामा वसुन्धरा ।
कृताञ्जलिपुटा भूत्वा प्रसादयति माधवम् ॥ १ ॥

धरण्युवाच

दास्यां मे प्रणयं कृत्वा विज्ञाप्यं शृणु माधव ।
मृदुना च स्वभावेन वक्ष्यामि त्वां जनार्दन ॥ २ ॥
अल्पप्राणबला नार्यो यत्त्वया परिभाषितम् ।
अशक्ताः सहितुं ह्येताः क्षुधामनशनेऽबलाः ॥ ३ ॥
भुञ्जमाना नरा ह्यत्र रजसा यान्ति शं परम् ।
अन्नं ह्यनुग्रहं देव येन ते कर्मसंश्रिताः ॥ ४ ॥
तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा माधव्याः स तु माधवः ।
प्रहस्य भावशुद्धात्मा तत एवं प्रभाषति ॥ ५ ॥

वराह उवाच

साधु देवि वरारोहे मम कर्मण्यवस्थिते ।
पृष्टोऽहं परमं गुह्यं मम भक्तसुखावहम् ॥ ६ ॥
स्पृष्टा या रजसा देवि मम कर्मपरायणा ।
मां संस्पृशन्तु तत्रस्थं यत्र तिष्ठामि सुन्दरि ॥ ७ ॥
यदि भावस्तदा कश्चिद् भोजने कायसाधने ।
चित्तं न्यस्य [1]मयि क्षौणि भोक्तव्यश्च न संशयः ॥ ८ ॥
न सा लिप्यति दोषेण भुञ्जमाना रजस्वला ।
अञ्जलिं शिरसा कृत्वा मयोक्तं मन्त्रमुत्तमम् ॥ ९ ॥

अनादिमध्यान्तमजं पुराणं
रजस्वला देववरं नमामि ।

तत एतेन मन्त्रेण भुक्त्वा देवि रजस्वला ।
करोति यानि कर्माणि न सा दुष्येत कर्हिचित् ॥ १० ॥
स्नात्वा सा तु महाभागे पञ्चमात्तु दिनात् पुनः ।
यथाहङ्कुरुते कर्म मच्चित्ता मत्परायणाः ।
प्राप्नुयात् पुरुषत्वञ्च न्यस्तसंसारचिन्तनात् ॥ ११ ॥

धरण्युवाच

पुरुषा वा स्त्रियो वापि न पुमांसो न वा[1] स्त्रियः ।
कथं दोषेण मुच्यन्ते जन्मसंसारबन्धनात् ॥ १२ ॥

---

१. वित्तं न्यस्य ।

वराह उवाच

इन्द्रियाणि निगृह्याथ[1] चित्तमप्यनुवेश्य च ।
मयि संन्यासयोगेन मम कर्मपरायणः ।
मम योगेषु संन्यासमेकचित्तो दृढव्रतः[2] ॥ १३ ॥
एवं कुर्वन् महाभागे स्त्रियो वा पुन्नपुंसकम् ।
ज्ञानसंन्यासयोगं वा यदीच्छेत् परमां गतिम् ॥ १४ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
मनो बुद्धिश्च चित्तञ्च ते ह्यनीशाः शरीरिणाम् ॥ १५ ॥
एकचित्तं मनः कृत्वा ज्ञानेन पृथुलोचने ।
समचित्तं प्रपद्यन्ते न ते लिप्यन्ति मानवाः ॥ १६ ॥
सर्वभक्ष्याणि भक्षन्तः पेयापेयांस्तथैव च ।
समं चित्तं[3] मयि यदि तदा तस्य न च क्रिया ॥ १७ ॥
चित्तं मनश्च बुद्धिश्च मत्संस्थञ्च समं यदि ।
यत्किञ्चित् कुर्वतः कर्म पद्मपत्रमिवाम्भसि ।
संयोगान्न च लिप्येत समत्वादेव नान्यथा ॥ १८ ॥
रात्रिं दिवं मुहूर्तं वा क्षणं वा यदि वा कला ।
निमेषं वा त्रुटिं वाऽथ[4] देवि चित्तं समङ्कुरु ॥ १९ ॥
सदा दिवानिशोश्चैव कुर्वन्तः कर्मसङ्करम् ।
तेपि यान्ति परां सिद्धिं यदि चित्तं व्यवस्थितम् ॥२०॥
जाग्रतः स्वपतो वापि शृण्वतः पश्यतोऽपि वा ।
यो मां चित्ते चिन्तयति मच्चिन्तस्य च किं भयम् २१
दुर्वृत्तमपि चाण्डालं ब्राह्मणं वाऽपथि स्थितम् ।
तं तु देवि प्रशंसामि नान्यचित्तं कदाचन ॥ २२ ॥
यजन्तः सर्वधर्मज्ञा ज्ञानसंस्कारसंस्कृताः ।
मयि चित्तं समाधाय मम कर्मपरायणाः ॥ २३ ॥
ये मत्कर्माणि कुर्वन्ति मया हृदि समाश्रिताः ।
सुखं निद्रां समादाय स्वपन्तः कर्मसंस्थिताः ॥ २४ ॥
येषां प्रसङ्गतश्चित्तं तेऽपि देवि मम प्रियाः ।
सर्वमात्मनि कर्म स्वं शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥२५॥
प्राप्नुवन्ति च दुःखानि भ्रमच्चित्ता नराधमाः ।
चित्तं नाशो हि लोकस्य चित्तं मोक्षस्य कारणम्[5] ॥२६॥

---

१. न च । २. निगृह्यार्थं । ३. समचित्तम् । ४. वापीति । ५. मोक्षस्य कर्मणः ।

तस्माच्चित्तं समादाय मां प्रपद्यस्व मेदिनि ।
न्यस्य ज्ञानञ्च योगञ्च एकचित्ता भजस्व माम्॥२७॥
मच्चित्तः सततं यो मां भजेत नियतव्रतः ।
मत्पार्श्वं प्राप्य परमं मद्भावायोपपद्यते ॥ २८ ॥
मया चैव पुरा सृष्टं प्रजार्थेन वसुन्धरे ।
मासे मासे तु गन्तव्यमृतुकाले व्यवस्थितम् ।
एकचित्तं समादाय यदीच्छेत मम प्रियम् ॥ २९ ॥
न गच्छेद् यदि मासे तु ऋतुकालव्यवस्थितम् ।
पितरस्तस्य हन्यन्ते दश पूर्वा दशापराः ॥ ३० ॥
न तत्र कामलोभेन मोहेन च वसुन्धरे ।
त्यक्त्वानङ्गञ्च मोहञ्च पित्रर्थाय स्त्रियं व्रजेत् ।३१।
द्वितीयान्न स्पृशेन्नारीं लोभमोहात् कथञ्चन ।
न संस्पृशेत् तृतीयां तु चतुर्थीं न कदाचन ॥ ३२ ॥
कृते संभोगधर्मे तु कृतकौतुकसंस्थितः ।
शयने न स्त्रियं पश्येद् यदीच्छेच्छुद्धिमुत्तमाम् ॥३३॥
कौतुके कृतकृत्ये तु मम कर्मपरायणाः ।
जलस्नानं ततः कुर्यादन्यवस्त्रपरिग्रहम् ॥ ३४ ॥
अपूर्णे ऋतुकाले तु योऽभिगच्छेद्रजस्वलाम् ।
रेतःपाः पितरस्तस्य एवमेतन्न संशयः ॥ ३५ ॥
एकां तु पुरुषो याति द्वितीयां काममोहितः ।
तृतीयां वा चतुर्थी वा तदा स पुरुषाधमः ॥ ३६ ॥
सर्वस्यैव तु लोकस्य समयोऽयं हि मत्कृतः ।
ऋतुकाले तु सर्वासां पित्रर्थं भोग इष्यते ।
ऋतुकालाभिगामी यो ब्रह्मचार्येव सम्मतः ॥ ३७ ॥
न गच्छति च यः क्रोधान् मोहाद्वा पुरुषाधमः ।
ऋतौ ऋतौ भ्रूणहत्यां प्राप्नोति पुरुषश्चरन् ॥ ३८ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
ज्ञानं तु चित्तयोगस्य कर्मयोगस्य यत् क्रिया ॥ ३९ ॥
कर्मणा यान्ति मत्स्थानं यान्ति मद्गाननिष्ठिताः ।
यान्ति योगविदः स्थानं नास्ति चान्या परा गतिः ॥४०॥
ज्ञानयोगञ्च साङ्ख्यञ्च नास्ति चित्तव्यपाश्रितम् ।
लभन्ते पुष्कलां सिद्धिं मम मार्गानुसारिणः ॥ ४१ ॥
यस्तु भागवतो भूत्वा ऋतुकाले व्यवस्थितः ।
वायुभक्षस्ततः तिष्ठेद् भूमे त्रीणि दिनानि च ॥४२॥

अथ तत्र चतुर्थे तु दिने प्राप्ते वसुन्धरे।
कृत्वा वै सिद्धिकर्माणि न गच्छन्त्यपराणि च ॥ ४३ ॥
ततः स्नानेन कुर्वीत शिरसोमलशोधनम्।
शुक्लाम्बरधरो भूत्वा चित्तं कृत्वा समाहितम् ॥४४॥
ततो बुद्धिं मनश्चैव सर्शं कृत्वा वसुन्धरे।
पश्चात् कुर्वन्ति कर्माणि सदा ते मे हृदि स्थिताः ।४५।
मम प्रापणकं कृत्वा ततः कुर्वन्ति भोजनम्।
अञ्जलिं शिरसा कृत्वा मयोक्तं कर्म सस्मितम्[1] ॥४६॥
तत्र मन्त्रः—आदिर्भवान् गुप्तमनन्तमध्यो
रजस्वला देव वयं नमामः।
उपोषितास्त्रीणि दिनानि चैवं
मुक्तौ रतं[2] वासुदेवं नमामः ॥ ४७ ॥
तत एतेन मन्त्रेण शुद्धाः भूमे रजस्वलाः।
ये तु कुर्वन्ति कर्माणि स्नातास्नातानि भागशः। ४८।
एवं न दुष्यते देवि नारी वा पुरुषोऽपि वा।
कुर्वन्ति मम कर्माणि ते यथावन्मम प्रियाः ॥ ४९ ॥
सर्वाण्यनुदिनं भद्रे मम चित्तानुसारिणः।
प्राप्नुयात् पुरुषः स्त्री वा रजसा दूषिता अपि ॥ ५० ॥
एकचित्तस्ततो भूत्वा भूमे चेन्द्रियनिग्रहात्।
मम योगेष्वसंन्यासं यदीच्छेत् परमां गतिम् ॥ ५१ ॥
एवं कुर्वन्ति ये नित्यं स्त्रियः पुंसो नपुंसकाः।
ज्ञाने सत्यप्ययोगानां मम कर्मसु कार्मिणाम् ॥ ५२ ॥
अद्यापि मां न जानन्ति नराः संसारसंश्रिताः।
ते वै भूमे विजानन्ति[3] ये मद्भक्त्या व्यवस्थिताः।५३।
मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च।
चक्रवत् परिवर्त्तन्ते यन्मोहान्मां न जानते ॥ ५४ ॥
अज्ञानेनावृतो लोको मोहेन च वशीकृतः।
सङ्गैश्च बहुभिर्बद्धस्तेन चित्तं न संन्यसेत् ॥ ५५ ॥
अन्यत्र गच्छते माता पिता चान्यत्र गच्छति।
पुत्राश्चान्यत्र गच्छन्ति दासश्चान्यत्र गच्छति ॥५६॥

---

१. कर्म संज्ञितम्। २. सूक्तौ रतम्। १. विजानन्तः।

जायन्ते चात्मनः स्थाने स्वस्वकर्मसमुद्भवे ।
ज्ञानमूढा वरारोहे नराः संसारमोहिताः ॥ ५७ ॥
अल्पकालं परञ्चैव माससंवत्सरेति च ।
भविष्यन्ति पुनः कृत्वा न मे मूर्त्या सहासते ॥ ५८ ॥
यस्यैतद् विदितं सर्वं न्यासयोगं वसुन्धरे ।
योगे न्यस्य सदात्मानं मुच्यते न च संशयः ॥ ५९ ॥
य एतच्छृणुयान्नित्यं कल्यमुत्थाय मानवः ।
पुष्कलां लभते सिद्धिं मम लोकञ्च गच्छति ॥ ६० ॥
एतत्ते कथितं भद्रे रहस्यं परमं महत् ।
त्वया पृष्टं च यद्देवि मम भक्तसुखावहम् ॥ ६१ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे गुह्यकर्ममाहात्म्यवर्णनं नाम द्वाचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

त्रयश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि एकान्तं शृणु सुन्दरि ।
स्थानं मे परमं गुह्यं मद्भक्तानां सुखावहम् ॥ १ ॥
जाह्नव्या दक्षिणे कूले विन्ध्यपृष्ठसमाश्रितम् ।
मन्दारेति च विख्यातं सर्वभागवतप्रियम् ॥ २ ॥
तत्र त्रेतायुगे भूमे रामो नाम महद्युतिः [1] ।
भविष्यति न सन्देहः सच मां स्थापयिष्यति ॥ ३ ॥
नारायणमुखाच्छ्रुत्वा धर्मकामा वसुन्धरा ।
उवाच मधुरं वाक्यं लोकनाथं जनार्दनम् ॥ ४ ॥

धरण्युवाच

देवदेव महादेव हरे नारायण प्रभो ।
मन्दरेति त्वया प्रोक्तं देव धर्मार्थसंयुतम् ॥ ५ ॥
मन्दारे कानि कर्माणि कुर्वन्ति च ततो नराः ।
कांश्च लोकान् प्रपद्यन्ते तत्र कर्मकृतो नराः ॥ ६ ॥
मन्दारे कानि गुह्यानि रहस्यं किञ्च तत्र वै ।
वक्तुमर्हस्यशेषेण परं कौतूहलं मम ॥ ७ ॥

वराह उवाच

शृणु सुन्दरि यत्नेन यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
कथयिष्यामि ते गुह्यां मन्दारस्य महाक्रियाम् ॥ ८ ॥
क्रीडमानोऽस्म्यहं तत्र मन्दारे पुष्पिते तदा ।
मन्दारपुष्पमादाय मनोज्ञं न्यस्य वै हृदि ॥ ९ ॥
ततो ममाभवच्चिन्ता मन्दारे पर्वतस्थिते ।
तत्रैकादश कुण्डानि निःसृतानि गिरौ धरे ॥ १० ॥
विन्ध्ये च मत्प्रभावेण मन्दारश्च महाद्रुमः ।
स्थितोऽहं तत्र सुभगे भक्त्यानुग्रहकामया ॥ ११ ॥
दर्शनीयतमं स्थानं मनोज्ञञ्च शिलातलम् ।
यत्र तिष्ठाम्यहं देवि मन्दारद्रुममाश्रितः ॥ १२ ॥
विस्मयं शृणु सुश्रोणि मन्दारेऽस्मिन् महाद्रुमे ।
द्वादश्याञ्च चतुर्दश्यां स पुष्यति महाद्रुमः ॥ १३ ॥

---

१. महाकृतिः ।

तत्र मध्याह्नवेलायां वीक्ष्यमाणो जनैस्ततः ।
ततोऽन्यदिनमासाद्य दृश्यते न कदाचन ॥ १४ ॥
तस्मिन् मन्दारकुण्डे तु एकभक्तोषितो नरः ।
स्नानं करोति शुद्धात्मा स गच्छेत् परमां गतिम् ॥१५॥
अथ प्राणान् प्रमुच्येत कुण्डे मन्दारसंस्थिते ।
तपः कृत्वा वरारोहे मम लोकाय गच्छति ॥ १६ ॥
तस्य चोत्तरपार्श्वे च प्रापणं नाम तं गिरिम् ।
तिस्रो धाराः पतन्त्यत्र दक्षिणां दिशमाश्रिताः ॥ १७ ॥
स्नाकुण्डमिति ख्यातं तस्मिन् क्षेत्रे परं मम ।
दक्षिणे पतते धारा स्रवते चोत्तरामुखम् ॥ १८ ॥
तत्र स्नातो वरारोहे एकरात्रोषितो नरः ।
मोदनं दक्षिणे शृङ्गे तस्मिन् मेरौ शिलोच्चये ॥ १९ ॥
तत्राथ मुञ्चयेत् प्राणान् मम कर्मपरायणः ।
सर्वसङ्गम्परित्यज्य मम लोकाय गच्छति ॥ २० ॥
तस्य पूर्वोत्तरे पार्श्वे गुह्यं वैकुण्ठकारणम् ।
यत्र धारा पतत्येका हरिद्रावर्णसन्निभा ॥ २१ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानमेकरात्रोषितो नरः ।
नाकपृष्ठं समासाद्य मोदते सह दैवतैः ॥ २२ ॥
तत्राऽथ मुञ्चते प्राणान् कृतकृत्यः सुनिश्चितः ।
तारयित्वा कुलं सर्वं मम लोकं प्रपद्यते ॥ २३ ॥
तस्य दक्षिणपूर्वेण समस्रोतो वराङ्गने ।
पतते विन्ध्यशृङ्गेषु अगाधश्च महाह्रदः ॥ २४ ॥
तत्र स्नानन्तु कुर्वीत एकभक्तोषितो नरः ।
मोदते पूर्वपार्श्वे तु तस्मिन् मेरौ शिलोच्चये ॥ २५ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम चित्तव्यवस्थितः।
छित्वा वै सर्वसंसारं मम लोकाय गच्छति ॥ २६ ॥
मन्दारस्य तु पूर्वेण गुह्यं कोटरसंस्थितम् ।
यत्र धारा पतत्येका मुसलेन समन्विता ॥ २७ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत पञ्चभक्तोषितो नरः ।
मोदते पूर्वपार्श्वे च मेरौ तस्मिञ्छिलोच्चये ॥ २८ ॥
अथात्र मुञ्चते प्रणान् कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
मेरुशृङ्गं समुत्सृज्य मम लोकञ्च गच्छति ॥ २९ ॥
तस्य दक्षिणपार्श्वे तु गुह्यं विन्ध्यविनिःसृतम् ।
पञ्च धाराः पतन्त्यत्र मुसलेन समन्विताः ॥ ३० ॥

तत्र स्नानं प्रकुर्वीत अहोरात्रोषितो नरः।
मोदते दक्षिणे शृङ्गे महामेरौ शिलोच्चये ॥ ३१ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् कृत्वा कर्म सुदुष्करम्।
मेरुशृङ्गं परित्यज्य मम लोकं प्रपद्यते[1] ॥ ३२ ॥
दक्षिणे पश्चिमे भागे मन्दारस्य यशस्विनि।
अत्र धारा पतत्येका आदित्यसमतेजसा ॥ ३३ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत अहोरात्रोषितो नरः।
मोदते पश्चिमे भागे ध्रुवो यत्र प्रवर्तते ॥ ३४ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मव्यवस्थितः।
सर्वपापविनिर्मुक्तो मम लोके च मोदते ॥ ३५ ॥
तस्य पश्चिमपार्श्वे तु गुह्यं देवसमन्वितम्।
चक्रावर्तमिति ख्यातमगाधश्च महाह्रदः ॥ ३६ ॥
स्नानं करोति यस्तत्र पञ्चभक्तोषितो नरः।
मोदते मेरुशृङ्गेषु स्वच्छन्दगमनालयः ॥ ३७ ॥
अथ वै मुञ्चते प्राणांश्चक्रवर्ती महायशाः।
शृङ्गान् सर्वान् परित्यज्य मोदते मम सन्निधौ॥ ३८ ॥
दिशं वायव्यमाश्रित्य तस्मिन् विन्ध्यशिलोच्चये।
तिस्रो धाराः पतन्त्यत्र मुसलाकृतयः शुभाः ॥ ३९ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत मम चित्तव्यवस्थितः।
मोदते सर्वशृङ्गेषु एकचित्तं समाश्रितः ॥ ४० ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् तस्मिन् गुह्ये यशस्विनि।
सर्वसङ्गं परित्यज्य मम लोकाय गच्छति ॥ ४१ ॥
तस्य विक्रोशमात्रेण दक्षिणां दिशमाश्रितः।
गुह्यो गभीरको नाम अगाधश्च महाह्रदः ॥ ४२ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत अष्टभक्तोषितो नरः।
मोदते सर्वद्वीपेषु स्वच्छन्दगमनालयः ॥ ४३ ॥
अथ वै मुच्यते प्राणान् मम कर्मव्यवस्थितः।
सर्वद्वीपान् परिज्य मम लोकं प्रपद्यते ॥ ४४ ॥
तस्य पश्चिमपार्श्वे तु गुह्यं वै परमं महत्।
सप्त धाराः पतन्त्यत्र अगाधश्च महाह्रदः ॥ ४५ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत अहोरात्रोषितो नरः।
मोदते शक्रलोके तु स्वच्छन्दगमनालयः ॥ ४६ ॥

१. मम लोकं च गच्छति (ग)।

अथ वै मुञ्चते प्राणान् स्वकर्मपरिनिष्ठितः ।
सर्वसङ्गं परित्यज्य मम लोकं प्रपद्यते ॥ ४७ ॥

मण्डलं तस्य क्षेत्रस्य कथ्यमानं मया शृणु ।
समन्तपञ्चकञ्चैव मन्दारस्य गिरौ मम ।
तत्र तिष्ठामि सुश्रोणि विन्ध्यस्य गिरिमूर्धनि ॥ ४८ ॥

मन्दारे परमं गुह्यं तस्मिन् गुह्यशिलोच्चये ।
दक्षिणे संस्थितं चक्रं वामे स्थाने च वै गदा ॥ ४९ ॥
य एतच्छृणुयान्नित्यं गुह्यं मन्दारसंस्थितम् ।
लाङ्गले मुसलञ्चैव शङ्खस्तिष्ठति चाग्रतः ।
तव चैव प्रियार्थाय मम भक्तसुखावहम् ॥ ५० ॥
एतन्न जानते केचिन्मम मायाविमोहितः ।
मुच्य भागवताञ्छुद्धान् ये च वाराहसंस्थितः ॥ ५१ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे मन्दारमहिमवर्णनो
नामत्रयश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

चतुश्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

श्रुत्वा मन्दारमाहात्म्यं धर्मकामा वसुन्धरा ।
विस्मयं परमं गत्वा पुनः पप्रच्छ माधवम् ॥ १ ॥

धरण्युवाच

मया देवप्रसादेन श्रुतं मन्दारवर्णनम् ।
मन्दारात् परमं स्थानं विष्णोः तद्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

वराह उवाच

शृणु तत्त्वेन मे देवि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
कथयिष्यामि मे गुह्यं शालग्राममिति स्मृतम् ॥ ३ ॥
द्वापरे तु युगे भूमे यदूनां कुलसङ्कुले ।
तत्र शूर इति ख्यातो यदूनां वंशवर्धनः ॥ ४ ॥
तस्य पुत्रो महाभागे सर्वकर्मपरायणः ।
वसुदेवो गृहे जातो यादवानां कुलोद्वहः ॥ ५ ॥
तस्य भार्या च वसुधे सर्वावयवसुन्दरी ।
देवकी नाम नाम्ना च मनोज्ञा शुभदर्शना ॥ ६ ॥
तस्या गर्भे महाभागे भविष्यामि न संशयः ।
वासुदेव इति ख्यातो देवानामरिमर्दनः ॥ ७ ॥
ततोऽपि संस्थिते तत्र यादवानां कुलोद्वहे ।
तत्र ब्रह्मर्षिपरमः साङ्कलायन एव च ॥ ८ ॥
ममैवाराधनार्थाय भ्रमते स दिशो दश ।
पुत्रार्थं स तपस्तेपे मेरुशृङ्गे समाहितः ॥ ९ ॥
ततः पिण्डाकरे गत्वा मम क्षेत्रे वसुन्धरे ।
लोहार्गले ततो गत्वा सहस्रञ्चैव तिष्ठति ॥ १० ॥
ईश्वरेण समं पूर्वं[1] सर्वयोगेश्वरं स्थितम् ।
न च मां पश्यते देवि मार्गमाण इतस्ततः ॥ ११ ॥
ईश्वरेण समं पूर्वमहमासं वसुन्धरे ।
तस्यैव तप्यमानस्य साङ्कलायनकस्य ह ॥ १२ ॥
तस्मिन् क्षेत्रे हरो देवो मत्स्वरूपेण संयुतः ।
शालग्रामे गिरौ तस्मिञ्छिलारूपेण तिष्ठति ॥ १३ ॥
अहं तिष्ठामि तत्रैव गिरिरूपेण नित्यदा ।

---

१. पुत्रम् ।

तस्मिञ्छिलाः समग्रास्तु मत्स्वरूपा न संशयः।
पूजनीयाः प्रयत्नेन किं पुनश्चक्रलाञ्छिताः ॥ १४ ॥
लिङ्गरूपेण च हरस्तत्र देवालये गिरौ ।
शिवनामाः शिलास्तत्र चक्रनामास्तथा शिलाः ॥१५॥
सोमेश्वराधिष्ठितस्तु शिवरूपो गिरिः स्मृतः ।
सोमेन तत्र संस्थाप्य स्वनाम्ना लिङ्गमुत्तमम् ।
वर्षाणां तु सहस्रं वै स्वशापस्य निवृत्तये ॥ १६ ॥
ततः शापाद्[1]विनिर्मुक्तः तेजसा च परिप्लुतः।
स्वकं तेजो बलम्प्राप्य तुष्टाव गिरिजापतिम् ।
सोमेश्वराच्च वरदमाविर्भूतं त्रियम्बकम् ॥ १७ ॥

सोम उवाच

शिवं सौम्यमुमाकान्तं भक्तानुग्रहकातरम् ।
नतोऽस्मि पञ्चवदनं नीलकण्ठं त्रिलोचनम् ॥ १८ ॥
शशाङ्कशेखरं दिव्यं सर्वदेवनमस्कृतम् ।
पिनाकपाणिं देवेशं भक्तानामभयप्रदम् ॥ १९ ॥
त्रिशूलिनं डमरुणा लसद्धस्तं वृषध्वजम् ।
नानामुखैर्गणैर्जुष्टं नानारूपैर्भयानकैः ॥ २० ॥
त्रिपुरघ्नं महाकालमन्धकारिनिषूदनम् ।
गजाजिनावृतं स्थाणुं व्याघ्रचर्मविभूषितम् ॥ २१ ॥
नागभोगोपवीतञ्च रुद्रमालधरं प्रभुम् ।
अरूपमपि सर्वेशं भक्तेच्छोपात्तविग्रहम् ॥ २२ ॥
वह्निसोमार्कनयनं मनोवाचामगोचरम् ।
जटाजूटप्रकटितं गङ्गासंमार्जितांहसम् ।
कैलासनिलयं शम्भुं हिमाचलकृताश्रमम् ॥ २३ ॥
एवं स्तुतस्तदा शम्भुरिन्दुं वचनमब्रवीत् ।
वरं वरय भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते ।
दुर्लभं दर्शनं यस्मात् प्राप्तवानसि गोपते ॥ २४ ॥

सोम उवाच

वरं ददासि चेद्देव मम लिंगे सदा वस ।
एतत्लिङ्गस्य भक्तानां पूरयस्व मनोरथम् ॥ २५ ॥

---

१. ततः क्षयात् ।

देवदेव उवाच

विष्णुसान्निध्यमप्यत्र सदैव निवसाम्यहम् ।
विशेषतस्त्वदीयेऽस्मिन्नद्यप्रभृति गोपते ।
ममैवान्या परा मूर्तिस्त्वं शशाङ्क न संशयः ॥ २६ ॥
एतल्लिंगार्च्चकानाञ्च भक्तानां मम सर्वदा ।
वरान् दास्यामि भद्रं ते दवानामपि दुर्लभान् ॥ २७ ॥
सालङ्कायनकाख्यस्य मुनेस्तु तपसो बलात् ।
विष्णुना सह संमन्त्र्य स्थितावावां कलानिधे ॥ २८ ॥
शालग्रामगिरिर्विष्णुरहं सोमेश्वराभिधः ।
तयोः पर्वतयोर्या वै शिला विष्णुशिवाभिधाः ॥ २९ ॥
रेवया च कृतं पूर्वं तपः शिवसुतुष्टिदम् ।
मम त्वत्सदृशः पुत्रो भूयादिति विभूतया[1] ॥ ३० ॥
अहं कस्यापि न सुतः किं करिष्यामि चिन्तयन् ।
रेवायास्तु वरो देयस्त्ववश्यं मृगलाञ्छन ।
निश्चित्यैवं तदा प्रोक्तः प्रसन्नेनान्तरात्मना ॥ ३१ ॥
लिंगरूपेण ते देवि गजाननपुरस्कृतः ।
गर्भे तव वसिष्यामि पुत्रो भूत्वा शिवप्रिये ॥ ३२ ॥
मम त्वमपरा मूर्तिः ख्याता जलमयी शिवा ।
शिवशक्तिविभेदेन आवमेकत्र संस्थितौ ॥ ३३ ॥
एवं दत्तवरा रेवा मत्सान्निध्यमिहागता ।
रेवाखण्डमिति ख्याते ततः प्रभृति गोपते ॥ ३४ ॥
गण्डक्यापि पुरा तप्तं वर्षाणामयुतं विधो ।
शीर्णपर्णाशनं कृत्वा वायुभक्षाऽप्यनन्तरम् ।
दिव्यवर्षशतं तेपे विष्णुं चिन्तयती तदा ॥ ३५ ॥
ततः साक्षात् जगन्नाथो हरिर्भक्तजनप्रियः ।
उवाच मधुरं वाक्यं प्रीतः प्रणतवत्सलः ॥ ३६ ॥
गण्डकि त्वां प्रसन्नोऽस्मि तपसा विस्मितोऽनघे ।
अनविच्छिन्नया भक्त्या वरं वरय सुव्रते ।
किं देयं तद्वदस्वाशु प्रीतोऽस्मि वरवर्णिनि ॥ ३७ ॥
गण्डक्यापि पुरा दृष्ट्वा शङ्खचक्रगदाधरम् ।
दण्डवत् प्रणता भूत्वा ततः स्तोतुं प्रचक्रमे ॥ ३८ ॥

१. विभो तया ।

अहो देव मया दृष्टो दुर्दर्शो योगिनामपि ।
त्वया सर्वमिदं सृष्टं जगत्स्थावरजङ्गमम् ।। ३९ ।।
तदनुत्वं प्रविष्टोऽसि पुरुषस्तेन चोच्यसे ।
त्वल्लीलोन्मीलिते विश्वे कः स्वतन्त्रोऽस्ति वै पुमान् ।४०।
अनाद्यन्तमपर्यन्तं यद्ब्रह्म श्रुतिबोधितम् ।
तदेव त्वं महाविष्णो यस्त्वां वेद स वेदवित् ।। ४१ ।।
तवैवाद्या जगन्माता या शक्तिः परमा स्मृता ।
तां योगमायाप्रकृतिं प्रधानमिति चक्षते ।। ४२ ।।
निर्गुणः पुरुषोऽव्यक्तश्चित्स्वरूपो निरञ्जनः ।
आनन्दरूपः शुद्धात्मा ह्यकर्ता निर्विकारकः ।। ४३ ।।
स्वां योगमायामाविश्य कर्तृत्वं प्राप्तवानसि ।
प्रकृत्या सृज्यमानेऽस्मिन् द्रष्टा साक्षी निगद्यसे।।४४।।
प्रकृतेस्त्रिगुणैरस्मिन् सृज्यमानेऽपि नान्यथा ।
सान्निध्यमात्रतो देव त्वयि स्फुरति कारणे ।। ४५ ।।
स्फटिके हि यथा स्वच्छे जवाकुसुमरागतः ।
प्रकाश्यते त्वत्प्रकाशाज्ज्योती रूपं नतास्मि तत् ।४६।
ब्रह्मादयोऽपि कवयो न विदन्ति यथार्थतः ।
तं कथं वेद्म्यहं मूढा तव रूपं निरञ्जनम् ।। ४७ ।।
मूढस्य जगतो मध्ये स्थिता किञ्चिदजानती ।
त्वया धृता[1] कृता चास्मि योग्यायोग्यमविन्दती ।४८।
तेन लोके महत्वञ्च त्वत्प्रसादेन चेच्छिता[2] ।
ययाचेऽज्ञतयोदार तन्मे दातुं त्वमर्हसि ।।
दयालुरसि दीनेषु नेति मां न वद प्रभो ।। ४९ ।।
ततः प्रोवाच भगवान् देवि यद्यत् त्वमिच्छसि ।
तद् याचय वरारोहे अदेयमपि सर्वथा ।। ५० ।।
यद् दुर्लभं मनुष्याणां शीघ्रं याचय मां प्रति ।
मद्दर्शनमनुप्राप्य को वाऽपूर्णो मनोरथः ।। ५१ ।।
ततो हिमांशो सा देवी गण्डकी लोकतारिणी ।
प्राञ्जलिः प्रणता भूत्वा मधुरं वाक्यमब्रवीत् ।। ५२ ।।
यदि देव प्रसन्नोऽसि देयो मे वाञ्छितो वरः ।
मम गर्भगतो भूत्वा विष्णो मत्पुत्रतां व्रज ।। ५३ ।।
ततः प्रसन्नो भगवांश्चिन्तयामास गोपते ।
किं याचितं निम्नगया नित्यं मत्सङ्गलुब्धया ।

१. त्वया धृष्टा । २. इच्छति ।

दास्यामि याचितं येन लोकानां भवमोक्षणम् ।
इत्येवं कृपया देवो निश्चित्य मनसा स्वयम् ।
गण्डकीमवदत् प्रीतः शृणु देवि वचो मम ॥ ५४ ॥
शालग्रामशिलारूपी तव गर्भगतः सदा ।
स्थास्यामि तव पुत्रत्वे भक्तानुग्रहकारणात् ॥ ५५ ॥
मत् सान्निध्यान्नदीनां त्वमतिश्रेष्ठा भविष्यसि ।
दर्शनात् स्पर्शनात् स्नानात् पानाच्चैवावगाहनात् ।
हरिष्यसि महापापं वाङ्मनःकायसम्भवम् ॥ ५६ ॥
यः स्नास्यति विधानेन देवर्षिपितृतर्पकः ।
तर्पयेत् स्वपूतृंश्चापि तारयित्वा दिवं नयेत् ।
स्वयं मम प्रियो भूत्वा ब्रह्मलोकं गमिष्यति ॥ ५७ ॥
यदि त्वय्युत्सृजेत् प्राणान् मम कर्मपरायणः ।
सोऽपि याति मम स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ॥५८॥
एवं दत्त्वा वरान् देव्यै तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५९ ॥
ततः प्रभृति तिष्ठामः क्षेत्रेऽस्मिन् शशलाञ्छन ।
अहञ्च भगवान् विष्णुर्भक्तेच्छोपात्तविग्रहः ॥ ६० ॥
एवंमुक्त्वा द्विजपतिमन्वगृह्णात्[1] हरः प्रभुः ।
प्रभासयन्नुडुपतेरङ्गानि प्रममार्ज ह ॥ ६१ ॥
शङ्करेण करेणापि नीरुजानि विधाय च ।
पश्यतस्तस्य तु विधोस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ६२ ।
सोमेशाद् दक्षिणे भागे वाणेनाद्रिं विभिद्य वै ।
रावणेन प्रकटिता जलधारातिपुण्यदा ।
बाणगङ्गेति विख्याता या स्नाता अघहारिणी ॥६३॥
सोमेशात् पूर्वदिग्भागे रावणस्य तपोवनम् ।
यत्र स्थित्वा त्रिरात्रेण तपसः फलमश्नुते ॥ ६४ ॥
यत्र नृत्येन देवेशस्तुष्टस्तस्मै वरं ददौ ।
तेन रावणनृत्येन प्रख्यातो नर्तनाचलः ॥ ६५ ॥
स्नात्वा तु बाणगङ्गायां दृष्ट्वा बाणेश्वरं प्रभुम् ।
गङ्गास्नानफलं प्राप्य मोदते देववद्दिवि ॥ ६६ ॥
सालङ्कायनोऽप्याशु क्षेत्रे तस्मिन् परं मम ।
शालग्रामे महातीव्रमास्थितं परमं तपः ॥ ६७ ॥

---

१. अनुगृह्य ।

अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि परं गुह्यं वसुन्धरे ।
तप्यतस्तस्य तु मुनेरीश्वरेण समं सुतम् ।
प्राप्यामीति परं भावं ज्ञात्वा देवो महेश्वरः ॥ ६८ ॥
सुन्दरं त्वपरं रूपं धृत्वा दृष्टिसुखावहम् ।
सालङ्कायनपुत्रत्वं योगमायामुपाश्रितः ॥ ६९ ॥
प्राप्नोति तं न जानाति दक्षिणं पार्श्वमास्थितः[1] ।
मायायोगबलोपेतस्त्र्यक्षो वै शूलपाणिधृक् ॥ ७० ॥
रूपवान् गुणवांश्चैव वपुषाऽऽदित्यसन्निभः ।
स तं न ज्ञायते जातं ममैवाराधने स्थितः ॥ ७१ ॥
अथ नन्दी प्रहस्याह महादेवाज्ञया मुनिम् ।
उत्तिष्ठ मुनिशार्दूल सफलस्ते मनोरथः ।
त्वद्दक्षिणाङ्गाज्जातोऽस्मि पुत्रस्ते शाधि मां प्रभो ॥७२॥
त्वया तपः समारब्धमीश्वरेण समं सुतम् ।
प्राप्स्यामीति ततो मह्यं सदृशोऽन्यो न कश्चन ।
विचार्येति तवाहं वै जातोऽस्मि स्वयमेव च ॥ ७३ ॥
तपसाराधयन् देवं शङ्खचक्रगदाधरम् ।
प्राप्तोऽसि परमां सिद्धिं त्वत्पुत्रोऽहं यतः स्थितः ॥७४॥
श्रुत्वा तन्नन्दिनो वाक्यं प्रहृष्टवदनो मुनिः ।
विस्मितस्तु तदोवाच कथं नाद्यापि मे हरिः ।
दृग्गोचरत्वमायाति जातं चेत्तपसः फलम् ॥ ७५ ॥
यावत्त्वं न समीक्षिष्ये तावन्न विरतं तपः ।
अहमत्रैव वत्स्यामि यावदच्युतदर्शनम् ॥ ७६ ॥
पुत्र त्वमपि योगेन मथुरां व्रज सत्वरम् ।
मदाश्रमे तत्र पुण्ये धनं गोत्रजसंकुलम् ।
आमुष्यायणमादाय शीघ्रमत्र समानय ॥ ७७ ॥
ततस्त्वाज्ञां समादाय नन्दी सत्वरमाव्रजत् ।
गत्वा च मथुरां तस्य ऋषेराश्रममीक्ष्य च ।
दृष्ट्वा मुष्यायणं तत्र पृष्ट्वा नाम तमप्युत ।
गृहे वित्ते च कुशलमपृच्छद् गोधनेषु च ॥ ७८ ॥
साङ्कलायनशिष्योऽपि आमुष्यायणसंज्ञितः ।
सर्वत्र कुशलं साधो प्रभावात्तु गुरोर्मम ।
गुरोश्च कुशलं ब्रूहि कुत्रास्ते स तपोधनः ॥ ७९ ॥

---

१. आश्रितः ।

भवान् कुतः समायातः किमत्रागमकारणम् ।
तन्मे विस्तरतो ब्रूहि अर्घ्यश्चैवोपगृह्यताम् ॥ ८० ॥
इत्युक्तः सोऽर्घ्यमादाय विश्रम्य च ततो गुरोः ।
वृत्तान्तं कथयामास स्वागमस्य च कारणम् ॥ ८१ ॥
ततस्तेनैव सहितो गोधनं तत्प्रगृह्य च ।
दिनैः कतिपयैश्चैव गण्डकीतीरमाश्रितः ॥ ८२ ॥
शनैरुत्तीर्य च ततस्त्रिवेणीं प्राप्य हर्षितः ।
देविका नाम देवानां प्रभावाच्च तपस्यताम् ।
नियमार्थं समुद्भूता गण्डक्या मिलिता शुभा ॥ ८३ ॥
आश्रमादपरा चासीत् पुलस्त्यपुलहाश्रमात् ।
गण्डक्या मिलिता सापि त्रिवेणी गण्डकीत्यभूत् ।८४।
कामिकं तन्महातीर्थं पितॄणामतिवल्लभम् ।
तत्र स्थितं महालिंगं त्रिजलेश्वरसंज्ञितम् ।
मुक्तिभुक्तिप्रदं देवि दर्शनादघनाशनम् ॥ ८५ ॥

धरण्युवाच

प्रयागे या त्रिवेणीति यत्र देवो महेश्वरः ।
शूलटङ्क इति ख्यातः सोमेश इति चापरः ॥ ८६ ॥
वेणिमाधवनाम्नाऽपि यत्र विष्णुः स्वयं स्थितः ।
गङ्गा च यमुना चैव सरस्वत्यपरा नदी ॥ ८७ ॥
सर्वेषाञ्चैव देवानामृषीणां सरसामपि ।
सर्वेषाञ्चैव तीर्थानां समाजस्तत्र मे श्रुतः ॥ ८८ ॥
यत्राप्लुता दिवं यान्ति मृता मुक्तिं प्रयान्ति च ।
तीर्थराज इति ख्यातं तत्तीर्थं केशवप्रियम् ।
सैव त्रिवेणी विख्याता किमपूर्वा प्रशंससि ॥ ८९ ॥
एतद् गुह्यतमं प्रोक्तं त्वया विष्णो न संशयः ।
तत् कथ्यतां महाभाग लोकानां हितकाम्यया ।
मय्यनुक्रोशबुद्ध्या च कृपां कुरु दयानिधे ॥ ९० ॥

वराह उवाच

शृणुष्व देवि भद्रं ते यद्गुह्यं परिपृच्छसि ।
अत्र ते कीर्तयिष्यामि सेतिहासां कथां शुभाम् ॥९१॥
पुरा विष्णुस्तपस्तेपे लोकानां हितकाम्यया ।
हिमालये गिरौ रम्ये देवतागणसेविते ॥ ९२ ॥

ततो बहुतिथे काले याते[1] सति तपस्यतः ।
तीव्रं तेजः प्रादुरासीत् येन लोकाश्चराचराः ॥ ९३ ॥
तस्योष्माणा समुद्भूतः स्वेदपूरस्तु गण्डयोः ।
तेन जाता धुनी दिव्या लोकानामघहारिणी ॥ ९४ ॥
महर्लोकादयः सर्वे विस्मिताः सर्वतो दिशम् ।
तस्य प्रभावमिच्छन्तो ज्ञातुं नेशुः कथञ्चन ॥ ९५ ॥
देवाः सर्वे ततो जग्मुर्ब्रह्माणं प्रति चोत्सुकाः ।
पप्रच्छुः प्रभवं तस्य प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ ९६ ॥
ब्रह्मापि हि न जानाति मोहितस्तस्य मायया ।
ततो देवैः समं ब्रह्मा शङ्करं प्रत्युपस्थितः ॥ ९७ ॥
तं दृष्ट्वा सहसा देवैः समेतं प्रत्युपस्थितम् ।
पप्रच्छ तं महादेवस्तदागमनकारणम् ॥ ९८ ॥
ब्रह्मा तञ्च महादेवं पप्रच्छ प्रणतः स्थितः ।
अत्यद्भुतं महत्तेजः किमद्भुतं महेश्वर ॥ ९९ ॥
येन प्रत्याहता क्ष्माऽसौ जगद्व्यतिकरावहत् ।
किन्तु स्यात् कथमेतत्स्यात् कश्चास्य प्रभवो विभो ।१००।
शिवं क्षणं ततो ध्यात्वा ब्रह्मा यान् प्रत्युवाच ह ।
महसोऽस्य समुत्पत्तिं महतो दर्शयामि वः ॥१०१॥
जगाम देवसहितः सोमः सहगणः प्रभुः ।
यत्रास्ते भगवान् विष्णुर्महता तपसान्वितः ॥१०२॥
उवाच परमप्रीतस्तदा शम्भुः स्मयन्निव ।
तपस्यसि किमिच्छन्तस्त्वं कर्ता जगतां प्रभुः ।
सर्वाधारोऽखिलाध्यक्षस्तत् किं यत्तव दुर्लभम् ॥१०३॥
एवमुक्तः प्रत्युवाच प्रणम्य जगतां प्रभुः ।
अहं लोकहितार्थाय तपस्तप्तुं समुद्यतः ॥१०४॥
त्वत्तो वरानभीप्सन् वै त्वद्दर्शनसमुत्सुकः ।
त्वद्दर्शनमनुप्राप्य कृतार्थोऽस्मि जगत्पते ॥१०५॥

शिव उवाच

मुक्तिक्षेत्रमिदं देव दर्शनादेव मुक्तिदम् ।
गण्डस्वेदोद्भवा यत्र गण्डकी सरितां वरा ।
भविष्यति न सन्देहो यस्या गर्भे भविष्यसि ॥१०६॥

---

१. गते सति ।

त्वयि स्थिते जगन्नाथे तव सान्निध्यकारणात् ।
अहं ब्रह्मा च देवाश्च ऋषिभिः सह केशव ॥१०७॥
सर्वे वेदाश्च यज्ञाश्च सर्वतीर्थानि चाच्युत ।
वसिष्यामः सदैवात्र गण्डक्यां जगतां पते ॥१०८॥
कार्तिकं सकलं मासं यः स्नास्यति नरः प्रभो ।
सर्वपापविनिर्मुक्तो मुक्तिभागी न संशयः ॥१०९॥
तीर्थानां परमं तीर्थं मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
यत्र स्नानेन लभ्येत गङ्गास्नानफलं नरैः ॥११०॥
स्मरणाद् दर्शनात् स्पर्शान्निष्पापो जायते नरः।
यस्यास्तत् समतां कन्या लभेद् गङ्गां विना नदीम्।१११।
यत्र सा परमा पुण्या गण्डकी भुक्तिमुक्तिदा ।
अपरा देविका नाम्ना[1] गण्डक्या सह सङ्गता ॥११२॥
पुलस्त्यपुलहौ पूर्वं तेपाते परमं तपः ।
यत्र सृष्टिविधानार्थं कृत्वाश्रमपदं पृथक् ।
सृष्टेर्विधानसामर्थ्यं यत्र लब्धं ततः परम् ॥११३॥
ततोऽभूद् ब्रह्मतनया पुण्या सा सरितां वरा[2] ।
गण्डक्या यत्र मिलिता ब्रह्मपुत्री यशस्विनी[3]॥११४॥
त्रिवेणी सा महापुण्या देवानामपि दुर्लभा ।
धरे जानीहि तत् क्षेत्रं योजनं परमार्चितम् ॥११५॥
पुरा वेदनिधेः पुत्रौ जयो विजय एव च ।
यजनाय गतौ राज्ञा वृतौ तौ कर्दमात्मजौ ।
तृणविन्दोः सुतौ पापौ जातौ दृष्ट्वैव सुव्रतौ ॥११६॥
यज्ञविद्यासु निपुणौ वेदवेदाङ्गपारगौ ।
पूजयन्तौ हरिं भक्त्या तन्निष्ठेन्द्रियमानसौ ॥११७॥
ययोः पूजयतोर्नित्यं सान्निध्यं किल केशवः ।
ददाति पूजाऽवसरे भक्त्या किल वशीकृतः ॥११८॥
मरुत्तेन कदाचित्तावाहूतौ कुशलौ द्विजौ ।
राज्ञा समाप्तयज्ञेन पूजयित्वा पुरस्कृतौ ॥११९॥
दक्षिणाभिस्तोषयित्वा विसृष्टौ गृहमागतौ ।
विभागं कर्तुमारब्धौ पस्पर्धाते परस्परम् ॥१२०॥
समो विभागः कर्तव्य इति ज्येष्ठोऽभ्यभाषत ।
विजयश्चाब्रवीच्चैनं येन लब्धं हि तस्य तत् ॥१२१॥
जयोऽब्रवीदसामर्थ्यं मन्वानो मां ब्रवीषि किम् ।

---

१. नाम्नीति (ग)। २. पुरा पुण्या सरिद्वरा (ग)। ३. सर्वदेवसमन्विता (ग)।

न ददासि गृहीत्वा यत्तस्माद् ग्रहत्वमाप्नुहि ॥१२२॥
विजयोऽप्यब्रवीन्नूनमधीभूतोऽसि किं धनैः ।
गजो भव मदान्धस्त्वं मामेवं प्रभाषसे ॥१२३॥
एवं तौ ग्राहमातङ्गावभूतां शापतः पृथक् ।
गण्डक्यामेव सञ्जातो ग्राहः पूर्वस्मृतिर्द्विजः ॥१२४॥
त्रिवेणीक्षेत्रमध्ये तु जयोऽभूद् वै महान् गजः।
करिशावैर्गजाभिश्च क्रीडमानो वने वसन् ॥१२५॥
बहून्यब्दसहस्राणि व्यतीतानि तयोस्तदा ।
वने विहरतोर्भूमे शापमोहितयोः सतोः ॥१२६॥
कदाचित् स गजः स्नातुं करेणुगणसंवृतः ।
त्रिवेणीमभितो यातोऽवगाहनपरायणः ॥ १२७ ॥
सिञ्चन् करेणूस्ताभिश्च सिच्यमानो जलं पिबन् ।
स्वयञ्च पाययंस्ताश्च चिक्रीड प्रीतमानसः ॥१२८॥
एवं संक्रीडतस्तत्र दैवयोगेन तस्य हि ।
ग्राहः सम्प्रेरितः पूर्वं वैरयोगमनुस्मरन् ॥१२९॥
जग्राह सुदृढं पादं गजोऽपि च विषाणतः ।
ग्राहं विव्याध सोऽप्येनमाकर्षयत तज्जले ॥१३०॥
तयोर्युद्धं समभवदनेकाब्दं विकर्षणैः ।
आकर्षणैश्च बहुभिर्दन्तभेदैः परस्परम् ॥१३१॥
प्रयुद्धयोस्तयोरेवं मत्सरग्रस्तयोः सताः ।
सत्त्वानि पीडितान्यासन्ननेकानि क्षयं ययुः ॥१३२॥
ततो जलेश्वरो राजा भगवन्तं व्यजिज्ञपत् ।
तेन विज्ञापितो देवो भगवान् भक्तवत्सलः ।
सुदर्शनेन चक्रेण ग्राहास्यं समपाटयत् ॥१३३॥
क्षिप्तं पुनः पुनस्तत्तु शिलाः सङ्घट्टयन् धरे ।
संघट्टनात्तु चक्रस्य शिलाश्चक्रेण लाञ्छिताः ॥१३४॥
बाहुल्येन बभूवुर्हि तस्मिन् क्षेत्रे परे मम ।
वज्रकीटैश्च ज्ञातानि सन्ततानि विलोक्य च ॥१३५॥
न सन्देहस्त्वया कार्यस्त्रिवेणीं प्रति सुन्दरि ।
त्रिवेणीक्षेत्रमहिमा एवं ते परिकीर्तितः ॥१३६॥
यदा च भरतो राजा पुलस्त्यस्याश्रमान्तिके ।
स्थित्वा पर्यचरद् विष्णुं त्रिजलेशमपूजयत् ॥१३७॥
ततः प्रभृति तस्यासीद् •रतेनारतिस्फुटम् ।
पुनश्च मृगदेहान्ते जडः स भरतोऽभवत् ॥१३८॥

तेनैव पूजितो यस्मात् जलेश्वर इति स्मृतः ।
यस्य सम्पूजनाद् भक्त्या योगसिद्धिः प्रजायते ।१३९।
शालग्रामे परे क्षेत्रे यदाहं सुभगे स्थितः ।
तत्र ज्ञात्वा जलेशेन स्तुतोऽहं वसुधे महि ॥१४०॥
ततो भक्तकृपावेशात् क्षिप्तवांस्तत् सुदर्शनम् ।
प्रथमं पतितं यत्र तत्र तीर्थं ततोऽभवत् ।। १४१॥
तत्र स्नानेन तेजस्वी सूर्यलोके महीयते ।
यदि प्राणैर्वियुज्येत मम लोके महीयते ।।१४२॥
भक्तसंरक्षणार्थाय मयाज्ञप्तं सुदर्शनम् ।
यत्र यत्र च भ्रमति तत्रतत्र शिलाङ्किताः ॥
एवं तद्वै भ्रमाक्षिप्तं सर्वं चक्रमयं त्वभूत् ॥१४३॥
ततः स पञ्चरात्राणि स्थित्वा वै विधिपूर्वकम् ।
गोधनान्यग्रतः कृत्वा हरिक्षेत्रं जगाम ह ॥१४४॥
हरिणाधिष्ठितं क्षेत्रं पूजनीयं ततः स्मृतम् ।
यदा नन्दी शूलपाणिर्गोधनेन पुरस्कृतः ।
स्थितवान् तद्दिनादेतत् ख्यातं हरिहरप्रभम्[1] ।
देवानामटनाच्चैव देवाट इति संज्ञितम् ॥१४५॥
तस्य देवस्य महिमा केन वक्तुं हि शक्यते ।
स शूलपाणिर्देवेशो भक्ताभयविधायकः ।
मुनिभिर्देवगन्धर्वैः सेव्यतेऽचिन्त्यशक्तिमान् ॥ १४६॥
तस्मिन् स्थाने महादेवः सालङ्कायनकस्य हि ।
पुत्रत्वं नन्दिरूपेण प्राप्तः साक्षाच्छिवः प्रभुः ॥१४७॥
स्वयञ्चैव महायोगी योगसिद्धिविधायकः ।
आस्थितः परमं पीठं तीर्थे चैव त्रिधारके ॥१४८॥
त्रिजटाभ्योऽभवन् धारास्तिस्रो वै परमाद्भुताः ।
गङ्गा च यमुना चैव पुण्या चैव सरस्वती ।
एतत् त्रैधारिकं तीर्थं त्रिजटाभ्यः समुत्थितम् ॥१४९॥
यत्र शम्भुः स्थितः साक्षान्महायोगी महेश्वरः।
शालग्रामाभिधे क्षेत्रे हरिशीलनतत्परः ।
दिशन् ज्ञानं स्वभक्तानां संसाराद्येन मुच्यते ॥१५०॥
तीर्थे त्रिधारे यः स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः ।
महायोगिनमभ्यर्च्य न भूयो जन्मभाग्भवेत् ॥१५१॥

---

१. हरिहरात्मकम् (ग) ।

तस्यैव पूर्वदिग्भागे हंसतीर्थमिति स्मृतम् ।
तत्रैकं कौतुकं वृत्तं तच्छृणुष्व महत्तरम् ॥१५२॥
कदाचिच्छिवरात्र्यां तु भक्तैः पूजामहोत्सवे ।
नैवेद्यैर्विविधैः सृष्टैः पूजयित्वा तु योगिनम् ।
तत्र काकाः समुत्पेतुरन्ने तस्मिन् बुभुक्षिताः ।
गृहीत्वान्नं तु तत् काकस्तेन उड्डीय निर्गतः ।
तद् गृहीतुं परः काकस्तेनायुध्यत चाम्बरे ॥१५३॥
तावुभौ युध्यमानौ तु कुण्डे तस्मिन्निपेततुः ।
तत्र हंसौ ततो भूत्वा निर्गतौ चन्द्रवर्चसौ ॥१५४॥
तद् दृष्ट्वा महदाश्चर्यं तत्र ये मिलिता जनाः ।
हंसतीर्थमिति प्रोचुस्ततः प्रभृति सत्तमे[1] ।
ततः प्रभृति तत्तीर्थं हंसतीर्थमिति स्मृतम् ॥ १५५॥
पूर्वं यक्षकृतं तत्तु यक्षतीर्थमिति स्मृतम् ।
तत्र स्नातो नरः शुद्धो यक्षलोके महीयते ॥१५६॥
तत्राथ मुञ्चते प्राणान् शिवभक्तिपरायणः ।
यक्षलोकमतिक्रम्य मम लोकं प्रपद्यते ॥१५७॥
एवं प्रभावं तत्तीर्थं महायोगिप्रभावतः ।
अहं शिवश्च लोकानामनुग्रहपरायणौ ॥१५८॥
एतत्ते सर्वमाख्यातं क्षेत्रं गुह्यं वसुन्धरे ।
आरभ्य मुक्तिक्षेत्रं[3] तत् क्षेत्रं द्वादशयोजनम् ।
शालग्रामस्वरूपेण मया यत्र स्थितं स्वयम् ॥१५९ ॥
स्वभक्तानां विशेषेण परमानन्ददायकम् ।
गुह्यानां परमं गुह्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ १६० ॥

इति वाराह पुराणे भगवच्छास्त्रे सोमेश्वरादि लिङ्गमहिम-
मुक्तिक्षेत्रत्रिवेण्यादिमहिमकथनं नाम चतुश्चत्वारिंशद
धिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. स्वच्छं देवि तयाऽनघम् (ग) । २ एवदर्धं नास्ति (ग) ।
३. आराममुक्तिक्षेत्रमिति क्वचित् ।

पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

धरण्युवाच

भगवन् देवदेवेश सालङ्कायनको मुनिः ।
किञ्चकार तपः कुर्वन् तव क्षेत्रे विमुक्तिदे ॥ १ ॥

वराह उवाच

अथ दीर्घेण कालेन स ऋषिः संशितव्रतः ।
तप्यमानो यथान्यायं पश्यते[1] शालमुत्तमम् ॥ २ ॥
अभिन्नमतुलच्छायं विशालं पुष्पितं तथा ।
मनोज्ञञ्च सुगन्धञ्च देवानामपि दुर्लभम् ॥ ३ ॥
ऋषिर्ज्ञानपरिश्रान्तः सालङ्कायनकोऽद्भुतम् ।
पश्यते च पुनः शालं शुभानां शुभदर्शनम् ॥ ४ ॥
ततो दृष्ट्वा महाशालं परिश्रान्तो महामुनिः ।
विश्रामं कुरुते तत्र द्रष्टुकामोऽथ मां मुनिः ॥ ५ ॥
शालस्य तस्य पूर्वेण स्थितः पश्चान्मुखो मुनिः ।
मायया मम मूढात्मा शक्तो द्रष्टुं न मामभूत् ॥ ६ ॥
ततः पूर्वेण पार्श्वेण तस्य शालस्य सुन्दरि ।
वैशाखमासद्वादश्यां मद्दर्शनमुपागतः ॥ ७ ॥
दृष्ट्वा मां तत्र स मुनिस्तपस्वी शंसितव्रतः ।
तुष्टाव वैदिकैः सूक्तैः प्रणम्य च पुनः पुनः ॥ ८ ॥
मत्तेजसा ताडिताक्षः शनैरुन्मील्य लोचने ।
यावत् पश्यति मां तत्र स्तुवन् स तपसान्वितः
वृक्षस्य दक्षिणे पार्श्वे गतस्तावदहं धरे[2] ॥ ९ ॥
पूर्वस्थानं परित्यज्य स ऋषिः शंसितव्रतः ।
स्थित्वा मत्प्रमुखे चैव स्तुवन्नेवं मम प्रियम् ॥१०॥
ततोऽहं स्तूयमानो वै ऋग्वेदस्यैव ऋग्गतैः ।
स्तोत्रैः संपूज्यमानो हि गतोऽस्मि पश्चिमां दिशम् ११
ततः पश्चिमपार्श्वे तु स्थितस्तत्रैव माधवि ।
यजुर्वेदोक्तमन्त्रेण संस्तुतः पश्चिमाङ्गतः ॥ १२ ॥
स्तुवतीत्थं मुनौ देवि गतोऽहमुत्तरां दिशम् ।
तत्रापि[3] सामवेदोक्तैर्मन्त्रैस्तुष्टाव मां मुनिः ॥ १३ ॥

---

१. पश्यति इति साधु । २. गतस्तावद् वसुन्धरे (ग) । ३. तत्रासौ (ग) ।

ततोऽहं स्तूयमानो वै ऋषिमुख्येन सुन्दरि ।
प्राप्तश्च परमां प्रीतिं तामवोचमृषिं तदा ।। १४ ।।
साधु ब्रह्मन् महाभाग साङ्कलायन सत्तम् ।
तपसानेन सन्तुष्टः स्तुत्या चैवानया तव ।
वरं वरय भद्रं ते संसिद्धस्तपसा भवान् ।। १५ ।।
एवमुक्तः स तु मया सालङ्कायनको मुनिः ।
शालवृक्षं समाश्रित्य निभृतेनान्तरात्मना ।। १६ ।।
ततो मां भाषते देवि स ऋषिः संशितव्रतः ।
तवैवाराधनार्थाय तपस्तप्तं मया हरे ।। १७ ।।
पर्यटामि महीं सर्वां सशैलवनकाननाम् ।
इदानीं खलु दृष्टोऽसि चक्रपाणे महाप्रभो ।। १८ ।।
यदि तुष्टोऽसि मे देव सर्वशान्तिकरः परः ।
यदि देयो वरो मह्यं तपसाराधितेन च ।। १९ ।।
तदा देहि जगन्नाथ ममेश्वरसमं सुतम् ।
एष एव वरो मह्यं दीयतां मधुसूदन ।। २० ।।
एवं वरं याचितोऽस्मि मुनिना भीमकर्मणा ।
पुत्रकामेन विप्रेण दीर्घकालं तपस्यता ।। २१ ।।
एवं तस्य वचः श्रुत्वा ब्राह्मणस्य तपस्विनः ।
मधुरां गिरमादाय प्रत्यवोचमृषिं प्रति ।। २२ ।।
चिरकालं व्रतस्थेन यत्त्वया चिन्तितं मुने ।
स कामस्तव सञ्जातः सिद्धोऽसि तपसः भवान् ।।२३।।
ईश्वरस्य परा[1] मूर्तिर्नाम्ना वै नन्दिकेश्वरः ।
त्वद्दक्षिणाङ्गादुद्भूतः पुत्रस्तव मुनीश्वर ।
संहरस्व तपो ब्रह्मन् शान्तिं गच्छ महामुने ।। २४ ।।
अथ चैतस्य जातस्य कल्पा वै सप्त सप्त च ।
त्वं न जानासि विप्रर्षे स जातो नन्दिकेश्वरः ।
मया योगबलोपेतो गोत्रजं स मया स्थितः ।। २५ ।।
मथुरायाः समानीय आमुष्यायणसंज्ञितम् ।
तत्र शिष्यं पुरस्कृत्य शूलपाणिरवस्थितः ।। २६ ।।
तत्राश्रमे महाभाग स्थित्वा त्वं तपसान्निधे ।
पुत्रेण परमप्रीतो मत्क्षेत्रेऽस्मत्समो भव ।। २७ ।।
अन्यच्च[2] गुह्यं वक्ष्यामि साङ्कलायन तच्छृणु ।
तव प्रीत्या प्रवक्ष्यामि येनैतत्क्षेत्रमुत्तमम् ।

१. ईश्स्य परमा मूर्तिः (क) (ख) । २. अन्यत्ते ।

शालग्राममिति ख्यातं तन्निबोध मुने शुभम् ॥ २८ ॥
योऽयं वृक्षस्त्वया दृष्टः सोऽहमेव न संशयः ।
एतत्कोऽपि न जानाति विना देवं महेश्वरम् ।
माययाऽहं निगूढोऽस्मि त्वत्प्रसादात् प्रकाशितः ॥२९॥
एवं तस्मै वरं दत्त्वा सालङ्कायनकाय वै ।
पश्यतस्तस्य वसुधे तत्रैवान्तर्हितोऽभवम् ॥ ३० ॥
वृक्षं दक्षिणतः कृत्वा जगाम स्वाश्रमं मुनिः ॥ ३१ ॥
मम तद् रोचते स्थानं गिरिकूटशिलोच्चये ।
शालग्राम इति ख्यातं भक्तसंसारमोक्षणम् ॥ ३२ ॥
तत्र गुह्यानि मे भूमे वक्ष्यमाणानि मे शृणु ।
तरन्ति मनुजा येभ्यो घोरं संसारसागरम् ॥ ३३ ॥
गुह्यानि तत्र वसुधे तीर्थानि दश पञ्च च ।
नाद्यापि किञ्चिज्जानन्ति मुच्यन्ते यैरिह स्थिताः ॥३४॥
तत्र विल्वप्रभं नाम गुह्यं क्षेत्रं मम प्रियम् ।
कुञ्जानि तत्र चत्वारि क्रोशमात्रे यशस्विनि ।
ह्यन्तत् परमं गुह्यं भक्तकर्मसुखावहम् ॥ ३५ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत अहोरात्रोषितो नरः ।
चतुर्णामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३६ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मसु निष्ठितः ।
अश्वमेधफलं भुक्त्वा मम लोके स मोदते ॥ ३७॥
चक्रस्वामीति विख्यातं तस्मिन् क्षेत्रे परं मम ।
चक्राङ्कितशिलास्तत्र दृश्यन्ते च इतस्ततः ॥ ३८॥
चक्राङ्कितशिला यत्र तिष्ठते वरवर्णिनि ।
तदेतद् विद्धि वसुधे समन्ताद्योजनत्रयम् ॥ ३९ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
त्रयाणामपि तन्त्राणां फलं प्राप्नोति निश्चितम् ॥४०॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मपरायणः ।
वाजपेयफलं भुक्त्वा मम लोकञ्च गच्छति ॥ ४१ ॥
तत्र[1] विष्णुपदं नाम क्षेत्रं गुह्यं परं मम ।
तिस्रो धाराः पतन्त्यत्र हिमकूटसमाश्रिताः ॥ ४२ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
त्रयाणामपि रात्रीणां फलं प्राप्नोति निष्कलम् ॥ ४३ ॥

---

१. यत्र ।

तथैव मुञ्चते प्राणान् मुक्तसङ्गो गतक्लमः ।
अतिरात्रफलं भुक्त्वा मम लोके महीयते ॥ ४४ ॥
तत्र कालीह्रदं नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम ।
अत्र चैव ह्रदस्रोतो बदरीवृक्षनिःसृतः ॥ ४५ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत षष्ठिकालोषितो नरः ।
नरमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ४६ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मुक्तरागो गतक्लमः ।
नरमेधफलं भुक्त्वा मम लोके च मोदते ॥ ४७ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि महाश्चर्यं वसुन्धरे ।
तत्र शङ्खप्रभं नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम ॥
श्रूयते शङ्खशब्दश्च द्वादश्यामर्धरात्रके ॥ ४८ ॥
गदाकुण्डमिति ख्यातं तस्मिन् क्षेत्रे परं मम ।
यत्र वै कम्पते स्रोतो दक्षिणां दिशमाश्रितम् ॥ ४९ ॥
तत्र स्नानन्तु कुर्वीत[1] त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
वेदान्तगानां विप्राणां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ५० ॥
अथ वै मुञ्चते प्राणान् कृतकृत्यो गुणान्वितः ।
गदापाणिर्महाकायो मम लोकं प्रपद्यते ॥ ५१ ॥
पुनश्चाग्निप्रभं नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम ।
धारा पतति तत्रैका पूर्वोत्तरसमाश्रिता ॥ ५२ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानं चतुर्भक्तोषितो नरः ।
अग्निष्टोमात् पञ्चगुणं फलम्प्राप्नोति मानवः ॥ ५३ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मसु निष्ठितः ।
अग्निष्टोमफलं भुक्त्वा मम लोकं प्रपद्यते ॥ ५४ ॥
तत्राश्चर्यं महाभागे कथ्यमानं मया शृणु ।
हेमन्ते चोदकमुष्णं ग्रीष्मे भवति शीतलम् ॥ ५५ ॥
गुह्यं सर्वायुधं नाम तत्र क्षेत्रे परं मम ।
पतन्ति सप्त स्रोतांसि हिमवन्निःसृतानि वै ॥ ५६ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत सप्तरात्रोषितो नरः ।
राजा भवति सुश्रोणि सर्वायुधकलान्वितः ॥ ५७ ॥
अथ वै मुञ्चते प्राणान् मम कर्मविनिश्चितः ।
स भुक्त्वा राज्यभोज्यानि मम लोकञ्च गच्छति ॥ ५८ ॥

---

१. स्नानं प्रकुर्वीत ।

तत्र देवप्रभं नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम।
धाराः पञ्चमुखास्तत्र पतन्ति गिरिसंश्रिताः ॥ ५९ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत अष्टकालोषितो नरः।
चतुर्णामपि देहीनां याति पारं न संशयः ॥ ६० ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणाँल्लोभमोहविवर्जितः।
वेदकर्म समुत्सृज्य मम लोके महीयते ॥ ६१ ॥
गुह्यं विद्याधरं नाम तत्र क्षेत्रे परं मम।
पञ्च धाराः पतन्त्यत्र हिमकूटविनिःसृताः ॥ ६२ ॥
यस्तत्र कुरुते स्नानमेकरात्रोषितो नरः।
याति वैद्याधरं लोकं कृतकृत्यो न संशयः ॥ ६३ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् वीतरागो गतक्लमः।
भुक्त्वा वैद्याधरान् भोगान् मम लोकाय गच्छति ॥६४॥
तत्र पुण्यनदी नाम गुह्यक्षेत्रे परे मम।
शिला कुञ्जलताकीर्णा गन्धर्वाप्सरसेविता ॥ ६५ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत अष्टभक्तोषितो नरः।
भ्रमते सप्तद्वीपेषु स्वच्छन्दगमनालयः ॥ ६६ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मानुसारकः[1]।
सप्तद्वीपान् समुत्सृज्य मम लोकं स गच्छति ॥ ६७ ॥
गन्धर्वेति च विख्यातं तस्मिन् क्षेत्रं परं मम।
एकधारा पतत्यत्र पश्चिमां दिशोमाश्रिता ॥ ६८ ॥
तत्र स्नानन्तु कुर्वीत चतूरात्राषितो नरः।
मोदते लोकपालेषु स्वच्छन्दगमनालयः ॥ ६९ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मपरायणः[2]।
लोकपालन् परित्यज्य[3] मम लोकाय गच्छति ॥ ७० ॥
तत्र देवह्रदं नाम मम क्षेत्रं वसुन्धरे।
यत्र कान्तासि मे भूमे बलेर्यज्ञविनाशनात् ॥ ७१ ॥
स ह्रदो वरदः श्रेष्ठो मनोज्ञः सुखशीतलः।
अगाधः सौख्यदश्चापि देवानामपि दुर्लभः ॥ ७२ ॥
तस्मिन् ह्रदे महाभागे मम वै नियमोदके।
मत्स्याश्चक्राङ्किताश्चैव पर्यटन्ते इतस्ततः ॥ ७३ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे।
महाश्चर्यं विशालाक्षि यत्र तत्परिवर्तते।
श्रद्दधानस्तु पश्येत न पश्येत् पापपूरुषः ॥ ७४ ॥

१. मम कर्मविनिश्चितः। २. मम भक्त्या व्यवस्थितः। ३. समुत्सृज्य (ग)

तस्मिन् देवह्रदे पुण्यं चतुर्विंशतिर्द्वादश ।
सौवर्णानि च पद्मानि दृश्यते भास्करोदये ॥ ७५ ॥
तावत् पश्यन्ति भूतानि यावन्मध्यं दिनं भवेत् ।
यत्र स्नाता दिवं यान्ति शुद्धा वाक्कायजैर्मलैः ॥७६॥
तत्र स्नानम्प्रकुर्वीत दशभक्तोषितो नरः ।
दशानामश्वमेधानां प्राप्नोत्यधिकलं फलम् ॥ ७७ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम चिन्ताव्यवस्थितः ।
अश्वमेधफलं भुक्त्वा भूमे मत्समतां व्रजेत् ॥ ७८ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि क्षेत्रं गुह्यं परं मम ।
सम्भेदो देवनद्योस्तु समस्तसुखवल्लभः ॥ ७९ ॥
दिवोऽवतीर्य तिष्ठन्ति देवा यत्र सहप्रियाः ।
गन्धर्वाप्सरसश्चैव नागकन्याः सहोरगैः ॥ ८० ॥
देवर्षयश्च मुनयः समस्तसुरनायकाः ।
सिद्धाश्च किन्नराश्चैव स्वर्गादवतरन्ति हि ॥ ८१ ॥
नेपाले यच्छिवस्थानं समस्तसुखवल्लभम् ।
तेभ्यस्तेभ्यश्च स्थानेभ्यस्तीर्थेभ्यश्च विशेषतः ॥ ८२ ॥
महादेवजटाजूटान्नीलकण्ठाच्छिवालयः ।
श्वेतगङ्गेति या प्रोक्ता तया सम्भूय सादरम् ।
नाना नद्यः समायाता दृश्याऽदृश्यतया स्थिताः ॥८३॥
गण्डक्या कृष्णया चैव या कृष्णस्य तनूद्भवा ।
तया सम्भेदमापन्ना या सा शिवतनूद्भवा ।
त्रिशूलगङ्गेत्याख्याता सापि तत्र महानदी ॥ ८४ ॥
एवं नदी समुद्भेदः सर्वतीर्थकदम्बकम् ।
मम क्षेत्रे समाख्यातं पुण्यं परमपावनम् ।
वसुधे त्वं विजानीहि देवानामपि दुर्लभम् ॥ ८५ ॥
यश्च सिद्धाश्रम इति विख्यातः पुण्यवर्धनः ।
शम्भोस्तपोवनं[1] तत्र सर्वाश्रमवरम्प्रति ॥ ८६ ॥
नानापुष्पफलोपेतं कदलीखण्डमण्डितम् ।
निचुलैश्चैव पुन्नागैः केसरैश्च विराजितम् ॥ ८७ ॥
खर्जूराशोकवकुलैश्चूतैश्चैव प्रियालकैः ।
नारिकेलैश्च पूगैश्च चम्पकैर्जम्बुभिर्धवैः ॥ ८८ ॥
नारङ्गैर्वदरीभिश्च जम्बीरैर्मातुलुङ्गकैः ।
केतकीमल्लिकाजातीयूथिकाराजिराजिताम् ॥ ८९ ॥

१. भृगोस्तपोवनं (ग)

कुन्दैः कुरवकैर्नागैः कुटजैर्दाडिमैरपि ।
आगत्य यत्र क्रीडन्ति देवानां मिथुनानि च ॥ ९० ॥
तस्मिन् ह्रदे महापुण्ये पुण्यनद्योस्तु सङ्गमे ।
नानाच्छताश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ९१ ॥
स्नात्वा तत्र तु वैशाखे गोसहस्रफलं भवेत् ।
माघमासे पुनः स्नात्वा प्रयागस्नानजं फलम् ॥ ९२ ॥
कार्तिके मासि यः स्नाति तुलासंस्थे दिवाकरे ।
विधिना नियतः सोऽपि मुक्तिभागो न संशयः ॥९३॥
यस्त्रिरात्रमुषित्वा तु नियते नियताशनः ।
राजसूयफलं प्राप्य मोदते देववद्दिवि ॥ ९४ ॥
यज्ञस्तपोऽथवा दानं श्राद्धमिष्टस्य पूजनम् ।
यत्किंचित् क्रियते कर्म तदनन्तं फलं भवेत् ।
भूमे तस्यापराधांश्च सर्वानेव क्षमाम्यहम् ॥ ९५ ॥
गङ्गायमुनयोर्यद्वत् सङ्गमो मर्त्यदुर्लभः ।
तथैवेयं देवनद्योः सङ्गमः समुदाहृतः ॥ ९६ ॥
एतद् गुह्यं परं देवि मम क्षेत्रे वसुन्धरे ॥ ९७ ॥
अहमस्मिन् महाक्षेत्रे धरे पूर्वमुखः स्थितः ।
शालग्रामे महाक्षेत्रे भूमे भागवतप्रियः ॥ ९८ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
अन्तर्गुह्यं परं श्रेष्ठं[1] यन्न जानन्ति मोहिताः ॥ ९९ ॥
शिवो मे दक्षिणस्थानं तिष्ठते विगतज्वरः ।
लोकानां प्रवरः श्रेष्ठः सर्वलोकवरो हरः ॥ १०० ॥
तं मे विदन्ति ते देवि नूनं मामेव विन्दति ।
ये मां विदन्ति देवेशि ते विदन्ति शिवं परम् ॥१०१॥
अहं यत्र शिवस्तत्र शिवो यत्र वसुन्धरे ।
तत्राहमपि तिष्ठामि आवयोर्नान्तरं क्वचित् ॥ १०२ ॥
शिवं यो वन्दते भूमे स हि मामेव वन्दते ।
लभते पुष्कलं सिद्धिमेवं यो वेत्ति तत्त्वतः ॥ १०३ ॥
एवमेतन्महाभागे क्षेत्रं हरिहरात्मकम् ।
मृता येऽत्र गतिं यान्ति मम कर्मानुसारिणः ॥ १०४ ॥
मुक्तिक्षेत्रं प्रथमतो रुरुखण्डं ततः परम् ।
संभेदो देवनद्योश्च त्रिवेणी च ततः परम् ।

---

१. क्षेत्रम् (ग)

क्षेत्रं प्रमाणं[1] विज्ञेयं गण्डकीसङ्गतं परम् ॥ १०५ ॥
एवं सा गण्डकी देवि नदीनामुत्तमा नदी ।
गङ्गया मिलिता यत्र भागीरथ्या महाफला ।
अपरं तन्महत्क्षेत्रं हरिक्षेत्रमिति स्मृतम् ॥ १०६ ॥
आदौ सा गण्डकी पुण्या भागीरथ्या च सङ्गता ।
तस्य तीर्थस्य महिमा ज्ञायते न सुरैरपि ॥ १०७ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे शालग्रामस्य सुन्दरि ।
गण्डक्याश्चैव माहात्म्यं सर्वकल्मषनाशनम् ।
पूर्वपृष्टं त्वया यच्च पुण्यं भागवतप्रियम् ॥ १०८ ॥
आख्यानानां महाख्यानं द्युतीनां परमा द्युतिः ।
पुण्यानां परमं पुण्यं तपसाञ्च महत्तपः ॥ १०९ ॥
गुह्यानां परमं गुह्यं गतीनां परमा गतिः ।
महालाभस्तु लाभानां नास्त्यस्मादपरं महत् ॥ ११० ॥
पिशुनाय न दातव्यं न शठाय गुरुद्रुहे ।
ये च पापा कृतघ्नाश्च द्विजदेवापराधिनः ॥ १११ ॥
कुशिष्याय न दातव्यं न दद्याच्छास्त्रदूषके ।
नीचाय न चदातव्यं ये न जानन्ति सेवितुम् ॥११२॥
सुशिष्याय च दातव्यं धीराय शुभबुद्धये ।
लोभमोहमदाद्यैर्ये वर्जिताः पुण्यबुद्धयः ॥११३॥
य एतत् पठते नित्यं कल्यमुत्थाय मानवः ।
कुलानि तारितान्येवं सप्त सप्त च सप्त च ॥११४॥
एवं मरणकाले तु न कदाचिद् विमुह्यते ।
यदीच्छेत परमां सिद्धिं मम लोकाय वाच्छति ।११५।
शालग्रामस्य क्षेत्रस्य माहात्म्यं परमं मया ।
कथितं ते महादेवि किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥११६॥

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे शालग्रामक्षेत्रमहात्म्यवर्णनं नाम पञ्चचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. प्रथमं (क) (ख) ।

षट्चत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

शालग्रामस्य माहात्म्यं श्रुत्वा गुह्यं महौजसम् ।
विस्मयं परमं गत्वा हृष्टा वचनमब्रवीत् ॥ १ ॥

धरण्युवाच

अहो क्षेत्रस्य माहात्म्यं यत्त्वया भाषितं हरे ।
एतच्छ्रुत्वा महाभाग जातास्मि विगतज्वरा ॥ २ ॥
रुरुखण्डमिति प्रोक्तं यत्त्वया परमार्चितम् ।
रुरुर्नाम कथं को वा आसीत् पूर्वं जनार्दन ॥ ३ ॥
यन्नाम्ना परमं क्षेत्रं हृषीकेश त्वयाश्रितम् ।
कथयस्व जगन्नाथ यद्यनुग्राह्यता मयि ॥ ४ ॥

वराह उवाच

आसीत् पुरा महाभागो देवदत्त इति द्विजः ।
भृगुवंशे समुत्पन्नो वेदवेदाङ्गपारगः ।
यज्ञविद्यासु कुशलो व्रतनिष्ठोऽतिथिप्रियः ॥ ५ ॥
तत्राश्रमपदं पुण्यं पुण्यद्रुमलतान्वितम् ।
शान्तैर्मृगगणैः कीर्णं कन्दमूलफलान्वितम् ॥ ६ ॥
तत्र तीव्रं तपोऽतप्यद् देवदत्तो मुनीश्वरः ।
वर्षाणामयुतं साग्रं तत इन्द्रो व्यचिन्तयत् ॥ ७ ॥
कामं वसन्तसहितं गन्धर्वान् ससखीन् पुनः[1] ।
उवाच मधुरं वाक्यं क्षुब्धेन्द्रियमनाः प्रभुः ॥ ८ ॥
अहो सखायः किञ्चिन्मे महत्कार्यमुपस्थितम् ।
तस्य मे चिन्तयानस्य यूयमेव परा गतिः ।
भवत् प्रसादात् स्वस्थोऽहं निर्भयस्तद्विचिन्त्यताम् ॥९॥
तदिन्द्रस्य वचः श्रुत्वा ते काममलयानिलाः ।
प्रत्यूचुर्देवराजानमाज्ञापय निजं प्रियम् ॥ १० ॥
जितेन्द्रियस्यापि मनः कस्य संक्षोभयामहे ।
कं वा सुतीव्रात् तपसो भ्रंशयामः सुपेशलम्[2] ।
आज्ञाप्रसादं ते लब्ध्वा वद शीघ्रं सुखी भव ॥ ११ ॥
इत्युक्तः शतमन्युर्वै प्रत्युवाचाऽथ मानयन् ।

---

१. ससखान् पुरः । २. सुपेशसम् (ग) ।

तदैव मे गता चिन्ता भवतां दर्शनं यदा ।
जातमेवाऽखिलं कार्यं मे वै त[1]च्छृणुताखिलाः ॥१२॥
हिमशैले महारण्ये हृषीकेशाश्रितो मुनिः ।
देवदत्त इति ख्यातस्तपस्यति महत्तपः ।
जिघृक्षुर्मे पदं नूनं तत्तपो विनिवर्त्यताम् ॥ १३ ॥
इत्युक्तास्ते तदाज्ञां वै गृहीत्वा शिरसा द्रुतम् ।
प्रस्थानाय मतिश्चक्रुः कामदेवपुरःसराः ।
प्रस्थाप्याग्रे वसन्तञ्च मलयानिलमेव च ॥ १४ ॥
ततः सुरपतिः शक्रः प्रम्लोचान्नाम नामतः ।
प्रशस्य प्रणयात् पूर्वं मानयन्निदमब्रवीत् ॥ १५ ॥
गच्छ स्वस्तिमती देवि विजयाय मुनेर्भुवि ।
यत्राश्रमपदं तस्य देवदत्तस्य वै मुनेः ।
ललितैः स्वैर्विलासैस्तं मोहयित्वा वशं कुरु ॥ १६ ॥
यथा मत्प्रीतिरतुला त्वं मे कार्यकरी सदा ।
तथा कुरुष्व भद्रं ते हृषीकेशसमीपतः ॥ १७ ॥
इन्द्रस्याज्ञां समादाय ययौ तस्याश्रमं प्रति ।
समीपोपवने रम्ये नाना द्रुमलताकुले ॥ १८ ॥
मधुरालापबहुले कोकिलानां कुलाकुले ।
रसालमञ्जरीव्याप्तरसामोदालिसंकुले ॥ १९ ॥
गुञ्जन् मत्तालिसन्नादस्तुतिश्रुतिधारान्विते ।
गन्धर्वगीतसंमिश्रे मलयानिलशीतले ॥ २० ॥
सम्फुल्लपङ्कजवने सुनिर्मलजलाशये ।
मुनिप्रभावसन्त्यक्तक्रौर्यस्थलजलालये ।
मधुरामोदमधुरे चित्तक्षोभविधायिनि ॥ २१ ॥
प्रविश्य सा वरारोहा गीतं सुमधुरं जगौ ।
यदा ध्यानादुपरतः समाधेर्विरताश्चिरात् ।
गान्धर्वं प्रारंभंस्ते तु गन्धर्वा सुरसम्मताः ॥ २२ ॥
तस्मिन्नेव क्षणे लब्ध्वाऽवसरं पञ्चसायकः ।
विचकर्षधनुः पौष्पं सायकान् समयूयुजत् ।
संलक्ष्य तं मुनिं शान्तं भाविदैवबलात् कृतम् ॥ २३ ॥
श्रुत्वा तन्मधुरं गीतं पञ्चमालापसुन्दरम् ।
क्षुब्धचित्तः समभवत् स मुनिः संशितव्रतः ॥ २४ ॥

---

१. ममैतद् (ग)

चकर्ष च धनुः कामः पुनः पुनरतन्द्रितः ।
देवव्रतोऽपि स मुनिः क्षुब्धात्मा नियतोऽपि सन् ।२५।
विचचाराश्रमपदं पश्यन् सन्तुष्टमानसः ।
दूराद् ददर्श तन्वङ्गीं क्रीडन्तीं कन्दुकेन ताम् ॥ २६ ॥
दृष्ट्वैव तां तु चार्वङ्गीं विद्धः कामेन पत्रिणा ।
तस्याः समीपमगमत् स्मयमानो महामुनिः ॥ २७ ॥
सापि दृष्ट्वा देवदत्तं सज्जन्ती हरिणेक्षणा ।
कटाक्षयन्ती सहसा लज्जमाना विगूहति ॥ २८ ॥
करेण कन्दुकं घ्नन्ती चञ्चलाक्षी सुपेशला ।
स्रंससा केशपाशेन गलत् पुष्पेण राजता ।
मनोहरन्ती तस्यर्षेर्ललितैर्विभ्रमोद्भवैः ॥ २९ ॥
एतस्मिन्नन्तरे तस्या दक्षिणः पवनोऽहरत् ।
वासः सूक्ष्मं गलन्नीवि काञ्चीदामगुणान्वितम् ॥३०॥
पुष्पवाणोऽप्यविध्यत् तं दृष्ट्वाऽवसरमन्तिके ।
सम्मोहितः स तु मुनिर्गत्वान्तिकमथाब्रवीत् ॥ ३१ ॥
का त्वं कस्यासि सुभगे वनेऽस्मिन् किञ्चिकीर्षसि ।
मादृशान किं मृगयसे वाहुपाशेन वा मृगान् ।
बद्ध्वा गृहीत्वा वामोरु किं वाऽस्मान् कर्तुमिच्छसि[1]
सर्वथाऽस्मांस्तवाधीनान् यद्यद् वा कारयिष्यसि ।
तत्तत् कुर्मो वयं नित्यं त्वदधीनाः स्म सर्वथा ॥३३॥
अथ तां हसमानाञ्च गृहीत्वा दक्षिणे करे ।
समालिङ्ग्य विषज्जन्तीं रमयामास मोहितः ॥ ३४ ॥
रममाणस्तया सार्धं भुञ्जन् भोगान् मनोरमान् ।
तपः प्रभावोपनतान् दिवारात्रमतन्द्रितः ॥ ३५ ॥
बहूनहर्गणानेवं रममाणो यदृच्छया ।
सुप्तोत्थित इवाकस्माद् विवेकेन समन्वितः ।
निर्वेदम्प्राप्तवान् सद्यस्तदोवाच भृशातुरः ॥ ३६ ॥
अहो भागवती माया यथाऽहं भृशमोहितः ।
जानन्नपि तपोभ्रंशं प्राप्तो दैवबलात् कृतः ॥ ३७ ॥
अग्निकुण्डसमा नारी घृतकुम्भसमः पुमान् ।
इति प्रवादो मूर्खाणां विचारान्महदन्तरम् ॥ ३८ ॥
घृतकुम्भोऽग्नियोगेन द्रवते न तु दर्शनात् ।
पुमान् स्त्रीदर्शनादेव द्रवते यद्विमोहितः ॥ ३९ ॥

---

१. किञ्चिद् वा कारयिष्यामि ।

नापराधस्त्वतो नार्याः स्वयं यदजितेन्द्रियः ।
इत्युक्त्वाऽसौ निवृत्तात्मा विससर्ज सुरांगनाम् ।
प्रम्लोचाम् दैववशगो मनस्येतद्विचिन्तयत् ॥४०।४१॥
उपसर्गो महान्नत्र तपसोभ्रंशकारकः ।
त्यक्त्वाश्रममिमं चान्यत् स्थानं गत्वा समाहितः ।
तपस्तीव्रं समास्थाय शोषयिष्ये कलेवरम् ॥ ४२ ॥
इति निश्चित्य मनसा गत्वा भृग्वाश्रमं प्रति ।
गण्डकीसंगमे स्नात्वा सन्तर्प्य पितृदेवताः ॥ ४३ ॥
विष्णुं शिवञ्च सम्पूज्य तपः स्थानं विचिन्तयन् ।
पश्यन् भृग्वाश्रमं रम्यमुत्तरं गतवान् शनैः ॥ ४४ ॥
गण्डक्याः पूर्वभागे तु विविक्तं विजनं शुभम् ।
दृष्ट्वा तीरेषु विश्रान्तस्तपोभूमिमचिन्तयत् ॥ ४५ ॥
भृगुतुंगं समासाद्य शङ्कराराधने रतः ।
अतप्यत तपो घोरं शिवदर्शनलालसः ॥ ४६ ॥
अथ दीर्घेण कालेन सन्तुष्टः स महेश्वरः ।
लिंगरूपधरः साक्षादुपर्यपि तथा ह्यधः
तिर्यक् च जलधाराभियुक्तस्तत्तापशान्तिकृत् ॥ ४७ ॥
उवाच च प्रसन्नात्मा मुने पश्यस्व मां शिवम् ।
मामेवावेहि विष्णुं त्वं मा पश्यस्वान्तरं मम ॥ ४८ ॥
पूर्वमन्तरभावेन दृष्टवानसि यन्मम ।
तेन विघ्नोऽभवद् येन गलितं त्वत्तपो महत् ।
आवामेकेन भावेन पश्यंस्त्वं सिद्धिमाप्स्यसि ॥ ४९ ॥
तपः प्रभावाल्लिङ्गानि प्रादुर्भूतानि यत्र वै[1] ।
समङ्गमिति विख्यातमेतत् स्थानं भविष्यति ॥ ५० ॥
स्नात्वाऽत्र[2] गण्डकीतीर्थे मम लिङ्गानि योऽर्चयेत् ।
तस्य योगफलं सम्यग् भविष्यति न संशयः ॥ ५१ ॥
इति दत्त्वा वरं शम्भुस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ ५२ ॥
देवदत्तोऽपि स मुनिः संप्राप्य ज्ञानमुत्तमम् ।
शिवोपदिष्टमार्गेण सायुज्यं परमं गतः ॥ ५३ ॥
प्रम्लोचापि मुनेर्गर्भं सम्प्राप्याश्रममन्तिकात् ।
प्रसूता कन्यकां त्यक्त्वा स्वर्गमेव जगाम ह ।
पुनर्जातमिवात्मानं मन्यमाना शुचिस्मिता ॥ ५४ ॥

---

१. तत्र वै (ग) । २. स्थित्वा (क) (ख) ।

सापि कन्या मृगैस्तत्र रुरुभिर्वर्धिता सती ।
रुरुरित्येव विख्याता पितुरेवाश्रमे स्थिता ।
युवभिः प्रार्थ्यमानापि चित्ते कञ्चन् नाध्यगात् ॥५५॥
ततः सुनिश्चयं कृत्वा तपसे धृतमानसा ।
चिन्तयन्ती जगन्नाथं भगवन्तं रमापतिम् ॥ ५६ ॥
मासे सा प्रथमे बाला फलाहारपरायणा ।
एकान्तरं दिनं प्राप्य द्वितीये त्रिदिनान्तरे ॥। ५७ ॥
तृतीये पञ्चमदिने चतुर्थे सप्तमान्तरे ॥ ५८ ॥
पञ्चमे नवरात्रेण षष्ठे पञ्चदशाहके ।
मासेन सप्तमे चैव शीर्णपर्णाशनाष्टमे ।
त्यक्त्वा तान्यपि सा बाला वाय्वाहारा बभूव ह ॥५९॥
सैवं वर्ष शतं स्थित्वा हरावेकाग्रमानसा ।
समाधिना समा भूत्वा स्थाणुवन्निश्चलाभवत् ॥ ६० ॥
द्वन्द्वानि नाविदच्चापि आत्मभूतान्तरं विना ।
परां काष्ठां समापन्ना प्रकाशमयकान्तिभृक् ॥ ६१ ॥
तत्तेजसा वृतं सर्वं तदा दृष्ट्वा वसुन्धरे ।
अहं विस्मयापन्नस्तस्याः प्रत्यक्षतां गतः ॥ ६२ ॥
सन्निरुद्धेन्द्रियग्रामा नाचक्षत बहिः स्थितम् ।
तदा हृषीकाण्याविश्य संहृत्य स्वं हृदो बहिः ।
स्थितोऽहं वसुधे देवि अक्ष्णोः प्रत्यक्षतां गतः ॥ ६३ ॥
हृषीकाणि नियम्याहं यतः प्रत्यक्षतां गतः ।
हृषीकेश इति ख्यातो नाम्ना तत्रैव संस्थितः ॥ ६४ ॥
सा मां यदैव नापश्यदुन्मील्य नयने ततः ।
बहिः स्थितं च मां दृष्ट्वा प्रणनाम कृताञ्जलिः ॥ ६५ ॥
गद्गदस्वरसंयुक्ता अश्रुक्लिन्नविलोचना ।
रोमाञ्चिततनुश्चासीत् कदम्बमुकुलाकृतिः ॥ ६६ ॥
तथा भूतां तु तां दृष्ट्वा प्रोवाचमहमङ्गनाम् ।
अयि बाले विशालाक्षि तुष्टोऽहं तपसस्तव ॥ ६७ ॥
वरं याचय मत्तस्त्वं यत्ते मनसि वर्त्तते ।
अदेयमपि ते दद्मि यदन्येषां सुदुर्लभम् ॥ ६८ ॥
इति श्रुत्वा प्रभोर्वाक्यं प्रणम्य च पुनः पुनः ।
स्तुत्वा तं देवदेवेशं[1] प्रबद्धकरसंपुटा ॥ ६९ ॥
ददासि चेद् वरं मह्यं देवदेव जगत्पते ।

---

१. पुनः स्तुत्वा तं देवेशं (क) (ख) ।

अनेनैव स्वरूपेण भगवन् स्थातुमर्हसि ॥ ७० ॥
स्थितोऽस्म्यत्रैव भद्रं ते अपरं वरयाशु मे ।
दुर्लभं ते वरं दद्मि तपसाऽहं प्रतोषितः ॥ ७१ ॥
इत्युक्ता मां प्रणम्याह रुरुः सा संशितव्रता ।
यदि प्रसन्नो देवेश तदा मां कुरु पावनीम् ।
मन्नाम्ना क्षेत्रमेतच्च ख्यातं भवतु नान्यथा ॥ ७२ ॥
तामहं देवि सुभगे प्रोवोचं पुनरेव हि ।
तीर्थानां परमं तीर्थं तव देहोभवत्वयम् ।
तव नाम्ना च विख्यातमेतत् क्षेत्रं भविष्यति ॥ ७३ ॥
तव तीर्थे कृतस्नानस्त्रिरात्रोपोषितो नरः ।
विलोक्य मां भवेत् पूतो मम वाक्यान्न संशयः ॥७४॥
ब्रह्महत्यादिपापानि ज्ञात्वाज्ञात्वा कृतान्यपि ।
यस्यस्ति विलयं क्षिप्रमेवनेतन्न संशयः ॥ ७५ ॥
इति दत्त्वा वरांस्तस्यै तत्रैवान्तर्हितः स्थितः ।
सापि कालेन सञ्जाता तीर्थभूता तथाऽभवत् ॥ ७६ ॥
एतत्ते कथितं देवि रुरुमाहात्म्यमुत्तमम् ।
रुरुक्षेत्रस्य प्रभवमेतद् गुह्यं परं मम ॥ ७७ ॥

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे रुरुक्षेत्रहृषीकेशमहिमवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशततमोऽध्यायः ।

सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः

धरण्युवाच

अत्याश्चर्यं श्रुतं ह्येतद् कुरुक्षेत्रसमुद्भवम् ।
हृषीकेशस्य महिमा त्वया य उपवर्णितः ।। १ ।।
अन्यच्च मत्परं गुह्यं क्षेत्रं परमपावनम् ।
वक्तुमर्हसि देवेश परं कौतूहलं मम ।। २ ।।

वराह उवाच

शृणु भूमे प्रयत्नेन कारणं परमं मम ।
गुह्यमस्त्यपरञ्चैव हिमशृङ्गशिलोच्चये ।। ३ ।।
गोनिष्क्रमणकं नाम गावो यत्र प्रतारिताः[1] ।
यथा निष्क्रमणं प्राप्य सुरभीणां वसुन्धरे ।। ४ ।।
सप्ततिर्यत्र कल्पानि औवो यत्र प्रजापतिः ।
तपश्चचार परमं मम मायाबलान्वितः ।। ५ ।।
तस्यैवं वर्तमानस्य याति काले महत्तरे ।
एवं हि तप्यमानस्य सर्वलोकस्य संशयः ।। ६ ।।
न वरं प्रार्थयत्येष लाभालाभसमन्वितः ।
सूचकोऽपि न विद्येत बलिकर्मसुसंयतः ।। ७ ।।
अथ दीर्घस्य कालस्य कश्चिद् ब्रह्मयतिस्तदा ।
तपस्तपस्यति मुनी तस्मिन् शैलोच्चये धरे ।
ईश्वरोऽपि महाभागे तत् पार्श्वं समुपागतः[2] ।
गोनिष्क्रमेति विख्याते तस्मिंस्तीर्थे महौजसि ।।८।९।।
तत्र त्वौर्वो महाभागे तप्यते समदर्शनः ।
पद्मानां कारणादौर्वो गङ्गाद्वारमुपागतः ।। १० ।।
तन्निर्गतं ततो ज्ञात्वा औवं सर्वे तपस्विनः ।
महेश्वरो महातेजाः संभ्रमं समुपागतः ।। ११ ।।
फलपुष्पसमाकीर्णा लक्ष्मीश्चैवोपजायते ।
आश्रमं रूपसंपन्नं फलपुष्पोपशोभितम् ।
तच्च वै भस्मसाद्भूतं महारुद्रस्य तेजसा ।। १२ ।।
दग्ध्वा तञ्चाश्रमं पुण्यमौर्वस्य सुमहत्प्रियम् ।
ईश्वरोऽपि ततः प्राप्तः शीघ्रमेव हिमालयम् ।। १३ ।।
एतस्मिन्नन्तरे देवि गृह्य 'पुष्पकरण्डकम् ।

---

१. प्रजापतेः (ग) । २. अत्याश्चर्यमुपागतः ।

आश्रमं समनुप्राप्त औवोंऽपि मुनिपुङ्गवः ।
शान्तो दान्तः क्षमाशीलः सत्यव्रतपरायणः ॥ १४ ॥
दृष्ट्वा स्वमाश्रमं दग्धं बहुपुष्पफलोदकम् ।
मन्युना परमाविष्टो दुःखेन च परिप्लुतः ।
उवाच क्रोधरक्ताक्षो वचनं निर्दहन्निव ॥ १५ ॥
येनैष चाश्रमो दग्धो बहुपुष्पफलोदकः ।
सोऽपि दुःखेन सन्तप्तः सर्वलोकान् भ्रमिष्यति ॥१६॥
एवमौर्वेण दत्ते तु शापे तस्मिन् महौजसि ।
मद्भयात् तु लोकानां न कश्चित् पर्यवीक्ष्यत् ॥ १७ ॥
तत्क्षणादेव देवेशि ईशोऽपि जगतो विभुः ।
महादाहेन सन्तप्तः शम्भुर्देवीमुवाच ह ॥ १८ ॥
और्वस्य तु तपो दृष्ट्वा भीतैर्देवैरुदाहृतम् ।
दह्यते स्म जगत्सर्वं स तु किञ्चिन्न चेच्छसि ।
को वा प्रतिविधिस्तत्र यथा सर्वस्य संभवेत् ॥ १९ ॥
एवमुक्ते मया क्रोधादीक्षितस्तस्य चाश्रमः ।
दग्धोऽभवत् क्षणेनैव वयं तस्माद् विनिर्गताः ॥ २० ॥
एतद् दुःखेन सन्तप्तो मन्युना च परिप्लुतः ।
और्वः शशाप रोषेण तेन तप्ता वयं शिवे ॥ २१ ॥
ततोऽभ्रमद् विरूपाक्षः शन्न प्राप्नोति कर्हिचित् ।
अहञ्च परितप्तोऽस्मि आत्मत्वादीश्वरस्य च ।
तेन दाहेन सन्तप्तो न शक्नोमि विचेष्टितुम् ॥ २२ ॥
पार्वत्या च ततः प्रोक्तः आवां नारायणं प्रति ।
गच्छावस्तस्य वाक्येन सुखं यत्र भविष्यति ॥ २३ ॥
ततो नारायणं गत्वा सह तेन तमौर्वकम् ।
विज्ञापयामो रुद्रस्य शापोऽयं विनिवर्तताम् ।
सन्तप्ताः स्म वयं सर्वे तस्माच्छापं निवर्तय ॥ २४ ॥
औवोंऽप्युवाच नोक्तं मे अनृतं तु कदाचन ।
सुरभीगणमानीय गत्वैतं स्नापयन्तु वै ।
रुद्रशापो निवृत्तः स्यात् तेनैव किल नान्यथा ॥ २५ ॥
एतस्मिन्नन्तरे देवि मया गावोऽवतारिताः ।
सप्तसप्तति कल्याणि सौरभेया महौजसाः ॥ २६ ॥
तेनाप्लावितदेहाश्च परां निर्वृतिमागताः ।
तच्च गोनिष्क्रमं नाम तीर्थं परमपावनम् ॥ २७ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत एकरात्रोषितो नरः ।

गोलोकं च समासाद्य मोदते नात्र संशयः ॥ २८ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
शङ्खचक्रगदायुक्तो मम लोके महीयते ॥ २९ ॥
पञ्चधाराः पतन्त्यत्र मूले मूलवटस्य हि ।
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत पञ्चरात्रोषितो नरः ॥
पञ्चानामपि यज्ञानां फलमाप्नोति मानवः ॥ ३० ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
पञ्चयज्ञफलं भुक्त्वा मम लोकं प्रपद्यते ॥ ३१ ॥
अस्ति पञ्चपदं नाम तस्मिन् क्षेत्रे परं मम ।
मम पूर्वेण पार्श्वेण दृढाः पञ्च महाशिलाः ।
मत्पूर्वां दिशमाश्रित्य तत्र ब्रह्मपदद्वयम् ॥ ३२ ॥
मध्ये तु तस्य कुण्डस्य शिलाविस्तीर्णसंश्रिता ।
ऊर्ध्वं नालपरीणाहं तत्र विष्णुपदं मम ॥ ३३ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत पञ्चरात्रोषितोनरः ।
याति शुद्धानि लोकानि ये च भागवतप्रियाः ॥ ३४ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान्युक्तः पञ्चपदे नरः ।
विमुक्तः सर्वसंसारान्मम लोकञ्च गच्छति ॥ ३५ ॥
ततो ब्रह्मपदं नाम क्षेत्रं गुह्यं परं मम ।
यत्र धारा पतत्येका पश्चिमां दिशमाश्रिता ॥ ३६ ॥
तत्र स्नानन्तु कुर्वीत एकरात्रोषितो नरः ।
ब्रह्मलोकमवाप्नोति ब्रह्मणा सह मोदते ॥ ३७ ॥
कौमुदस्य तु मासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशी ।
यज्ञानां वाजपेयानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३८ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मसु निष्ठितः ।
वाजपेयफलं भुक्त्वा मम लोके प्रमोदते ॥ ३९ ॥
अस्ति कोटिवटं नाम तस्मिन् क्षेत्रे परं मम ।
पञ्चक्रोशं ततो गत्वा वायव्यां दिशि संस्थितः ॥४०॥
तत्र स्नानन्तु कुर्वीत षष्ठकालोषितो नरः ।
बहुयज्ञस्य कोटीनां फलं प्राप्नोति निष्कलम् ॥ ४१ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् भूमे कोटिवटे शुभे ।
यज्ञकोटिफलं भुक्त्वा मम कोटिं प्रपद्यते[1] ॥ ४२ ॥
अस्ति विष्णुसरो नाम तस्मिन् क्षेत्रे परं मम ।

१. मम लोकं प्रपद्यते ।

पूर्वोत्तरेण पार्श्वेन पञ्चक्रोशं न संशयः ॥ ४३ ॥
मत्सरः पद्मपत्राक्षि अगाधं परिसंस्थितम् ।
पञ्चक्रोशश्च विस्तारः पर्वतः परिमण्डलः ॥ ४४ ॥
तत्र भ्रमति यो भद्रे कुर्याच्चैव प्रदक्षिणम् ।
उपवासं त्रिरात्रं तु कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ॥ ४५ ॥
यावन्ति भ्रममाणस्य पदानि ननु सुन्दरि ।
तावद् वर्ष सहस्राणि ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४६ ॥
अथाऽत्र मुञ्चते प्राणान् स्वकर्मपरिनिष्ठितः ।
ब्रह्मलोकं समुत्सृज्य मम लोके महीयते ॥ ४७ ॥
तस्मिन् क्षेत्रे महाभागे आश्चर्यं शृणु सुन्दरि ।
गवां वै श्रूयते शब्दो मम कर्मसुखावहः ॥ ४८ ॥
अथात्र ज्यैष्ठमासस्य शुक्लपक्षस्य द्वादशी ।
श्रूयते सुमहान् शब्दः स्वयमेतन्न संशयः ॥ ४९ ॥
एवं गोस्थलके पुण्ये महाभागवतः शुचिः ।
करोति शुभकर्माणि शीघ्रं मुच्येत किल्विषात्॥ ५० ॥
एवं तेन महाभागे ईश्वरेण यशस्विनि ।
शापदाहो विनिर्मुक्तः सर्वैः सह मरुद्गणैः ॥ ५१ ॥
एतद् गोस्थलकं नाम सर्वशान्तिकरं परम् ।
कथितं देवि कात्स्न्र्येन तवानुग्रहकाम्यया ॥ ५२ ॥
एषोऽध्यायो महाभागे सर्वमङ्गलकारकः ।
मम मार्गानुसाराणां मम च प्रीतिवर्धनः ॥ ५३ ॥
श्रेष्ठानां परमं श्रेष्ठं मङ्गलानाञ्च मङ्गलम् ।
लाभानां परमो लाभो धर्माणां धर्म उच्यते ॥ ५४ ॥
लभन्ते पठमाना वै मम मार्गानुसारिणः ।
तेजः श्रियञ्च लक्ष्मीञ्च सर्वकामान्यशस्विनि ॥ ५५ ॥
तावद् वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥ ५६ ॥
पतनञ्च न विद्येत पठमाना दिने दिने ।
तारितानि कुलान्येभिः सप्त सप्त च सप्त च ॥ ५७ ॥
पिशुनाय न दातव्यं न मूर्खाय शठाय च ।
देयं पुत्राय शिष्याय यश्च जानाति सेवितुम् ॥ ५८ ॥
एतन्मरणकाले तु न कदाचित्तु विस्मरेत् ।
श्लोकं वा यदि वा पादं यदीच्छेत् परमां गतिम्॥४९॥
तत् क्षेत्रं तु महाभागे पञ्चयोजनमण्डलम् ।
तिष्ठामि परया प्रीत्या दिशं पूर्वामुपाश्रितः ॥ ६० ॥

पश्चिमेन वहेद्गङ्गां निष्कामेण वसुन्धरे ।
एवं रहस्यं गुह्यञ्च सर्वकर्मसुखावहम् ॥ ६१ ॥
एतत्ते परमं भद्रे गुह्यं धर्मसमन्वितम् ।
मम क्षेत्रं महाभागे यत्त्वया परिपृच्छितम् ॥ ६२ ॥

इति वराह पुराणे भगवच्छास्त्रे गोनिष्क्रमणमाहात्म्य-
वर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

अष्टाचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

सूत उवाच

गोनिष्क्रमणमाहात्म्यं श्रुत्वा गुह्यमनुत्तमम् ।
विस्मयं परमं गत्वा सर्वरत्नविभूषिता ॥ १ ॥

धरण्युवाच

अहो गवां हि माहात्म्यं तव चैवं श्रुतं मया ।
यच्छ्रुत्वाऽहं जगन्नाथ जातास्मि परिनिर्वृता ॥ २ ॥
एवमेव परं गुह्यं ब्रूहि नारायण प्रभो ।
अस्मात् क्षेत्रात् परं देव[1] यदि क्षेत्रं विशिष्यते ॥३॥

वराह उवाच

अहं नारायणो देवः सर्वधर्मव्यपाश्रयः ।
मात्सर्यं चैव मे नास्ति तेनाहं परमः प्रभुः ॥ ४ ॥
एतच्चास्त्रं महाभागे प्रयुक्तं लीलया मया ।
वराहरूपमादाय सर्वभागवतप्रियम् ॥ ५ ॥

धरण्युवाच

यथा यथा भाषसे धर्मकारण-
मिदं वचो धर्मविनिश्चयं महत् ।
तथा तथा देववराऽप्रमेयं
हृद्यं मनो भावयसे जनार्दन ॥ ६ ॥

ततो महीवचः श्रुत्वा धर्मश्रेष्ठो महामनाः ।
वराहरूपी भगवान् प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ७ ॥

वराह उवाच

साधु भूमे महाभागे मम कर्मव्यवस्थिते ।
कथयिष्याम्यहं ह्येवं गुह्यं लोकसुखावहम् ॥ ८ ॥
स्तुतस्वामीति विख्यातं गुह्यं क्षेत्रं परं मम ।
द्वापरं युगमासाद्य तत्र स्थास्यामि सुन्दरि ॥ ९ ॥
पुत्रोऽहं वसुदेवस्य देवक्या गर्भसंभवः ।
वासुदेव इति ख्यातः सर्वदानवसूदनः ॥ १० ॥
पञ्च तस्य सुशिष्याश्च भविष्यन्ति विचक्षणाः ।
ऋषयो धर्मसंयुक्ता मत् प्रसादाद् बलाश्रिताः ॥

---

१. देवि । (ग) तदसङ्गतम् ।

ते मां संस्थापयिष्यन्ति धर्ममूर्तिं महीं गतम् ॥ ११ ॥
शाण्डिल्यो जाजलिश्चैव कपिलश्चोपसायकः ।
भृगुश्चैव महाभागे मम मार्गानुसारिणः ॥ १२ ॥
ते च प्रसन्नमनस आत्मदृष्टान्तदर्शिनः ।
स्वयं ज्ञानप्रभावेण भासयिष्यन्ति मां सदा ॥ १३ ॥
सङ्कर्षणो वासुदेवः प्रद्युम्नो ह्यनिरुद्धकः ।
गच्छता बहुकालेन मम कर्मपरायणाः ॥ १४ ॥
ततो दीर्घेण कालेन इज्यापूर्वस्थितेन च ।
वरं तेषां प्रदास्यामि यो यस्य हृदि संस्थितः ॥ १५ ॥
ते प्रवक्ष्यन्ति मां देवि आत्मशास्त्रव्यवस्थिताः ।
आत्मशास्त्रं प्रतिष्ठेत यत्र धर्मः सुनिष्ठितः ॥ १६ ॥
भवत्वेतन्निश्चयेन न तु मिथ्या कदाचन ।
तव देव प्रसादेन इह लोकः[1] प्रवर्तताम् ॥ १७ ॥
तानप्येवं वदिष्यामि शिष्याय भवतां प्रियम् ।
भविष्यति न सन्देहो यातो यूयं मम प्रियाः ॥ १८ ॥
सुशिष्याः बाढमित्येवं भविष्यन्ति न संशयः ।
तदेते प्रवदिष्यन्ति सर्वभागवतप्रियम् ॥ १९ ॥
यथा च मथ्यमानाद् वै दध्नश्चोद्ध्रियते घृतम् ।
एवं सर्वेषु शास्त्रेषु वाराहं घृतसम्मितम् ॥ २० ॥
वाराहं ज्ञानमुत्सृज्य महाभागं महौजसम् ।
एवं समं मया चैव आत्मना परिभाषितम् ।
ते प्रमाणं करिष्यन्ति सिद्धिं प्राप्स्यन्ति वै पराम् ॥२१॥
महाज्ञानमिदं सूक्ष्मं मम भक्तेषु दृश्यते ।
शास्त्राणां परमं शास्त्रं सर्वसंसारमोक्षणम् ॥ २२ ॥
किञ्चिदन्यत् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
शास्त्रमेतन्महाभागे स्थूलकर्म महौजसम् ॥ २३ ॥
केचित्तरन्ति ज्ञानेन केचित् कर्माणि निष्ठिताः ।
केचिद्यथेष्टं सुश्रोणि केचिद्दानेन कर्मणा ॥ २४ ॥
केचिद् योगबलं भुक्त्वा[2] पश्यन्ति मम संस्थितिम् ।
विधिपूर्वं तु मे किञ्चिन्नराः पश्यन्ति निष्ठिताः ॥२५॥
सर्वधर्मकराः केचित् सर्वाशाः सर्वविक्रयाः ।

---

१. लोके (ग) ।
२. भक्ताः (ग) ।

ते मां पश्यन्ति वै भूमे एकचित्तव्यवस्थिताः ॥ २६ ॥
एवमेतन्महाशास्त्रं देवि संसारमोक्षणम् ।
मम भक्तव्यवस्थाये प्रयुक्तं परमं प्रियम् ॥ २७ ॥
ते तथा च प्रवक्ष्यन्ति यच्च यस्याभिरोचते ।
अन्यथाऽन्यस्य दृष्टानामृषिभिर्यत् प्रयोजितम् ॥
तद् युगस्य प्रभावेण भूमे कुर्वन्ति मानवाः ॥ २८ ॥
तैः स्वशिष्यैः समं देवि ये शास्त्रविनियोजिताः ।
मत्प्रसादेन ते सर्वं सिद्धिं यास्यन्ति मत्पराम् ॥ २९ ॥
मम शिष्येषु येषाञ्च मात्सर्योपहतात्मनाम् ।
मच्छास्त्रे च भवेद्दोषस्तेषामत्र पुनर्भवः ॥ ३० ॥
मात्सर्यं ये च कुर्वन्ति मद्धर्मनिरते जने ।
तेषान्नायं परो लोको मात्सर्योपहतात्मनाम् ॥ ३१ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
मम मार्गानुसारेण परं गुह्यं मम प्रिये ॥ ३२ ॥
शास्त्रवन्तो विनीताश्च बहुदोषविवर्जिताः ।
ते तु मात्सर्यदोषेण नष्टाचाराः पतन्त्यधः ॥ ३३ ॥
मात्सर्यं सर्वनाशाय मात्सर्यं धर्मनाशकम् ।
यस्तु मात्सर्यसंयुक्तो न स पश्यति मां क्वचित् ॥३४॥
बहुकर्मसमायुक्ता दानाध्ययननिष्ठिताः ।
तपसा ज्ञानयुक्ता वा नित्यकर्मसु चोद्यताः ॥ ३५ ॥
अनेन हि स्वभावेन मात्सर्यञ्चैव कुर्वते[2] ।
न ते पश्यन्ति मां भूमे मायया परिदूषिताः ॥ ३६ ॥
न कर्तव्यं ततः सर्वैर्मात्सर्यं धर्मघातकम् ।
मम शास्त्रपरेणेह यदीच्छेत् परमां गतिम् ॥ ३७ ॥
एतद् गुह्यं महाभागे न जानन्ति मनीषिणः ।
मात्सर्यस्य तु दोषेण बहवो निधनं गताः ॥ ३८ ॥
एतच्छास्त्रं महाभागे प्रयुक्तं विधिना मया[3] ।
वराहरूपमादाय सर्वभागवतप्रियम् ॥ ३९ ॥
तत्राश्चर्यं महाभागे शृणु भूतगिरौ मम ।
आयसी प्रतिमा तत्र अभेद्या चैव दृश्यते ॥ ४० ॥
ब्रुवन्ति केचित् कांस्येति आयसीत्यपरेऽब्रुवन् ।
पाषाणीत्यपरे केचिदन्ये वज्रमयीति च ॥ ४१ ॥

---

१. मया (ग) २. वर्तते । ३. विजया म (न ?) या इति (ग) ।

ऊर्ध्वं वा यदि वाऽधो वा ये कुर्वन्ति ममार्चनम् ।
तथापि संस्पृशन्ति मां शिरो मध्ये तु सुन्दरि ॥ ४२ ॥
ये तु पश्यन्ति मां भूमे मणिपूरगिरौ स्थितम् ।
स्तुवन्त्याचार्यवन्तश्च मत् प्रसादात् सुसंयताः ॥ ४३ ॥
आचार्याणां गुणान् भुक्त्वा मम कर्मपथे स्थिताः ।
सर्वकिल्विषमुक्ताश्च यान्ति ते परमां गतिम् ॥ ४४ ॥
तस्मिन् क्षेत्रे महाभागे अस्ति गुह्यं परं मम ।
पञ्चारुमेति विख्यातं उत्तरां दिशमाश्रितम् ॥ ४५ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत पञ्च कालोषितो नरः ।
मोदते नन्दने दिव्ये अप्सरोभिः समाकुले ॥ ४६ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् कृतकृत्यो भवेन्नरः ।
नन्दनं वनमुत्सृज्य मम लोकञ्च गच्छति ॥ ४७ ॥
भृगुकुण्डेति विख्यातमत्र गुह्यं परं मम ।
मम दक्षिणपार्श्वे तु अदूरादर्धयोजनात् ॥ ४८ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत मम मार्गानुसारकः ।
भूपृष्ठे न तु जायेत कालेन विजितेन्द्रियः ॥ ४९ ॥
ध्रुवो यत्र तु तिष्ठेत मेरुशृङ्गे शिलोच्चये ।
तत्र मोदति सुश्रोणि अप्सरोभिर्यथासुखम् ॥ ५० ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् म मकर्मपथे स्थितः ।
ध्रुवलोकं परित्यज्य मम लोके महीयते ॥ ५१ ॥
मणिकुण्डेति विख्यातं तत्र गुह्यं परं मम ।
मणयो यत्र दृश्यन्ते अनेकालयसंस्थिताः ॥ ५२ ॥
अगाधं तं ह्रदं भद्रे देवानामपि दुर्लभम् ।
विस्मयं किं पुनस्तत्र मलयश्चञ्चलस्थिताः ॥ ५३ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत पञ्चकालोषितो नरः ।
रत्नभागी भवेद्धीरराजलक्षणसंयुतः[1] ॥ ५४ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मपथे स्थितः ।
छित्वा वै सर्वसंसारं मम लोकं प्रपद्यते ॥ ५५ ॥
सुगुह्यं पूर्वपार्श्वेण मम क्षेत्रस्य सुन्दरि ।
अदूरात् त्रीणि क्रोशानि परिमाणं विधीयते ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत मम लोकाय गच्छति ॥ ५६ ॥
धूतपापेति विख्यातं तत्र गुह्यं परं मम ।
अदूरात् पञ्च क्रोशं वै मम क्षेत्रस्य पश्चिमे ॥ ५७ ॥

१. मम शास्त्रेण संयुतः ।

तत्र कुण्डं महाभागे मम तद् रोचते जलम् ।
मारकतं सुवर्णाभमगाधं निर्मितं मया ॥ ५८ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत पञ्च भक्तोषितो नरः ।
धन्वानो दुष्करं कर्म पञ्चभूतात्मनिष्ठितम् ॥ ५९ ॥
तत्र कृतोदको भद्रे धूतपापो यशस्विनि ।
गत्वेन्द्रलोकं सुश्रोणि देवैः सह स मोदते[1] ॥ ६० ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मपरायणः ।
इन्द्रलोकं परित्यज्य मम लोकं प्रपद्यते[2] ॥ ६१ ॥
तत्राश्चर्यं महाभागे धूतपापे शृणुष्व मे ।
वर्तते च विशालाक्षि मणिपूरे गिरौ मम ॥ ६२ ॥
तावन्न[3] पतते धारा यावत्पापं न धूयते ।
धूते पापे च सुश्रोणि धारा च पतते मही ॥ ६३ ॥
एवं तत्र विशालाक्षि वृक्षमश्वत्थमिश्रितम् ।
धूतपापं न प्रविशेन्नरे शुद्धे प्राविशति ॥ ६४ ॥
तस्मिन् क्षेत्रे वरारोहे समन्तात् पञ्चयोजने[1] ।
यत्र तिष्ठाम्यहं देवि पश्चिमां दिशमाश्रितः ॥ ६५ ॥
तत्र चामलकं भद्रे अदूरादर्धयोजनात् ।
मम चैव प्रभावेण सर्वकामफलोदयम् ॥ ६६ ॥
तत्र कश्चिन्न जानाति पापकर्मा नराधमः ।
भक्तं भागवतं शुद्धं मम कर्मण्यवस्थितम् ॥ ६७ ॥
उपोष्य च त्रिरात्राणि श्रद्धधानो जितेन्द्रियः ।
तत्र गत्वा वरारोहे उदिते च दिवाकरे ॥ ६८ ॥
अथ मध्याह्नवेलायां यदि वास्तंगतेऽपि वा ।
एक चित्तेन गन्तव्यं धृतिं कृत्वा सुपुष्कलाम् ॥ ६९ ॥
यत् तत्र लभते भद्रे फलमामलकं शुभम् ।
पञ्चरात्रेण लभते तस्मिन् भूतगिरौ मम ॥ ७० ॥
ततो हरि वचः श्रुत्वा सा मही संशितव्रता ।
पुनर्नारायणं तत्र प्रोवाच विनयान्विता ॥ ७१ ॥
स्तुतस्वामी श्रुतोऽसि त्वं तत्र स्थानानि यानि च ।
एतन्नामनिरुक्तिं त्वं वक्तुमर्हसि साम्प्रतम् ॥ ७२ ॥

वराह उवाच

भूमे हत्वा तु संसारान् ये चान्ये देवकण्टकाः ।

---

१. सुमोदते । २. मम लोके महीयते । ३. गावत् । १. पञ्चयोजनम् ।

द्वापरं युगमासाद्य यत्रस्थास्यामि सुन्दरि ॥ ७३ ॥
ततोऽमरैश्च ब्रह्माद्यैर्बहुभिर्मन्त्रवादिभिः ।
स्तुतिः कर्तुं समारब्धा मणिपूराश्रितस्य मे ॥ ७४ ॥
ततो मां नारदो देवि असितो देवलस्तथा ।
पर्वतश्च महाभागे मम भक्त्या व्यवस्थितः ।
नाम कुर्वन्ति मे तत्र मणिपूरगिरौ ततः ॥ ७५ ॥
स्तुतस्वामीति विख्यातं मम कर्मव्यपाश्रितम् ॥ ७६ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे निरुक्तिकरणं मया ।
त्वया पृष्टं हि यद्भद्रे सर्वभागवतप्रियम् ॥ ७७ ॥
एतत् स्तुतगिरेर्देवि माहात्म्यं कथितं मया ।
द्वापरं युगमासाद्य यत्र स्थास्यामि सुन्दरि ॥ ७८ ॥
एतानि भूमि गुह्यानि तत्र भूतगिरौ मम ।
श्रद्धानेन मर्त्येन श्रोतव्यं नात्र संशयः ॥ ७९ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे सर्वधर्मव्यपाश्रयम् ।
श्रीस्तुतस्वामिमाहात्म्यं किमन्यत् परिपृच्छसि ॥ ८० ॥

इति वराहपुराणे भगवच्छास्त्रे स्तुतस्वामिमहात्म्यं
नाम अष्टाचत्वारिंशदधिकशततमोऽध्यायः ।

ऊनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

श्रीस्तुतस्वामिमाहात्म्यं श्रुत्वा धर्मपरायणा ।
परितुष्टमना देवी वाक्यमेतदुवाच ह ॥ १ ॥

धरण्युवाच

एतच्छ्रुत्वा तु माहात्म्यं देवदेवस्य प्रभोः ।
मम चित्तस्य परमा जाता शान्तिरनुत्तमा ॥ २ ॥

नाराचधारावरणासिधारी
सुररिपुवधकारी धरणीधरः ।
धृतशङ्खगदाब्जचक्रपाणिः
स्वयमिह शास्त्रमुदावहत् प्रधानम् ॥ ३ ॥

एवं हि गुणमाहात्म्यं स्तुतस्वामिनि मच्छ्रुतम् ।
अस्माच्चेदं परं श्रेष्ठं तन्मे वद कृपानिधे ॥ ४ ॥

वराह उवाच

एवं भूमे वरं श्रेष्ठे फुल्लपङ्कजमालिनि ।
कथयिष्यामि चान्यत्ते गुह्यं पापभयापहम् ॥ ५ ॥
द्वापरं युगमासाद्य यादवानां कुलोद्वहः ।
सौरीति तत्र विख्यातो भविष्यति पिता मम ॥ ६ ॥
द्वारकेति च विख्याता पुरी तत्र स्थिताऽभवत् ।
या च देवपुरीरम्या विश्वकर्मविनिर्मिता ॥ ७ ॥
पञ्चयोजनविस्तारा दशयोजनमायता ।
वसाम्यत्र वरारोहे ततपञ्चसमास्तथा[1] ॥ ८ ॥
भारावतरणं कृत्वा देवानां सुमहत्प्रियम् ।
पुनरप्यागमिष्यामि स्वलोकं प्रति सुन्दरि ॥ ९ ॥
भविष्यति वरारोहे ईश्वरः सदृशो मम ।
दुर्वासा इति विख्यातः शपिष्यति कुलं मम् ॥ १० ॥
तस्य शापाभिसन्तापाद् द्वारकावासिनो धरे ।
वृष्णान्धकाश्च भोजाश्च गमिष्यन्ति यमक्षयम् ॥ ११ ॥
चन्द्रपाण्डुरसङ्काशो वनमाली हलायुधः ।
हलेनाकृष्य नगरं समुद्रं गमयिष्यति ॥ १२ ॥
नारायणवचः श्रुत्वा धर्मकर्मा वसुन्धरा ।

---

१. स्थिता ।

उभौ तौ चरणौ गृह्य पुनः पप्रच्छ माधवी ॥ १३ ॥

धरण्युवाच

लोकनाथोऽसि सर्वेषां देव मायाकरण्डक ।
शपिष्यति कथं तत्र दुर्वासास्तद् वदस्व मे ॥ १४ ॥

वराह उवाच

तत्र जाम्बवती नाम मम पत्नी भविष्यति ।
रूपयौवनसम्पन्ना मम भोगसमन्विता ॥ १५ ॥
तस्याः पुत्रो महाभागे रूपयौवनदर्पितः ।
साम्ब इत्यभिविख्यातो ममैव सततं प्रियः ॥ १६ ॥
तेनैव क्रीडमानेन कृत्वा गर्भमतथ्यतः ।
स पृष्टः परमश्रेष्ठ ऋषिरेषा प्रसेष्यति ।
पुत्रकामा त्वियं बाला मुने तत्प्रब्रवीहि मे ॥ १७ ॥
साम्बोऽयमिति च ज्ञात्वा स मुनेः कोपमूर्च्छितः।
उवाच तर्हि ते गर्भान्मुसलं कुलनाशनम् ।
येन वृष्णान्धकाः सर्वे गमिष्यन्ति यमक्षयम् ॥ १८ ॥
श्रुत्वा दुर्वाससः शापं ते च सर्वे कुमारकाः ।
शापेन सन्तप्तधियो मामूचुर्भयसंयुताः ॥ १९ ॥
ततस्तानागतान् दृष्ट्वा कुमारान् सृष्टवाहनम् ।
ते च मामब्रुवन सर्वे यथावृत्तं समुत्सुकाः ॥ २० ॥
तच्च तेषां वचः श्रुत्वा प्रोक्तवानस्मि तच्छृणु ।
भविष्यति न सन्देहे दुर्वासा यदुवाच ह ॥ २१ ॥
एवं ते कथितं भूमे वृष्ण्यादिशापकारणम् ।
तत्र स्थानानि मे भूमे कथ्यमानानि वै शृणु ॥ २२ ॥
द्वारकायां महाभागे वैष्णवानां सुखावहे ।
अस्ति पञ्चसरो नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम ।
समुद्रतीरमुत्सृज्य मम कर्मसुखावहम् ॥ २३ ॥
तत्र स्नानन्तु कुर्वीत षष्ठकालोषितो नरः ।
मोदते नाकपृष्ठे तु अप्सरोगण सङ्कुले ॥ २४ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् क्षेत्रे पञ्चसरे मम ।
देवलोकं समुत्सृज्य मम लोके महीयते ॥ २५ ॥
प्लक्षो वै तत्र सुश्रोणि शतशाखो महाद्रुमः ।
सुफलैः शोभनैः कुम्भाकृतिभिर्बहुभिः फलैः ॥ २६ ॥
बहवस्तत्र गच्छन्ति लाभलौल्येन[1] मानवाः ।

१. लाभालाभेन मानवाः ।

फलं न लभते कश्चिद् मुक्त्वा भागवतं नरम् ॥ २७ ॥
लभन्ते ये फलं तत्र मुक्ताः पापेन कर्मणा ।
ते लभन्ते परां सिद्धिं मम कर्मणि संस्थिताः ॥ २८ ॥
प्रभासमिति विख्यातं तस्मिंस्तीर्थे परे मम ।
मनुजा यं न पश्यन्ति रागलोभसमन्विताः ॥ २९ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत पञ्चभक्तोषितो नरः ।
मोदते सप्तद्वीपेषु गुह्यानि च स गच्छति ॥ ३० ॥
अथ चेन्मुच्यते प्राणान् प्रभासे गतकिल्बिषः ।
सर्वसङ्गं परित्यज्य मम लोकाय गच्छति ॥ ३१ ॥
तत्राश्चर्यं महाभागे कथ्यमानं मया शृणु ।
प्रभासे यत्र शृण्वन्ति सागरे न मरं प्रति[1] ॥ ३२ ॥
मकरास्तत्र दृश्यन्ते भ्रममाणास्ततस्ततः ।
न किञ्चिदुपराध्यन्ति स्नायमानाजले ततः ॥ ३३ ॥
अथात्र प्रक्षिपेत् पिण्डान् प्रसन्ने सलिले नरः[2] ।
असम्प्राप्तं च गृह्णन्ति एवमेतन्न संशयः ॥ ३४ ॥
पापकर्मरतस्यापि न गृह्णन्ति जलं प्रति ।
धर्मात्मनाञ्च गृह्णन्ति पिण्डमेव न संशयः ॥ ३५ ॥
पञ्च पिण्डमिति ख्यातं तस्मिन् गुह्यं परं मम ।
अगाधस्याप्यपारस्य क्रोशविस्तार एव च ॥ ३६ ॥
तत्राभिषेकं कुर्वीत पञ्चकालोषितो नरः ।
मोदते शक्रलोके स एवमेतन्न संशयः ॥ ३७ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् पञ्चकुण्डे यशस्विनि ।
शक्रलोकं परित्यज्य मम लोकं स गच्छति ॥ ३८ ॥
तत्राश्चर्यं महाभागे कथ्यमानं मया शृणु ।
न पश्येत् पापकर्मा वै शुभकर्मैव पश्यति ॥ ३९ ॥
चतुर्विंशति द्वादश्यां मध्याह्ने च दिवाकरे ।
रौप्यं सुवर्णकं पद्मं दृश्यते नात्र संशयः ॥ ४० ॥
क्षेत्रं सङ्गमनं नाम तस्मिंस्तीर्थे परं मम ।
धाराः पतन्ति चत्वारि मणिपूरगिरौ श्रिताः ॥ ४१ ॥
तत्राभिषेकं कुर्वीत चतुर्भक्तोषितो नरः ।
वैखानसेषु लोकेषु मोदते नात्र संशयः ॥ ४२ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम भक्तिपरायणः ।

---

१. नगरं प्रति । २. सलिले नतु ।

त्यक्त्वा वैखानसाँल्लोकान् मम लोकं स गच्छति ॥४३॥
तत्रापि परमाश्चर्यं कथ्यमानं शृणुष्व मे ।
दृश्यन्ते यानि कुण्डेषु मणिपूरगिरौ तथा ॥ ४४ ॥
प्रक्षीयमाणे पापे तु नयते तज्जलं भुवि ।
स्नायमानेषु पापेषु न पतेत् तद् यथा पुरा ॥ ४५ ॥
हंसकुण्डेति विख्यात तस्मिन् क्षेत्रे परे मम ।
धारा चैका पतत्यत्र मणिपूरगिरौ श्रिता ॥ ४६ ॥
तत्राभिषेकं कुर्वीत षष्ठकालोषितो नरः ।
मुक्तसङ्गो महाभागे मोदते वरुणालये ॥ ४७ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् हंसकुण्डे वरानने ।
वारुणं लोकमुत्सृज्य मम लोके महीयते ॥ ४८ ॥
तत्राश्चर्यं प्रवक्ष्यामि हंसकुण्डे यशस्विनि ।
शुद्धाः पश्यन्ति मनुजाः पापकर्मा न पश्यति ॥ ४९ ॥
चतुर्विंशति द्वादश्यां मध्याह्ने च दिवाकरे ।
हंसाश्चैवाऽत्र दृश्यन्ते चन्द्रकुन्दसमप्रभाः ॥५०॥
यस्तत्र पश्यते हंसान् भ्रममाणानितस्ततः ।
लभन्ते ते परां सिद्धिं धरे नास्त्यत्रसंशयः ॥ ५१ ॥
कदम्बमिति विख्यातं तस्मिन् क्षेत्रे परं मम् ।
वृष्णयो यत्र वै शुद्धाः संप्राप्ताश्च ममालयम् ॥ ५२ ॥
तत्राभिषेकं कुर्वीत चतुः कालोषितो नरः ।
मोदते ऋषिलोकेषु पुण्यात्मा वै न संशयः ॥ ५३ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणान् कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
ऋषिलोकं परित्यज्य मम लोकं प्रपद्यते ॥ ५४ ॥
तत्राश्चर्यं महाभागे कथ्यमानं शृणुष्व मे ।
कदम्बात् पतते धारा तत्र पूर्वं विनिःसृता ॥ ५५ ॥
स कदम्बो महाभागे माघमासस्य द्वादशीं ।
पुष्पाणि वै प्रकटयत्युदयस्थे दिवाकरे ॥ ५६ ॥
ये वा लभन्ते तत्पुष्पं मम मार्गानुसारिणः ।
ते लभन्ते परां सिद्धिमेवमेतन्न संशयः ॥ ५७ ॥
चक्रतीर्थमिति ख्यातं तस्मिन् क्षेत्रे परं ममः ।
पञ्च धाराः पतन्त्यत्र मणिपूरसमाश्रिताः ॥ ५८ ॥
तत्राभिषेकं कुर्वीत पञ्चकालोषितो नरः ।
दशवर्षसहस्राणि स्वर्गलोके स मोदते ॥ ५९ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणाँल्लोभमोह विवर्जितः ।

सर्वान् स्वर्गान् समुत्सृज्य मम लोकाय गच्छति ।६०।
तत्राश्चर्यं प्रवक्ष्यामि कथ्यमानं शृणुष्व मे ।
अन्यथैतन्न पश्यन्ति मम कर्मपरायणाः ।। ६१ ।।
चतुर्विंशति द्वादश्यामर्धरात्रे यशस्विनि ।
श्रूयते तत्र निर्घोषो मनःकर्णसुखावहः ।। ६२ ।।
सुगन्धो वहते वायुर्बहुमाल्यसमन्वितः ।
दुर्लभः पापनाञ्चैव सुलभः पुण्यकर्मिणाम् ।। ६३ ।।
तस्य चोत्तरपार्श्वेन अशोकश्च महाद्रुमः ।
पुष्पते सोऽथ तत्रापि सूर्ये चाभ्युदिते[1] सति ।। ६४ ।।
ये तत्र लभते पुष्पं मम मार्गानुसारिणः ।
ते लभन्ते परां सिद्धिमेवं भूमे न संशयः ।। ६५ ।।
अस्ति रैवतकं नाम तस्मिन् क्षेत्रे परं मम ।
सर्वलोकेषु विख्यातं यत्र विक्रीडितं मया ।। ६६ ।।
बहुगुल्मलताकीर्णं बहु पुष्पैश्च शोभितम् ।
बहुवर्णशिलापङ्क्ता गुहाश्चापि दिशो दश ।
वाप्यश्च कन्दराश्चैव देवानामपि दुर्लभाः ।। ६७ ।।
तत्राभिषेकं कुर्वीत षष्ठकालोषितो नरः ।
गच्छते सोमलोकाय कृतकृत्यो न संशयः ।। ६८ ।।
अथात्र मुञ्चते प्राणान् मम कर्मसु निष्ठितः।
सोमलोकं समुत्सृज्य मम लोकं प्रपद्यते ।। ६९ ।।
तत्राश्चर्यं महाभागे कथ्यमानं मया शृणु ।
पश्यन्ति मनुजाः सर्वे धर्मकामा न संशयः ।। ७० ।।
पतन्ति सर्ववृक्षाणां पत्राणि सुबहून्यपि ।
एकश्चापि न दृश्येत प्रसन्नं याति तज्जलम् ।
स च पूर्वेण पार्श्वेण शोभते वै महाद्रुमः ।। ७१ ।।
अपरो मम पार्श्वेण देवानामपि दुर्लभः ।
पञ्चक्रोशसुविस्तारः शोभते वै महाद्रुमः ।। ७२ ।।
पद्मैश्चैवोत्पलैश्छन्नं सुगन्धिकुसुमैः सह ।
बहुमत्स्यजलाकीर्णं सर्वतस्तु फलान्वितम् ।
शिलातलगुहाच्छन्नं सुगन्धिकुसुमैः सह ।। ७३ ।।
तत्राभिषेकं कुर्वीत अष्टभक्तोषितो नरः ।
मोदते नन्दने दिव्ये अप्सरोभिः समन्विते ।। ७४ ।।
अत्राश्चर्यं महाभागे कथ्यमानं मया शृणु ।

१. अभ्युद्यते ।

पश्यन्ति मनुजाः सर्वे धर्मकामा न संशयः ।। ७५ ।।
मध्याह्ने च पुनः पूर्णश्चार्धरात्रे समो वहेत् ।
वर्धते क्षीयते चैव यथैव च महोदधिः ।। ७६ ।।
तस्य पश्चिमपार्श्वे तु बिल्वश्चैव महाद्रुमः ।
चतुर्विंशति द्वादश्यां स पुष्पति च निष्कलम् ।। ७७ ।।
पश्यते शुभकर्मा च पापकर्मा न पश्यति ।
दृश्यते च महाभागे अस्तमेते दिवाकरे ।। ७८ ।।
यस्तत्र लभते पुण्यं मम मार्गानुसारकः ।
स लभेत परां सिद्धिमेवम्भूतम् न संशयः ।। ७९ ।।
विष्णुसंक्रमण नाम तस्मिन् क्षेत्रे परे मम ।
विद्धोऽस्मि यत्र व्याधेन स्वमूर्ति चास्थितःपुनः ।।८०।।
तत्र कुण्डं महाभागे मणिपूरगिरौ श्रुतम् ।
धारा चैका पतत्यत्र लाभालाभ विवर्जितः ।
सूर्यलोकं समुत्सृज्य मम लोके महीयते ।। ८१ ।।
तत्राश्चर्यं प्रवक्ष्यामि विष्णुं शत्रुगणेश्वरम् ।
पापिनां यस्तु दुर्दर्शः सुदृश्यः पुण्यचारिणाम् ।। ८२ ।।
तस्य दक्षिणपार्श्वेन अश्वत्थो वै महाद्रुमः ।
चतुर्विंशति द्वादश्यां मध्याह्ने दिवाकरे ।
फलते स यथान्यायं सर्वभागवतप्रियम् ।। ८३ ।।
ये लभन्ते फलं तत्र मम मार्गानुसारिणः ।
ते लभन्ते परां सिद्धिमेवमेतन्न संशयः ।। ८४ ।।
तस्मिन् क्षेत्रे महाभागे तिष्ठामि चोत्तरामुखः।
सर्वभागवतप्रीतिं समुद्रतटमाश्रितः ।। ८५ ।।
अहं रामेण सहितः सा च एकादशी शुभा ।
त्रीणि तत्रैव तिष्ठामो द्वारकायां यशस्विनि ।। ८६ ।।
तस्मिन् क्षेत्रे महाभागे त्रयो मोदामहे वयम् ।
त्रिंशद् योजनविस्तारः सर्वतस्तु दिशो दश ।। ८७ ।।
तत्र गत्वा वरारोहे ये मां द्रक्ष्यन्ति भक्तितः ।
अदीर्घेणैव कालेन प्राप्नुवन्ति पराङ्गतिम् ।। ८८ ।।
आख्यानानां महाख्यानं शान्तीनां शान्तिरुत्तमा ।
धर्माणां परमो धर्मो द्युतीनां परमा द्युतिः ।। ८९ ।।
लाभानां परमो लाभः क्रियाणां परमा क्रिया ।
श्रुतीनां परमं श्रेष्ठं तपसाञ्च परं तपः ।। ९० ।।
एतन्मरणकालेऽपि मा कदाचित्तु विस्मरेत् ।

यदीच्छेत् परमां सिद्धिं मम लोकाय गच्छति ॥ ९१ ॥
य एतत् पठते भद्रे कल्यमुत्थाय मानवः।
सकुल्यास्तारितास्तेन सप्त सप्त च सप्त च ॥ ९२ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे द्वारकायाः सुनिश्चयम्।
उचितेनोपचारेण किमन्यत् परिपृच्छसि ॥ ९३ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे द्वारवतीमाहात्म्यवर्णनो
नाम ऊनपञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ॥

पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

द्वारकायास्तु माहात्म्यं श्रुत्वा ह्येतत् सुभाषितम् ।
दृगृष्टोवाच तदा देवं धर्मकामा वसुन्धरा ॥ १ ॥

धरण्युवाच

अहो देव प्रसादश्च यत्त्वया परिकीर्तितम् ।
श्रुत्वैतत् परमं पुण्यं प्राप्तास्मि परमां श्रियम् ॥ २ ॥
एतस्मादपि चेद्गुह्यं लोकनाथ जनार्दन ।
यद्यस्ति प्रोच्यतां मह्यं कृपा चेत् परमाऽपि ते॥ ३ ॥
ततो मही वचः श्रुत्वा विष्णुः कमललोचनः ।
वराहरूपी भगवान् प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ४ ॥

वराह उवाच

सानन्दूरेति विख्यातं भूमे गुह्यं परं मम ।
उत्तरे तु समुद्रस्य मलयस्य तु दक्षिणे ॥ ५ ॥
तत्र तिष्ठामि वसुधे उदीचीं दिशमाश्रितः ।
प्रतिमा वै मदीयाऽस्ति नात्युच्चा नातिनीचका ॥ ६ ॥
आयसीं तां वदन्त्येके अन्ये ताम्रमयीं तथा ।
कांस्यां रीतिमयीमन्ये केचित् सीसकनिर्मिताम् ।
शिलामयीमित्यपरे महदाश्चर्यरूपिणीम् ॥ ७ ॥
तत्र स्थानानि वै भूमे कथ्यमानानि वै शृणु ।
मनुजा यत्र मुच्यन्ते गताः संसारसागरम् ॥ ८ ॥
तत्राश्चर्यं प्रवक्ष्यामि सानन्दूरे यशस्विनि ।
सौवर्णं दृश्यते पद्मं मध्याह्ने तु दिवाकरे ॥ ९ ॥
यत्र रामगृहं नाम मम गुह्यं यशस्विनि ।
तत्रापि शृणु चाश्चर्यं यश्चापि परिवर्तते ॥ १० ॥
एका तत्र लता वृक्षे उच्चैस्थूलो महाद्रुमः ।
समुद्रमध्ये तिष्ठन्तं कोऽपि तत्र न पश्यति ॥ ११ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि महाश्चर्यं वसुन्धरे ।
मम भक्ता हि पश्यन्ति तिष्ठमानाः स्वकर्मणा ।
बहुमत्स्यसहस्राणि कोट्यो ह्यर्बुदमेव च ॥ १२ ॥
क्षिप्तः पिण्डश्च तन्मध्ये येन केन विकर्मणा ।

एकस्तत्र स्थूलमत्स्यो भूमे चक्रेण चाङ्कितः।
तावत् कश्चिन्न गृह्णाति यावत्तेन न भक्षितः ॥ १३ ॥
तत्र रामसरो नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम।
अगाधञ्चाप्यपारञ्च रक्तपद्मविभूषितम् ॥ १४ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत एकरात्रोषितो नरः।
बुधस्य भवनं गत्वा मोदते नात्र संशयः ॥ १५ ॥
अथ प्राणान् प्रमुच्येत तस्मिन् सरसि सुन्दरि।
बुधस्य भवनं त्यक्त्वा मम लोकं प्रपद्यते ॥ १६ ॥
तस्मिन् रामसरस्युच्चैराश्चर्यं शृणु सुन्दरि।
मनुजास्तन्न पश्यन्ति मम कर्मरता न ये ॥ १७ ॥
तत्सरः क्रोशविस्तारं बहुगुल्मलतावृतम्।
मनोज्ञं रमणीयञ्च जलजैश्चापि संवृतम् ॥ १८ ॥
तत्र रूढानि पद्मानि द्योतयन्ति दिशो दश।
एकन्तु दृश्यते श्वेतमब्जं रुक्ममयं तथा ॥ १९ ॥
तत्र ब्रह्मसरस्युच्चैरुत्तरं पार्श्वमाश्रिता।
धारा चैका प्रपतति स्थूला मुसलसन्निभा ॥ २० ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत षष्ठकालोषितोनरः।
ब्रह्मलोकं समासाद्य मोदते नात्र संशयः ॥ २१ ॥
अथात्र मुञ्चते प्राणैर्भूमे ब्रह्मसरस्यपि।
ब्रह्मणा समनुज्ञातो मम लोकञ्च गच्छति ॥ २२ ॥
तत्राश्चर्यं महाभागे रम्ये ब्रह्मसरे शृणु।
मद्भक्ता यञ्च[1] पश्यन्ति घोरसंसारमोक्षणे ॥ २३ ॥
चतुर्विंशतिद्वादश्यां सा धारा पृथुलेक्षणे।
मध्याह्ने पतते भूमौ यावत् सूर्यस्तु तिष्ठति ॥ २४ ॥
परिवृत्ते तु मध्याह्ने सा धारा न पतेद् भुवि।
एवं तत्र महाश्चर्यं पुण्यब्रह्मसरोवरे ॥ २५ ॥
अस्ति सङ्गमनं नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम।
समुद्रश्चैव रामश्च समेष्येते वराङ्गने ॥ २६ ॥
तत्र कुण्डं महाभागे प्रसन्नविमलोदकम्।
बहुगुल्मलताकीर्णं शोभितञ्च विहङ्गमैः ॥ २७ ॥
समुद्रस्य तु पार्श्वेण अदूरात् तत्र योजनात्।
मण्डितं कुमुदैः पद्मैः सुगन्धैश्चोत्तमैस्तथा ॥ २८ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत षष्ठकालोषितो नरः।

१. यानि पश्यन्ति

समुद्रभवनं गत्वा मम लोकं प्रपद्यते ॥ २९ ॥
तत्राश्चर्यं प्रवक्ष्यामि कुण्डं रामस्य सङ्गमे ।
यद् दृष्ट्वा मनुजास्तत्र भ्रमन्ति विगतज्वराः ॥ ३० ॥
यानि कानि च पर्णानि पतन्ति जलसंसदि ।
एकमप्यत्र पश्यन्ति न केऽपि वसुधे नराः ॥ ३१ ॥
अच्छिद्राणि च पत्राणि तस्मिन् रामस्य सङ्गमे ।
प्रपन्नेनापि मार्गं तच्छिद्र तत्र न पश्यति ॥ ३२ ॥
अस्ति शक्रसरो नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम ।
तत्र पूर्वेण पार्श्वेण अदूरादर्धयोजनात् ॥ ३३ ॥
तस्य कुण्डस्य सुश्रोणि चतस्रो विषमाश्रिताः[1]।
धाराः पतन्ति कल्याणि प्रसन्नसलिलास्तथा ॥ ३४ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत चतुष्कालोषितो नरः ।
चतुर्णां लोकपालानां लोकानाप्नोति चोत्तमान् ॥३५॥
अस्मिंश्च शक्रसरसि यदि प्राणान् प्रमुञ्चति ।
लोकपालान् समुत्सृज्य मम लोकेषु मोदते ॥ ३६ ॥
तत्राश्चर्यं महाभागे दृश्यते तच्छृणुष्व मे ।
शुद्धैर्भागवतैर्भूमे सर्वसंसारमोक्षणम् ॥ ३७ ॥
ता धाराश्चतुरो भद्रे पतन्ति चतुरो दिशः ।
न च तद्वर्धते चाम्भो न चैव परिहीयते ॥ ३८ ॥
मासे भाद्रपदे चैव शुक्लपक्षे तु द्वादशीं ।
श्रूयते गीतनिर्घोषः श्रुतिकर्ममनोहरः ॥ ३९ ॥
अस्ति सूर्पारकं नाम गुह्यं क्षेत्रं परं मम ।
जामदग्न्यस्य रामस्य आश्रमोऽथ भविष्यति ॥ ४० ॥
तत्र तिष्ठाम्यहं देवि समुद्रतटमाश्रितः ।
शाल्मलीञ्चाग्रतः कृत्वाऽधिष्ठितश्चोत्तरामुखः ॥ ४१ ॥
तत्र स्नानं प्रकुर्वीत पञ्चकालोषितो नरः ।
ऋषिलोकं ततो गत्वा पश्यते चाप्यरून्धतीम् ॥ ४२ ॥
अथ प्राणान् विमुञ्चेत कृत्वा कर्म सुदुष्करम् ।
ऋषिलोकं परित्यज्य मम लोकं प्रपद्यते ॥ ४३ ॥
तत्राश्चर्यं महाभागे नमस्कारं च कुर्वत ।
वर्षाणि द्वादशैतेन नमस्कारः कृतो भवेत् ॥ ४४ ॥
तस्मिन् क्षेत्रे महाभागे पश्यन्ति परिनिष्ठिताः।
पापात्मानो न पश्यन्ति मम मायाविमोहिताः ॥४५ ॥

---

१. दिगुपाश्रिताः ।

चतुर्विंशतिद्वादश्यां समुपायान्ति शाल्मलीम् ।
तत्र पश्यन्ति सुश्रोणि शुद्धा भागवता नराः ॥ ४६ ॥
तस्मिन् क्षेत्रे महाभागे अस्ति गुह्यं परं मम ।
जटाकुण्डमिति ख्यातं वायव्यां दिशि संस्थितम् ।४७।
तत्कुण्डस्य महाभागे समन्ताद् दशयोजनम् ।
मलयस्य दक्षिणेन समुद्रस्योत्तरे तथा ॥ ४८ ॥
तत्र स्नानं तु कुर्वीत पञ्चकालोषितो नरः ।
अगस्तिभवनं गत्वा मोदते नात्र संशयः ॥ ४९ ॥
अथ प्राणान् प्रमुञ्चेत मम चिन्तापरायणः ।
अगस्तिभवनं त्यक्त्वा मम लोकं तु गच्छति ॥ ५० ॥
तस्य कुण्डस्य सुश्रोणि नव धारा न किञ्चन ।
विस्तारश्च महाभागे अगाधश्च महार्णवः ॥ ५१ ॥
आश्चर्यं सुमहत् तत्र कथ्यमानं मया शृणु ।
यश्च पश्यति सुश्रोणि समन्तादितरो जनः ॥ ५२ ॥
चतुर्विंशतिद्वादश्यां रवावभ्युदिते सति ।
न वर्धति ततश्चाम्भो यावत्तिष्ठति तत्पुनः ॥ ५३ ॥
एतत् ते कथितं भद्रे सानन्दूरेति तन्मया ।
आश्चर्यञ्च प्रमाणञ्च भक्तिकीर्तिविवर्धनम् ॥ ५४ ॥
गुह्यानां परमं गुह्यं स्थानानां परमं महत् ।
यस्तु गच्छति सुश्रोणि अष्टभक्तपथे स्थितः ।
प्राप्नोति परमां सिद्धिं ममैव वचनं यथा ॥ ५५ ॥
य एतत्पठते नित्यं यश्चैवं शृणुयान्मुदा ।
कुलानि तेन तीर्णानि षट् च षट् च पुनश्च षट् ॥५६॥
एतन्मरणकाले न विस्मर्तव्यं कदाचन ।
यदीच्छेद्विष्णुलोके हि निष्कलं गमनं नरः ॥ ५७ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे त्वया पृष्टं च मां प्रति ।
उक्तं भागवतार्थाय किमन्यत् परिपृच्छसि ॥ ५८ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे सानन्दूरमाहात्म्य-
वर्णनो नाम पञ्चाशदधिकशततमोऽध्यायः ।